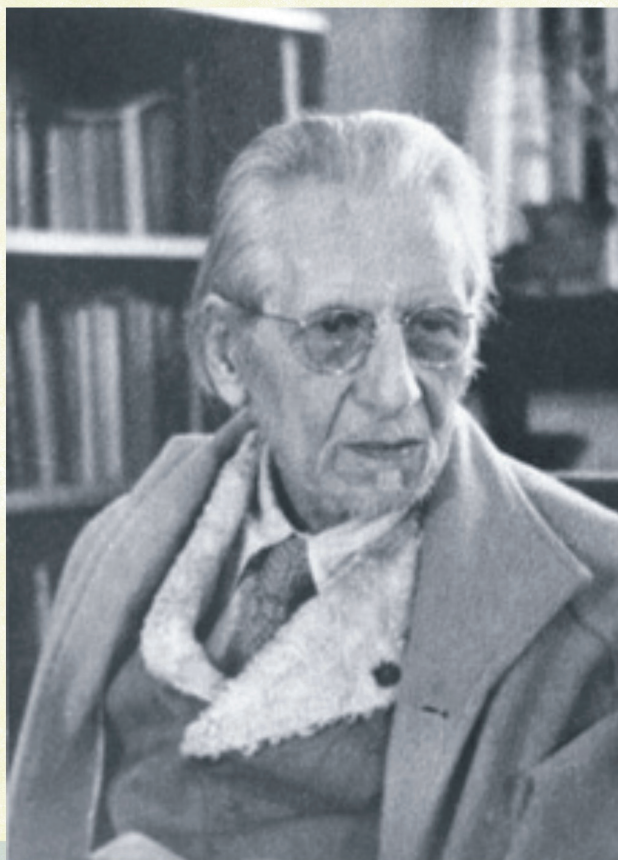

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

COOMARASWAMY: PRIMITÍV MENTALITÁS
EGY „ILLÉKONY” FOLYÓIRAT – A HANGSÚLY
HAUSER ADRIENNE ZONGORAMŰVÉSZ

2018

•
III.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT
53. ÉVFOLYAM, 2018. III. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.
Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107
E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com
<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.
Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

FILOZÓFIA

- BUJI FERENC
Ananda K. Coomaraswamy 3
- ANANDA K. COOMARASWAMY
Primitív mentalitás 8
- KISS LAJOS ANDRÁS
Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjev filozófiájában II. 25

HELYISMERET

- GODZSÁK ATTILA
A turista összefogás iskolapéldája: Nyíregyháza és Sátoraljaújhely 41
- SZILÁGYI LÁSZLÓ
„Azt hittük, szabadság” – az iskolák államosításának akcióterve
Nyíregyháza, 1948 47
- BABOSI LÁSZLÓ
Egy „illékony” folyóirat: a *Hangsúly* története (1983–1987) 62
- FÁBIÁN GERGELY, HUSZTI ÉVA, HÜSE LAJOS, TAKÁCS PÉTER
Az életminőség Nyíregyházán
A nagymintás társadalomkutatás első négy hulláma a megyeszékhelyen 83

INTERJÚ

- MARIK SÁNDOR
A hangzássá vált költészet varázslata
Beszélgetés Hauser Adrienne zongoraművésszel 103

IRODALOM

- „Tanyák: tutajok”
Ratkó József beszélgetése Szöllösi Zoltánnal 117
- BENE ZOLTÁN
Kietlen 120

SZEMLE

A kanadai magyar irodalom leghűségesebb számtartója	
Verőfény az Esőben – Miska János új kötete (MÁRIÁS JÓZSEF)	123
Utat mutatni a lét és a semmi között	
Csomópontok – gondolati hullámverések egy új kötetről (LAJTOS NÓRA)	128
A szakrális költészet karizmatikus virrasztója	
Rorate – Kelemen Erzsébet új versei (PÓSA ZOLTÁN)	131
Könyv – Bíró József táncművész emlékére (ZSIRAI LÁSZLÓ)	133

Első borító: Ananda K. Coomaraswamy (1877–1947)

Hátsó borító: Ceyloni (Srí Lanka-i) buddhista szerzetesek. (A kép eredete: Moncure Daniel Conway: *My Pilgrimage to the Wise Men of the East*. Boston and New York, 1906, Houghton, Mifflin and Company, a 132. és 133. oldal közötti számozatlan táblakép. A szerző felvétele.)

BUJI FERENC

Ananda K. Coomaraswamy

Ananda K. Coomaraswamy (magyar átírásban Ánanda K. Kumáraszvámi / 1877–1947) atyai ágon tamil, anyai ágon angol származású geológus, művészettörténész, vallástörténész, az úgynevezett „tradicionális szemlélet” kiemelkedő képviselője.¹ Tamil édesapja, Sir Mutu Coomaraswamy (1833–1879) kora egyik meghatározó ceyloni politikai személyisége volt, akit 1861-ben választottak a Ceyloni Törvényhozó Tanács tagjává. A Törvényhozó Tanács az akkor még a Brit Birodalom részét képező Ceylon szigetén a legmagasabb politikai testületnek számított,² és gyakorlatilag kormányzati funkciót töltött be. A testület tizenhat taggal rendelkezett, akiknek többsége azonban brit származású volt, és a született ceyloniak – szingalézek, tamilok, mórok – csak kisebbséget alkothattak a testületen belül. E testület tagja volt Mutu Coomaraswamy tizennyolc éven keresztül, egészen 1879-ben bekövetkezett haláláig.³ Sir Mutu azonban nemcsak a ceyloni politikai életnek volt meghatározó személyisége, hanem – egyik hosszabb európai tartózkodása során (1862–1865) – Angliában is a legmagasabb körökbe volt bejáratos. Gyakori vendége volt a viktoriánus Anglia egyik legnagyobb hatású politikusának, Lord Palmerstonnak, de baráti viszonyt ápolt John Russellel, Alfred Tennysonnal és Matthew Arnolddal is.⁴ Sir Mutu volt az első ázsiai, akit az egyik hagyományos londoni ügyvédi kamara a tagjai közé fogadott.⁵ Úgyszintén ő volt az első ceyloni – sőt az első ázsiai származású –, akit Angliában lovaggá ütöttek (1874). Benjamin Disraeli, a korabeli Anglia másik legnagyobb hatású politikusa⁶ személyesen kísérte a királyi palotába a lovaggá ütési ceremóniára, és utolsó, befejezetlen regényének a *Falconet*-nak egyik szereplőjét, Kusinarát Mutu Coomaraswamyról mintázta. Mutu Coomaraswamy azonban nemcsak politikai vonatkozásban volt meghatározó személyisége a brit Ceylonnak, hanem egyrészt komoly affinitással rendelkezett a ceyloni, tágabban pedig az egész hindu-buddhista kultúra iránt is, másrészt pedig kiváló nyelvérzéke révén (angol, tamil, szingaléz, páli, görög, latin) otthonosan mozgott az egyetemes kultúra területén is.

¹ A tradicionális gondolkodás legismertebb képviselője Magyarországon Hamvas Béla.

² Ceylon 1802-től 1948-ig brit koronagyarmat volt, 1948-tól 1972-ig pedig a Brit Nemzetközösség tagja.

³ Édesapja, Arumugampillai Coomaraswamy (1783–1846) 1833-tól, vagyis a Törvényhozó Tanács megalapításától kezdve haláláig a „Tamil Szék” birtokosa volt, ami azt jelenti, hogy a sziget tamil – és mór – közösségét ő képviselte a testületben.

⁴ Viscount of Palmerston (1784–1865) és John Russell (1792–1878) brit miniszterelnökök; Alfred Tennyson (1809–1892) költő, Matthew Arnold (1822–1888) költő és kultúrkritikus.

⁵ A hagyományos angol ügyvédi kamarákba korábban csak keresztényeket és zsidókat vettek föl.

⁶ Benjamin Disraeli (vagy más írásmóddal D’Israeli; 1804–1881) zsidó származású brit miniszterelnök, író.

Mutu Coomaraswamy 1875-ben, 42 éves korában vette nőül a tehetős kenti arisztokrata család akkor 23 éves sarját, Elizabeth Clay Beebyt, aki egy komoly indiai és ceyloni kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező kenti arisztokrata család sarja volt. Coomaraswamy nevének egyik eleme, a K. – Kentish – pontosan erre a kenti származásra utal. Az esküvői szertartást nem kisebb méltóság celebrálta, mint az Anglikán Egyház (Church of England) feje, a canterburyi érsek. A korabeli beszámolók szerint Elizabeth nemcsak előkelő származású és nagyon szép volt, hanem igen művelt is. Gyermeük, Ánanda két évre rá született Ceylonban, a főváros melletti Kollupitiyában (ma már Colombo külvárosa). Angol édesanyja azonban nem bírta a helyi klímát, s ezért a család úgy döntött, hogy az anya gyermekével együtt visszatér Angliába, és amint hivatali teendői engedik, férje is csatlakozik hozzájuk. A család újraegyesülése azonban meghiúsult, és Mutu Coomaraswamy soha többé nem látta viszont gyermekét és feleségét: négy év házasság után, 46 éves korában, pontosan azon a napon, amikor Ceylonból kihajózott volna Angliába, vesecélgtelenség következtében elhunyt. A kis Ánanda kétévesen félárván maradt.

Ánanda oktatásáról eleinte édesanyja és édesanyjának férjezetlen nővére gondoskodott, majd 12 éves korában az előkelő gloucestershire-i Wycliffe College-ba került, ahol a klasszikus nyelvek mellett többek között óizlandiul is tanult (később az *Edda* egyik mitológiai szempontból kiemelkedő részét, a *Völuspát* angolra fordította).⁷ Ezt követően 20 éves korában tanulmányait a Londoni Egyetemen (University of London) folytatta, ahol három év múlva botanikából és geológiából kiváló minősítéssel szerezte meg a természettudományok baccalaureusa (Bachelor of Science) fokozatot.

Az egyetem elvégzése után nem sokkal geológiai kutatásai miatt a Ceyloni Ásványtani Felmérés vezetőjévé nevezték ki (1903–1906). E kinevezésben komoly szerepe volt annak, hogy két unokatestvére, Ponnambalam Ramanathan (1851–1930) és Ponnambalam Arunachalam (1853–1924) Ceylon első számú politikai vezetői közé tartozott, mindezen felül pedig a ceyloni kulturális és tudományos életben is meghatározó szerepet tölthettek be. Mindketten tagjai voltak a Törvényhozó Tanácsnak. Ceylon első saját alapítású bankjának létrehozása Ramanathan nevéhez fűződik, tudományos munkássága elismeréseként pedig – elsőként a ceyloniak közül – a Királyi Ázsiai Társaság Ceyloni Ágának elnökévé választották. Öccse, Arunachalam pedig az 1919-ben megalapított Ceyloni Nemzeti Kongresszus első elnöke lett. Ő ketten egyengették unokatestvérük, a fiatal Ánanda ceyloni karrierjét.

Coomaraswamy ceyloni geológiai kutatásainak eredményeit 1903 és 1906 között folyamatosan publikálta. Ennek az időszaknak a termése volt egy új, különlegesen nagy sűrűségű (9,7 g/cm³) ásvány felfedezése. Egy magánlevelében Marie Curie azt javasolta az ifjú Coomaraswamynak, hogy az ásványt felfedezőjének neve után „coomarit”-nak nevezze, ő azonban az „uraninit” nevet adta neki (később az ásvány magas tóriumtartalma miatt a „thorianit” nevet kapta). Ekkoriban Coomaraswamy ideje

⁷ Coomaraswamy örökölte apja nyelvtelenségét (szanszkrit, páli, görög, latin, óizlandi, középfelnémet, illetve a fontosabb modern európai nyelvek), és rendkívül széles olvasottságát csaknem mindig eredeti nyelvű művek olvasása révén szerezte meg.

nagy részét a Szubkontinens és Anglia között osztotta meg. A Londoni Egyetemen 1906-ban, 29 éves korában – először a ceyloniak közül – geológiából megszerezte a természettudományok doktora (Doctor of Science) fokozatot. Jóval halála után munkásságának emlékére az 1983-ban alapított Srí Lanka-i Geológiai Társaság róla nevezte el legrangosabb geológiai kitüntetését, mellyel 1987 óta a szakterület legkiválóbbjait jutalmazták.

1906-ben vagyis természettudományos doktorátusának évében Coomaraswamy gyakorlatilag lezárta geológiai és mineralógiai munkásságát. E mindössze három éves időszak során Coomaraswamy figyelme egyre inkább a tradicionális művészet irányába fordult. Geológiai kutatásainak melléktermékeként már 1903-ban – *geológiai kutatásainak első évében* – négy kötetben publikálta a szingaléz ornamentális művészet megmaradt emlékeinek fotóit (*Photographs of Minor Sinhalese Arts*). Ezt követően sorra jelentek meg művészettörténeti tematikájú munkái, amelyek immár Ceylon határain túl is ismertté tették a nevét, s amelyek révén már fiatalon beírta magát az egyetemes művészettörténet legnagyobb kutatói közé: a *Mediaeval Sinhalese Art* (Középkori szingaléz művészet – 1908) és a *The Arts and Crafts of India and Ceylon* (India és Ceylon művészetei és mesterségei – 1913) – hogy ne is említsük a *Rajput Painting* (Radzsput festészet – 1916) című monográfiáját, amely az első tudományos beszámoló volt az északnyugat-indiai rádzsaszatáni művészetről, valamint a *The History of Indian and Indonesian Art* (Az indiai és indonéziai művészet története – 1927) című munkáját, amelyben szisztematikusan mutatta be az indiai szubkontinens és a kulturális befolyási övezete alá tartozó területek művészetét.

Kiterjedt és elmélyült, számos új eredménnyel szolgáló művészettörténeti kutatásai miatt 1917-ben felajánlották neki a Bostoni Szépművészeti Múzeum egyik kurátori állását (Keeper of Indian and Mohammedan Art), amit Coomaraswamy el is fogadott. Így negyvenéves korában az Egyesült Államokba költözött, s élete végéig ott is maradt. Soha többé nem tért vissza Angliába, és ezt követően Ceylonba is csak egyszer látogatott el.⁸ Bostonban a múzeum keleti gyűjteménye jórészt az ő munkássága révén jött létre.

Bár világhírnévre művészettörténeti kutatásai juttatták, Coomaraswamy belső átalakulása, mely a geológiától a művészettörténethez vezette, nem torpant meg ez utóbbinál sem. Sőt, még művészettörténeti pályájának elején állt, amikor már elkezdett érdeklődni a tradicionális művészet háttérében meghúzódó, az adott társadalom legmélyebb gyökereit alkotó vallási és filozófiai gondolkodás iránt. Ennek első, könyvszintű megnyilvánulása az *Essays in Indian Idealism* (Tanulmányok az indiai idealizmusról – 1909) volt. E kötetét követően a későbbiek folyamán rendkívüli műveltségről tanuskodó művek sorozata révén irányította olvasói figyelmét az egyes vallások mögötti metafizikai réteg univerzalitására, egy valódi *sophia perennis*re (örökérvényű bölcsesség). Egyik legkorábbi munkája, melyben már jelen vannak az érett író és vallástörténész erényei, a *Buddha and the Gospel of Buddhism* (Buddha, és a buddhizmus evangéliuma – 1916), megjelenésének éve és 2012 között 85 kiadást ért meg, míg a jó-

⁸ Ebben komoly szerepe volt annak is, hogy az angol gyarmati uralommal szembeni megnyilatkozásai miatt a Brit Birodalom területén *persona non grata* volt.

val későbbi *Hinduism and Buddhism* (Hinduizmus és buddhizmus) 1943 és 2017 között 73 kiadása jelent meg (ebből kettő magyarul). Mindez úgy, hogy Coomaraswamy munkái korántsem könnyű olvasmányok! Utolsó, már posztumusz publikált kötete a *Time and Eternity* (1947) az egyik legkomolyabb filozófiai kérdés, az idő és az öröklet viszonyának kérdését vizsgálja ógörög, keresztény, muszlim, buddhista és hindu források fényében. Életművének ez a vallástörténeti-valláselméleti része azonban elsősorban nagyobb lélegzetű tanulmányok formájában látott napvilágot, melynek első nagyobb szabású, félezer oldalas válogatását egy háromkötetes munka részeként a Princeton Egyetem jelentette meg *Metaphysics* (Metafizika – 1948) címen.

Mindeközben Coomaraswamy nem szűnt meg publikálni a legkülönbélebb művészetelméleti kérdésekről sem. Számára azonban a művészet ekkor már jóval többet jelentett a pusztá esztétikánál vagy egyszerű művészettörténetnél: „Coomaraswamy [...] nem művészettörténész volt – írja róla a muszlim filozófia doyenje, Seyyed Hossein Nasr –; a tradicionális művészet iránti érdeklődése voltaképpen ama igazság iránti érdeklődésből fakadt, amelyet az magában rejt.”⁹ Élete utolsó harmadában írott művészetelméleti, vagy inkább művészetbölcseleti tanulmányain túl leginkább a *The Transformation of Nature in Art* (A természet átalakulása a művészetben – 1934), a *Why Exhibit Works of Art?* (Miért állítják ki a műalkotásokat? – 1943), illetve a *Figures of Speech or Figures of Thought?* (Nyelvi alakzatok vagy gondolati alakzatok? – 1946) című kötetei tükrözik leghívebben ezt a művészetértelmezést.

Itthon először Baktay Ervin indiai művészettörténeti munkái hívták fel a figyelmet Coomaraswamyra – az indiai művészet vonatkozásban ugyanis Coomaraswamy egészen egyszerűen megkerülhetetlen volt egy komoly kutató számára. Jóval később a tradicionális iskola különböző kiadói és orgánumai publikálták több mint két tucat tanulmányát, illetve néhány művészettörténeti és metafizikai könyvét.¹⁰

Aligha vonható kétségbe, hogy Ananda K. Coomaraswamy Ceylon (1972 óta Srí Lanka) történetének világviszonylatban is az egyik legnagyobb hatású személyisége volt. Mircea Eliade szerint Coomaraswamy „az évszázad legtanultabb és leginkább kreatív gondolkodású tudósainak egyike”, és Coomaraswamy már Eliade Romániában kiadott legendás folyóiratának, a *Zalmoxis*nak az első számába is publikált egy tanulmányt („The Philosophy of Medieval and Oriental Art” – A középkori és keleti művészet filozófiája).

László András írja egyik maximájában, hogy „aki nem képes arra, hogy egész életét egyetlen folyamatos emelkedéssé tegye, [...] az valójában visszaél életével.”¹¹ Nos, ha valakiről, akkor Ananda K. Coomaraswamyról el lehet mondani azt, hogy nem élt vissza életével. Tanúskodnak erről művei is: legkiválóbb tanulmányait élete – testi élete – alkonyán, utolsó tíz évében írta. Életútja, érdeklődésének fokozatos alakulása annak az embernek az átalakulása, akinek figyelme egyre inkább a felé a Forrás felé irányul, amely minden tudás végső eredete és alapja. Noha a művészet iránti érdek-

⁹ SEYYED HOSSEIN NASR: *Knowledge and the Sacred*. Albany, 1989, State University of New York Press, 106.

¹⁰ *Hinduizmus és buddhizmus* (1989/1994); *Keresztény és keleti művészetfilozófia* (2000); *Ākīncāñña: Önmegsemmisítés* (2000); *Idő és örökkévalóság* (2004).

¹¹ LÁSZLÓ ANDRÁS: *Solum Ipsum. Metafizikai aforizmák*. Nyíregyháza 2000, Kötet Kiadó, 28.

lődése élete végéig megmaradt, mégis képes volt továbblépni a művészeti formákba rejtett tradicionális igazságoktól a tisztán metafizikai doktrínák, a formákhoz már nem kötött szellemiség irányába. De Coomaraswamy ezzel sem elégedett meg, mert tisztában volt azzal, hogy az egyetemes, minden vallás mélyén megtalálható metafizika ismerete pusztán egy lehetőséget foglal magában: a megvalósítás lehetőségét. 1947. augusztus 22-én a Bostoni Szépművészeti Múzeumban 70. születésnapja alkalmából elmondott beszédében megemlítette, hogy a tradicionális-szagrális művészet iránti érdeklődése természetesen módon vezette el az összehasonlító vallástudomány és a metafizika területére. Azonban e beszédében nemcsak addigi életútjáról ejtett szót, hanem bejelentette, hogy feleségével együtt szándékában áll hazaköltözni Indiába, és búcsút vett amerikai munkatársaitól és barátaitól is: „Nem hagytak érintetlenül azok a vallásfilozófiák, amelyeket tanulmányoztam, s amelyekhez a művészettörténeten keresztül jutottam el. [...] És számomra most jött el az ideje annak, hogy az aktív életmódot felcseréljem egy olyan életmódra, amelyben a kontempláció kapja a nagyobb szerepet, s amelyben, reményeim szerint, közvetlenebb és teljesebb tapasztalatot tudok majdan szerezni annak az igazságnak legalábbis egy részéről, amelyet mind ez ideig elsősorban logikai módon sikerült megragadnom.”¹²

A sors azonban másként rendelkezett, és nem engedte teljesülni tervét: születésnapjára beszéde (augusztus 22.) után alig két hétre, 1947. szeptember 9-én szívinfarktusban elhunyt.

¹² „A. K. Coomaraswamy 70. születésnapján elmondott beszéde.” In: *Őshagyomány*, 13. sz. (1993), 74.

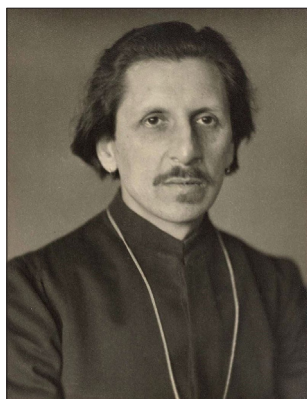
ANANDA K. COOMARASWAMY

Primitív mentalitás*

A mítosz nem a sajátom; anyámtól örököltem.¹

Euripidész, 488. töredék

A modern tudománynak talán egyetlen olyan alaposan kutatott, előítéletei miatt azonban annyira tendenciózusan félreértett területe sincs, mint a folklór. Folklóron a kultúrának azt a teljes és konzisztens egységét értjük, ami nem írásban, hanem szájról szájra, a mindennapi élet során hagyományozódott át a történeti kutatás hatótávolságán túli időkből legendák, tündérmesék, balladák, játékok, mesterségek, orvoslás, földművelés és különböző rítusok formájában, valamint a társadalmi szervezetnek főként azokban a változataiban, amiket „törzsinek” szokás nevezni. Egy olyan kulturális komplexumról van itt szó, amely független mindenféle nemzeti, sőt faji köteléktől, s amely az egész földkerekségen figyelemreméltó hasonlóságot mutat,² és ilyen módon rendkívüli vitalitással rendelkezik. A folklór anyaga különbözik az exoterikus „vallás” anyagától, mellyel intellektuálisabb és kevésbé morális tartalma, illetve – egy még nyilvánvalóbb és lényegibb megközelítésből – a néprajzi hagyományozódáshoz való

Ananda K. Coomaraswamy
1916-ban

* A tanulmány először franciául jelent meg az *Études traditionelles* 44. számában (1939); angolul először a *Quarterly Journal of the Mythic Society* 20. száma közölte (1940). A fordítás forrása: ANANDA K. COOMARASWAMY: *Figures of Speech or Figures of Thought? The Traditional View of Art*. Bloomington, 2007, 191–211. (A fordító megjegyzése.)

¹ Csengery János fordításában: „E tan nem tőlem, ám anyámtól származik: / Az Ég s a Föld eggyé volt növe hajdanán; / Aztán, midőn egymástól széjjelváltak, / Világra hoztak mindenféle dolgokat, / Fákat, vadállatot, meg szárnyast és halat / S az emberek nemét.” *Euripides elveszett drámáinak töredékei*. Budapest, 1926, 102. (A fordító megjegyzése.)

² „Az ember metafizikai eszméi visszavezethetők néhány alaptípusra, amelyek mindenütt megtalálhatók” (FRANZ BOAS: *The Mind of Primitive Man*. New York, 1927, 156.); „Az emberiség nagy mítoszai legalapvetőbb vonásaikban feltűnően hasonlítanak egymásra” (DANIEL CLARENCE HOLTOM: *The National Faiths of Japan*. London, 1938, 90.). A hősök életének modellje egyetemes (vö. LORD RAGLAN: *The Hero*. London, 1936). Ötven évvel ezelőtt egyetlen mesének több mint háromszáz változatát gyűjtötték össze a világ minden tájáról (lásd MARIAN ROALFE COX: *Cinderella*. London, 1893). Minden népnek megvannak a maga legendái az Ég és a Föld eredeti egységéről, szétválásáról és házasságáról. A „tapsoló sziklák” mítosza a navaóknál és az eszkimóknál éppúgy megvan, mint a görögöknél. A *Himmelfahrt* [égi felemelkedések] mintái és az aktív *Wunderthor* [a csodálatos Thor isten] típusai mindenütt hasonlítanak egymásra.

alkalmazkodása révén akár egyfajta oppozícióban is állhat³ (mint ahogy, bár teljesen más értelemben, a „tudománnyal” is szemben áll);⁴ ugyanis, mint fentebb idéztük, „mítosz nem a sajátom; *anyámtól örököltem*”, míg a „tradicionális mitológia »vallássá« alakulása egyfajta humanisztikus dekadenciaként fogható fel”.⁵

A folklór tartalma metafizikai. Az, hogy ezt elmulasztottuk felismerni, elsősorban a metafizikára és *terminus technicus*aira vonatkozó mélységes tudatlanságunk eredménye. Megfigyelhetjük például, hogy a primitív kézműves gyakran hagy valami befejezetlen részletet a munkáján, s hogy a primitív anya nem szívesen hallja gyermeke szépségének túlzott dicséretét – ez ugyanis „a Gondviselés megkísértését” jelenti, s így könnyen szerencsétlenséghez vezethet. Mindez nonszensznek tűnik számunkra, pedig nyelvünk megőrizte az e magatartás alapjául szolgáló alapelv értelmezését: a kézműves pontosan azért hagyja befejezetlenül munkáját, mert „befejezettnek lenni” egyszerre jelentheti azt, hogy „késznek lenni” és hogy „meghalni”.⁶ A befejezés: halál; s amikor egy dolog teljesen befejezett, mikor mindent, amit el kellett végezni vele kapcsolatban, elvégeztek, amikor a potencialitás tökéletesen aktualizálódott (*kiritakrityah*) – az a vég. Akit az istenek szeretnek, fiatalon hal meg. A kézműves azonban munkája révén éppúgy nem erre vágyik, mint ahogy az anya sem ezt kívánja gyermekének. Természetesen nem várható el, hogy a kézműves vagy a falusi anya manapság ismerje egy olyan elővigyázatossági rendszabály értelmét, ami mára pusztá babonává vált; nekünk azonban, akik antropológusoknak hívjuk magunkat, kétségtelenül meg kellett volna értenünk, hogy mi volt az az eszme, ami egy ilyen babonát képes volt

³ A „népnyelvi hagyományozódáshoz való alkalmazkodás” kapcsán néhány megjegyzést kell tennünk. Egy szakrális nyelven lejegyzett szentírára éppen hogy nem egy efféle alkalmazkodás jellemző; és egészen más lesz az eredménye, ha az eredetileg szakrális nyelven írott szentírákat fordítással teszik hozzáférhetővé a „tanulandó népség” számára, illetve egy inkompetens „szabad vizsgálódásnak” teszik ki őket. Az előbbi esetben az anyag hűsége átadásáról van szó, s ennek eredménye mindig érthető, bár nem feltétlenül jelenti megértését; az utóbbi esetben viszont a félreértések elkerülhetetlenek. Ebben az összefüggésben megjegyezhető, hogy az „olvasottság” – mely mostanában csaknem a „műveltség” szinonimája – valójában messze nagyobb fontossággal bír indusztriális, mint kulturális nézőpontból. Amit egy írástudatlan indiai vagy amerikai indián földműves tud és megért, alighanem jóval túl van azon az értelmi szinten, amit az amerikai általános és középiskolák kötelező oktatásának produktumai képviselnek.

⁴ A vallás oppozíciója a folklórral gyakran az új törvény és a régebbi tradíció közötti egyfajta versengés formáját öltötte magára, s így a régebbi kultusz istenei az új vallás gonosz szellemeivé váltak. A tudomány szembenállása mind a folklórral, mind a vallással abból a nézetből fakad, hogy „egy ilyenfajta tudás, minthogy nem empirikus, értelmetlen”. A legnevetségesebb és legszánalmasabb szituáció olyankor áll elő (mint ahogy Angliában nemrégiben megtörtént), amikor az egyház támogatja a tudományt abbéli törekvésében, hogy eltiltsa a gyerekektől a tündérmeséket, mivelhogy azok nem valóságosak. Akik a mitológiából és a tündértanokból pusztá irodalmat képesek csinálni, könnyen meglehet, hogy ugyanezt fogják tenni a Szentírással is. „Az embereket a mítoszok éltetik, ... s ezek nem pusztá költői kitalációk” (FRITZ MARTI: „Religion, Philosophy, and the College”. *The Review of Religion* 1942 [VII. évf.] 11. sz. 41.). „La mémoire collective conserve ... des symboles archaïques d'essence purement métaphysique” [A kollektív emlékezet azokat az archaikus szimbólumokat őrzi meg, amelyek lényegük szerint tisztán metafizikai természetűek.] (Mircea Eliade, In: *Zalmoxis* 1939 [II. évf.] 78.). „A vallásfilozófia mindig is szoros kapcsolatban állt a mítoszokkal, s legfeljebb saját pusztulása és hivatásának feladása árán tud elszakadni tőlük” (NICOLAS BERDYAEV: *Freedom and the Spirit*. London, 1935, 69.). Vö. EDGAR DAQUÉ: *Das Verlorene Paradies*. München, 1940.

⁵ JULIUS EVOLA: *Rivoluzione contro il mondo moderno*. Milánó, 1934, 374. 12. jegyzet [a magyar kiadásból hiányzik]. „A primitív emberek számára a mítikus világ valóban létezett, helyesebben még mindig létezik” (LUCIEN LÉVY-BRUHL: *L'Expérience mystique et les symboles chez les primitifs*. Párizs, 1938, 295.). Hozzátehető, hogy fog is létezni mindörökké az Igazság örök jelenében, érintetlenül a történelmi igazságoktól és tévedésektől. A mítosz vagy most is igaz, vagy soha nem is volt az.

⁶ Éppen úgy, mint ahogy a szankszrit *parinirvána* egyszerre jelenti azt, hogy „teljesen kilélegzettnek [despirated] lenni”, s azt, hogy „befejezettnek lenni” (vö. ANANDA K. COOMARASWAMY: „Some Páli Words.” In: *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1939, 116–190.). A buddhai *parinibbána* a „vég” mindkét értelemben.

létre hívni, és fel kellett volna tennünk a kérdést magunknak, hogy vajon a parasztnak ezzel az elővigyázatossági rendszabállyal nem egy olyan veszélyes befolyástól sikerült-e megóvnia magát, amellyel szemben mi, akik létünket egy szorosabban magára záródó rendszerre formáltuk, eleve immunisak vagyunk.

Az igazat megvallva a babonák felszámolása így vagy úgy, de elkerülhetetlenül maga után vonja a nép idő előtti halálát, de legalábbis életének elszegényedését.⁷ Egy olyan tipikus esetet véve, mint az ausztrál bennszülötteké, Dennis Frank Thompson, aki mostanában tanulmányozta figyelemre méltó beavatási szimbólumait, megfigyelte, hogy „mitológiájuk alátámasztja hitüket egy rituális vagy természetfölötti büntetésben, mely azokat sújtja, akik figyelmen kívül hagyják vagy megszegik az öregek törvényét. Amikor ez az öregekbe, illetve az ő erejükbe vetett hit – mellyel tudtommal törzsi körülmények között soha nem éltek vissza – elhal vagy hanyatlani kezd, mint ahogy az a »civilizáció« körülményei között történik, azonnal követi a káosz és a nemzetség kihalása.”⁸ A világ múzeumai tele vannak a legkülönbözőbb népek tradicionális művészetének alkotásaival, melyeknek kultúráját a mi ipari civilizációnk fenyegető ereje pusztította el; olyan népek alkotásaival, amelyek feladni kényszerültek saját magasan fejlett, tökéletesre csiszolt eljárásaikat és intelligibilis díszítőművészetüket csak azért, hogy a munkaerőpiacon közönséges bérmunkásokként tartsák fenn pusztán létüket.⁹ Ugyanakkor a modern tudósok – tisztelet a kivételnek¹⁰ – éppoly kevésbé értették meg a folklór tartalmát, mint a korai misszionáriusok, akik csak a „pogányok állatias eszközeit” látták benne; Sir James George Frazer például, aki életét a néphit és a népi rítusok legkülönbözőbb területeinek tanulmányozására szentelte, a maga gógós felsőbbrendűség-tudatával számadásképpen csak annyit tudott mondani, hogy „mintha csak valami festői magaslatról, az elme va-

⁷ A „civilizált” ember élete már elszegényedett; hatása mindössze arra terjed ki, hogy mindazokat elszegényítse, akiket még elér. Az „elmaradott népek civilizálásának kötelessége”, melyről a fehér ember olyan keneteljesen szokott beszélni, nem jelent egyebet, mint halált. A „civilizált” népek nyomorával kapcsolatban lásd IREDELL JENKINS: „The Postulate of an Impoverished Reality”. In: *Journal of Philosophy*, 1942 (XXXIX. évf.), 533kk; ERIC MEISSNER: *Germany in Peril*. London, 1942, 41–42. Floryan Znanieckit ANDREW J. KRZESINSKI idézi: *Is Modern Culture Doomed?* New York, 1942, 54. 8. jegyzet; WALTER ANDRAE: *Die ionische Säule. Bauform oder Symbol?* Berlin, 1933, 65. – „mehr und mehr entleert” [egyre inkább kiüresedett].

⁸ *Illustrated London News*, 1939. február 25. Egy tradicionális civilizáció összhangot feltételez az ember legbensőbb természete és egyéni hivatása között (lásd RENÉ GUÉNON: „Initiation and the Crafts”. In: *Journal of the Indian Society of Oriental Art*, 1938 [VI. évf.], 163–168.). E harmónia erőszakolt megbontása megmérgezi az élet igazi mozgatórugóit, és a meghasonlottság és szenvedés számtalan formáját eredményezi. A „civilizáció” képviselője azért nem képes ezt felfogni, mert értelmét veszítette számára a hivatás tulajdonképpeni eszméje, s így az „babonává” vált; a „civilizált” ember, minthogy egyfajta gazdasági rabszolga, egyéni karakterének teljes figyelmen kívül hagyásával bármiféle pályán alkalmazható vagy bármilyen munkát elvállal, ami anyagi előnyökkel kecsegtet, vagy amit társadalmi ambíciója sugall, s nem képes megérteni, hogy egy embert öröklött hivatásától megfosztani nem jelent mást, mint elvenni „megélhetését” egy jóval mélyebb, mint pusztán gazdasági értelemben.

⁹ Lásd ANANDA K. COOMARASWAMY: „Notes on Savage Art” (In: *Figures of Speech or Figures of Thought?* 213–222.) és „Symptom, Diagnosis and Regimen” (In: *Figures of Speech or Figures of Thought?* 223–226.); vö. THOMAS HARRISON: *Savage Civilization*. New York, 1937.

¹⁰ Például PAUL RADIN: *Primitive Man as Philosopher*. New York, 1927; WILHELM SCHMIDT: *Origin and Growth of Religion*. New York, 1935 (2. kiadás), valamint *High Gods in North America*. Oxford, 1933; KARL VON SPIESS: „Marksteine der Volkskunst” (*Jahrbuch für historische Volkskunde*, 1937. 3–4. sz.) és „Vom Wesen der Volkskunst” (*Jahrbuch für historische Volkskunde*, 1926. 2. sz.); KONRAD THEODOR PREUSS: *Lehrbuch der Völkerkunde*. Stuttgart, 1939. – hogy csak a számomra legismertebbeket említsem. Carl Gustav Jung azzal, hogy a szimbólumokat pszichológiai jelenségekként interpretálta, valamint bevallotta és szándékosan kizárt értelmezésükből mindenféle metafizikai elemet, partvonalon kívülre helyezte magát.

lamiféle Piszgájáról¹¹ pillantanék alá, lépésről lépésre tekintetem át az emberi faj nagy részét; s mintha csak valami titokzatos varázsló vett volna rá, egy olyan vád kimondására kényszerültem, amit csupán az eltévelyedés és ostobaság, a meddő erőfeszítés, az elvesztegetett idő és meghiúsult remények sötét és tragikus krónikájaként tudok leírni”.¹² Olyan szavak ezek, amelyek sokkal inkább a modern európai civilizáció vádirataként, semmint bármelyik barbár társadalom kritikájaként hangzanak!

A tradicionális társadalom megkülönböztető jegye a rend.¹³ A közösség egészének és az egyének az élete, bármi is legyen speciális funkciója, a bevett normákhoz alkalmazkodik, melyek érvényességét senki nem kérdőjelezi meg: a bűnös nem annyira az az ember, aki nem hajlandó a normák szerint viselkedni, mint inkább az, aki nem tudja, hogy kell viselkednie.¹⁴ A normák visszautasítása azonban nagyon ritka ott, ahol a nevelés és a közvélemény olyan helyzetet teremt, amelyben egyszerűen képtelenség megtenni bármit, ami ellentmond a normáknak, s ahol a hivatás fogalma egy vele összhangban lévő szakmai becsületességet is magában foglal. A hit arisztokratikus erény, míg „a hitetlenség a tömegeké”. Más szavakkal, a tradicionális társadalom koherens társadalom, s mint ilyen, nem hasonlít a proletár és individualista társadalomhoz, amelyben a viselkedésszabályok nagy részét egy többség önkénye szabja meg, a jelentéktelenebb kérdéseket pedig mindenki egyénileg dönti el, valódi egyetértés helyett pedig csak konformitás vagy nonkonformitás létezik.

¹¹ Bibliai hegy. Lásd pl. Számok könyve 21:20. (A fordító megjegyzése.)

¹² *Aftermath. A Supplement to The Golden Bough.* London, 1936, előszó. OLIVIER LEROY: *La Raison primitive, essai de réfutation de la théorie de prélogisme* (Párizs, 1927) a 18. jegyzetben megjegyzi, hogy Lévy-Bruhl „fut aiguillé sur les recherches ethnologiques par la lecture du Golden Bough. Aucun ethnologue, aucun historien des religions, me contredira si je dis que c'était un périlleux début.” [Az aranyág című mű indította el az etnológiai kutatások felé. Egyetlen etnológus, egyetlen vallástörténész sem fog ellentmondani nekem, ha azt állítom, hogy ez igen veszélyes kezdet volt.] Továbbá „la notion que Lévy-Bruhl se fait du »primitifs a été écartée par tous les ethnographes, ... son peu de curiosité des sauvages a scandalisé les ethnographes” [„a fogalmat, amit Lévy-Bruhl a »primitívekről» alkotott, minden etnográfus visszautasítja, ... a vadak iránt tanúsított csekély érdeklődése pedig megbotráncoztatta az etnográfusokat”] (JULES MONNERET: *La Poésie moderne et le sacré.* Párizs, 1945, 193. és 195.). Könyvének tulajdonképpeni címe, *How Natives Think? [Hogyan gondolkodznak a benszülöttek?]* leleplezi a szerzőt. Ha tudta volna, mit gondolnak a „benszülöttek” (tudniillik az európaiakról), meg lett volna lepve.

A felsőbbrendűségi komplexus egy másik megnyilatkozása található SIDNEY HARTLAND *Primitive Paternity* I–II. (London, 1909–1910) című könyvének befejező lapjain; az ő nézete szerint „az ősi tudatlanság és az archaikus gondolkodás maradványainak” eltűnése után a világ „nagy történetei” fognak továbbélni. Ez azonban nemcsak abszurd, hanem szentimentális is, és egyrészt azon a feltételezésen alapszik, hogy a szépség elválasztható az igazságtól, amelyből ered, másrészt pedig azon az eszmén, amely szerint az „irodalom” egyetlen célja a szórakoztatás. Az aranyág egy dicsfényel övezett doktori értekezés; mindazonáltal Frazer művének egyetlen tartós értéke dokumentaritása, míg nagy erőfeszítéssel kiagyalt elméletei feledésbe fognak merülni.

¹³ „Amit mi normális civilizációnak értünk, az olyan civilizáció, amely princípiumokon alapul e szó valódi értelmében, s amelyben mindent a rend és a princípiumokkal konzisztens hierarchia ural – s így minden egy tisztán és esszenciálisan intellektuális vagy metafizikai doktrína alkalmazásának és kiterjesztésének látszik: erre utalunk akkor, amikor »tradicionális civilizációról» beszélünk” (RENÉ GUÉNON: *Orient et occident.* Párizs, 1930, 235.).

¹⁴ A bűn, a szanszkrit *apáradbha*, a „cél elvesztés”, „a célhoz vezető rendtől” való bármiféle eltérés nem más, mint az ügyetlenség egy fajtája, ami pusztán gyakorlatlanságból fakad. Az életnek van egy rítusa, és ami a rítus bemutatásában lényeges: hogy bármit is tegyenek, azt pontosan, „a megfelelő formában” tegyék. Ami nem fontos, az az, hogy az ember hogyan érzi az elvégzendő munkával vagy a „megelőző” ételle kapcsolatban: minden ilyen érzés szükségképpen részrehajló és csak önmagáról árulkodik. Ha azonban az ember a rítus vagy bármilyen akció helyes véghezvitelén túlmenően még annak formáját is megérti, s ha tudatosan, és nem pusztán – akár az anticipált, akár a ténylegesen érzett – öröm vagy fájdalom által kiváltott ösztönös reakciók alapján viszi véghez tetteit, akkor az alapelveknek ez a tudatossága meg fogja nyitni számára a spirituális szabadsághoz vezető utat. Más szavakkal, ha maga az akció helyes, akkor egyáltalán szimbolikus is lesz, és egyfajta diszciplínát vagy ösvényt fog kínálni, mely a végső célhoz vezet; másrészt aki nem a szabályoknak megfelelően cselekszik, az a saját feje után megy, és „megismerve azt, amit szeret”, személye saját individualitásának körére fog korlátozódni.

Gyakran hangzik el a vád, hogy a tradicionális társadalomban, illetve olyan törzsi vagy nemzeti körülmények között, amelyekre leginkább a népi kultúra virágzása volt jellemző, az individuum az önkénynek engedve kénytelen alkalmazkodni az aktuális életmintákhoz. Ezzel szemben a valósághoz sokkal közelebb állna az a kijelentés, hogy ilyen körülmények között az egyének nincsenek társadalmi ambíciói. Igen távol áll az igazságtól az a nézet is, miszerint a tradicionális társadalmakban az egyén katonai fegyelem alatt áll; csak a demokráciákban, szovjetekben és diktatúrákban kényszerítik rá kívülről az egyénre, hogy hogyan éljen.¹⁵ Az egyazon elv hatása alatt élő társadalomban az életforma az egyének vonatkozásában csak abban az értelemben meghatározott, hogy „a sors magukban a teremtett okokban rejlik”; s ez csak egyike annak a számos módszernek, amellyel a tradicionális társadalom rendje a természet rendjéhez alkalmazkodik. Leginkább éppen az ilyen társadalmak biztosítanak lehetőséget annak az önmegvalósításnak, amely nem más, mint az individualitás korlátainak meghaladására való nyitottság. Sőt tulajdonképpen éppen az önmegvalósításnak ez a módja az, amely miatt magát a tradíciót generációról generációra örökítik. Az ilyen társadalmakban, mint Jules Romains mondta, „az egyéni tudatállapotok lehető leggazdagabb változatosságát” találjuk, méghozzá „egy olyan harmóniába olvadva, melynek értékét éppen gazdagsága és fajsúlyossága adja”.¹⁶ Olyan szavak ezek, amelyek különösképpen érvényesek például a hindu társadalomra. Másfelől a proletárralomban különféle változataiban mindig megjelenik a törekvés a szigorú és merev uniformitásra; például az „oktatás”¹⁷ minden erőfeszítése is efelé irányul. Ez a megkonstruált típus inkább nemzeti, semmint kulturális jellegű, s mindenkitől elvárják, hogy alkalmazkodjék hozzá, különben annak a veszélynek teszi ki magát, hogy csodabogárnak vagy egyesesen áruónak fogják tartani. Jól jellemzi Angliát Portsmouth grófjának megjegyzése: „Amit meg kell mentenünk, az a jellemben és a tettben megnyilvánuló sokféleség gazdagsága és gényusa”¹⁸ – ami viszont éppen nem mondható el az Egyesült Államokról! Ennek a különbségnek a magyarázata abban a

¹⁵ A demokrácia a proletárok többségének uralma mindenki fölött; a szovjet a proletárok egy kis csoportjának az uralma; végül a diktatúra egyetlen proletár uralma. A tradicionális és egyelvű társadalomban az uralom az örökletes arisztokráciáé, melynek feladata a fennálló – s az örök princípiumokon alapuló – rend őrzése, s nem a különféle nézetek vagy valamiféle önkényes, a szó leginkább technikai értelmében vett *tiarumoszji* akarat rákényszerítése bármiféle „pártra” vagy „érdekre”.

Az osztályharc „liberális” teóriája természetesnek veszi, hogy a különböző osztályoknak nem lehet közös érdeke, s vagy elnyomóknak vagy elnyomottaknak kell lenniük; a kormányzás klasszikus teóriái egy pártatlan igazság koncepcióján alapulnak. Amint a többségi törvény jelent a gyakorlatban, az egy labilis „erőegyensúlyban” való kormányzás, s így magában rejt egyfajta belső harcot, ami pontosan megfelel a nemzetközi háborúknak, amelyek abból az erőfeszítésből fakadnak, hogy ugyanezt az erőegyensúlyt egy még magasabb szinten tartsák fenn.

¹⁶ „Minél erőteljesebb és hatékonyabb egy társadalom, annál kevésbé elnyomó és terjeszkedő” (GEORGES GURVITCH: „Mass, Community, Communion”. In: *Journal of Philosophy*, 1941. [XXXVIII. évf.] 488.). „A feudális és birodalmi középkorban – mint minden más tradicionális típusú civilizációban – az egység és a hierarchia a nagyfokú függetlenséggel, szabadsággal, tagoltsággal együtt tudott élni” (JULIUS EVOLA: *Lászlás és a modern világ ellen*. Nyíregyháza, 1997. 104.). Ellenben „az öröklött szolgálat teljességgel összeegyeztethetetlen a ma industrializmusával, és ez az oka annak, hogy a kasztrendszer mindig oly sötét színekkel festik le” (ARTHUR MAURICE HOCART: *Les Castes*. Párizs, 1938, 238.).

¹⁷ „A kötelező oktatás, bármi is legyen a gyakorlati haszna, nem sorolható e világ civilizatorikus erői közé” (ERIC MEISSNER: *Germany in Peril*, 73.). Az oktatás egy primitív társadalomban nem kötelező, viszont elkerülhetetlen, és pedig pontosan azért, mert abban a múlt, „a mindennapi élet tényleges részéket megtapasztalható és megérzhető jelenlét, nem pedig iskolamesterek által tanított tantárgy” (i.m.). A tipikusan modern ember számára „a múlttal szakítani” önmagáért való cél; bármilyen változás egyúttal „fejlődés” is, az oktatás pedig tipikusan tekintélyromboló.

¹⁸ GERARD VERNON WALLOP, EARL OF PORTSMOUTH (Viscount Lymington): *Alternative to Death*. London, 1943, 30.

tényben rejlik, hogy az a rend, amelyet a proletárhatalom összes formájában kívülről szabnak rá az egyénre, egy *szisztematikus* rend, vagyis nem egy „forma”, hanem egy száraz és lélektelen „formula”, tulajdonképpen az életnek egy olyan modellje, amit vagy egyetlen ember agyalt ki, vagy pedig az akadémikus gondolkodás iskolái (például a „marxisták”); míg az a minta, amelyhez a tradicionális társadalom saját természete szerint alkalmazkodott, az alapjául szolgáló metafizikai minta lévén egy konzisztens, ámde nem szisztematikus forma, s így sokkal több lehetőség aktualizációját és sokkal többfajta egyéni karakter létét teszi lehetővé, mint a modern típusú rendszerek.

A folklór kézzelfogható egysége populáris szinten pontosan azt reprezentálja, amit egy viszonylagosan tanult környezetben az elit ortodoxiája képvisel. Sőt, a populáris és magas metafizika közötti viszony analóg és részben azonos a kisebb misztériumok és nagyobb misztériumok közötti viszonyal. Mindkettő döntően ugyanazokat a szimbólumokat alkalmazza, csak míg az előbbi esetében szó szerinti értelemben fogják fel őket, az utóbbi esetében inkább példázatszerűen. Például a népi legenda „óriásai” és „hősei” a magasabb mitológia titánjai és istenei, a hős hétmérföldes csizmája Agni vagy Buddha lépéseinek felel meg, és „Hüvelyk Matyi” sem más, mint az a Fiú, aki Eckhart leírása szerint „kicsi, mégis oly hatalmas”. *Mindaddig, amíg a folklórt életben tartja a hagyományozódás, biztosítva van az az alap, amire a teljes beavatási tudás felépítménye támaszkodhat.*

Vizsgáljuk meg most a „primitív mentalitást”, melyet már oly sok antropológus tanulmányozott: azt a mentalitást, amely a társadalomnak azokban a normális típusaiban manifesztálódik, mint amelyeket fentebb vizsgáltunk, és amelyekre mint „tradicionálisra” hivatkoztunk. Mindenekelőtt két szorosan összefüggő kérdést kell megválaszolnunk. Elsőként azt, hogy létezik-e egyáltalán egy olyan „primitív” vagy „alogikus” mentalitás, amely különbözik a civilizált és tudományos ember mentalitásától. A korábbi „animisták” úgy fogták fel, hogy az emberi természet állandó, ezért „ha mi lennénk a primitívek helyében, és az értelmünk olyan lenne, mint amilyen most, mi is ugyanúgy gondolkodnánk és cselekednénk, mint ők”.¹⁹ Másrésztől a Lucien Lévy-Bruhl típusú antropológusok és pszichológusok a primitív mentalitás és a mi észjárásunk között nagyon is éles különbséget vonnak.²⁰ Az ezzel kapcsolatos különböző nézetek elsősorban a fejlődésbe vetett hitből fakadnak, mely a

¹⁹ GEORGES DAVY: „Psychologie des primitifs d’après Lévy-Bruhl”. In: *Journal de psychologie normale et pathologique*, 1931. (XXVII. évf.) 112.

²⁰ A „prélogisme” általános cáfolatához lásd OLIVIER LEROY: *La Raison primitive*, valamint WILHELM SCHMIDT: *The Origin and Growth of Religion*, 133–134. Leroy például a királyságnak az istenségben való participációját tárgyalva megjegyzi, hogy mindaz, amit Lévy-Bruhl és Frazer elért, csupán annyi, hogy ezt az eszmét „primitívnek” hívjuk, mert primitív társadalmakban fordul elő, és ezek a társadalmak azért „primitívek”, mert ezt a primitív ideát táplálják. Lévy-Bruhl teóriáit manapság már általánosan kétségbe vonják, és a legtöbb antropológus és pszichológus úgy véli, hogy a primitív ember mentális felépítése pontosan ugyanolyan, mint a miénk. Vö. PAUL RADIN: *Primitive Man as Philosopher*, 373: „A logikai és szimbolikus gondolkodás képességét illetően nincs különbség a civilizált és a primitív ember között.” Vö. még a Schmidt által idézettekkel: *The Origin and Growth of Religion*, 202–203; továbbá lásd még FRANZ BOAS: *The Mind of Primitive Man*, 156.

civilizáció történetéről alkotott összes elképzelésünket eltorzította.²¹ Egyesek nagyon is könnyen veszik készpénznek a fejlődés tényét, illetve azt a nézetet, hogy a jelenlegi bennszülött társadalmak bármelyike minden tekintetben az úgynevezett primitív mentalitást képviseli; eközben pedig nem veszik észre, hogy ennek a mentalitásnak sok jellemvonása ugyanúgy – vagy még jobban – tetten érhető saját hazájukban, mint bármelyik afrikai dzsungelben, hiszen például a kereszténység vagy a hinduizmus szemlélete sok tekintetben közelebb áll a „bennszülöttekéhez”, mint a modern polgársághoz. Ha a két mentalitás közötti tényleges különbséget szeretnénk megfogalmazni, akkor az egyrészt a modern mentalitásnak, másrészt pedig a középkori vagy keleti mentalitásnak a különbségében ragadható meg; és ez nem valami specifikus különbség, hanem a betegség és az egészség különbsége. Lévy-Bruhl jelentette ki magáról, hogy ő a hajdani mesterekhez hasonlóan „egy csaknem felfoghatatlan” világot nyitott meg a számunkra – mintha legalábbis senki nem akadna közöttünk, akinek számára ez a mentalitás a saját, közvetlen környezetében tetten érve ne lenne éppoly „felfoghatatlan”!

Vizsgáljuk meg ezek után a „primitív mentalitást”, ahogy azt Lévy-Bruhl és más pszichológusok vagy antropológusok – nagyon gyakran meglehetősen pontosan – leírták. E mentalitás legfontosabb jellegzetessége a „kollektív idealkotás”;²² az ideák a közösség birtokában vannak, míg egy civilizált csoportban mindenki sajátjának tekinti azokat.²³ A részleteiben végtelen gazdagságú népköltészet például a hősök életéhez kapcsolódik, akiknek mindegyike lényegében ugyanazokkal a kalandokkal találkozik és ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik. Eközben azonban egyetlen pillanatra sem ismerik fel, hogy az ideák közösségi birtoklása nem feltétlenül foglalja magában azok „kollektív eredetét” is. Bizonyítást nyert, hogy ami a primitív mentali-

²¹ Vö. DEMETRIUS B. ZEMA „Progress” szócikkével a *Dictionary of World Literature*-ből (New York, 1943), továbbá RENÉ GUÉNON: *East and West*. London, 1941 (a „Civilization and Progress” című fejezet). Ez utóbbi megjegyzi: „A modern Nyugat civilizációja a történelemben valóságos anomáliának tűnik: mindazon civilizációk közül, amelyek számunkra többé-kevésbé ismertek, ez az egyedüli, amely kizárólag tisztán materiális vonalak mentén bontakozott ki, és ez a szörnyű fejlődés, amelynek kezdete egybeesik az úgynevezett reneszánszsal, együtt járt – és pedig elkerülhetetlenül együtt járt – egy megfelelő intellektuális *visszafejlődéssel*.” Vö. ERIC MEISSNER: *Germany in Peril*, 10–11: „A tényállás a legrövidebben a következőképpen foglalható össze: az elmúlt évszázadok alatt a keresztény emberek óriási többsége elvesztette otthonát e szó minden értelmében. Szünet nélkül növekszik azok száma, akiket kizsújtottak egy dehumanizált társadalom vadonjába. ... Eljőhet az az idő – és közelebb lehet, mint gondolnánk –, amikor a társadalom, megvalósítva egy hanyagboly teljes tökéletességét, csupán egyetlen minősítést érdemel: *alkalmatlan az emberi élet számára*.” Vö. GERALD HEARD: *Man the Master*. New York, 1941. 25: „A civilizált emberen mi most az industrializált embert és a mechanizált társadalmat értjük. ... Minden más életvitel ... egy tudatlan, egyszerű barbár viselkedésmódja. A fejlettséget, progresszivitást és civilizáltságot igazából a tények e formájához való ragaszkodás jelenti.” „A mi jelen generációinkban – amelyet elsődlegesen a mechanikára és a műszaki tudományokra vagy a közgazdaságtudományra helyezett csaknem különleges hangsúly jellemez – a népek egyetértése többé nem létezik, vagy legfeljebb csak nagyon ritka esetekben. Valójában nem akarjuk egymást emberként ismerni. ... És pontosan ez az, ami ehhez a szörnyű háborúhoz eljuttatott bennünket” (WILLIAM FRANKLIN SANDS a *Commonweal* 1945. április 20-i számában).

²² Az antropológusok „kollektív idealkotása” nem egyéb, mint a tradicionális társadalmak fentebb tárgyalt egyelvűsége, ám azzal a fontos megkülönböztetéssel, hogy az antropológus szerint az ő „kollektív idealkotása” nem pusztán az ideák közös birtoklását foglalja magában, hanem ezekben az ideákban a „kollektív eredzettségét” is – feltéve, hogy egyáltalán léteznek olyan dolgok, mint populáris kreációk és a tömegek spontán invenciói (s mint ahogy René Guénon megjegyvezte, „ennek a nézőpontnak a kapcsolata a demokratikus előítélettel nyilvánvaló”). Valójában „a nép költészete nem saját alkotása, hanem felülről száll alá hozzá. ... A népmese soha nem népi eredetű” (LORD RAGLAN: *The Hero*, 145.).

²³ Egy normális társadalomban az ember nem úgy „tekint önmagára”, mint akinek privát aritmetikája van (vö. SZENT ÁGOSTON: *A rendről*, 2:48.). Egy proletár-kultúrában az ember egyáltalán nem gondolkodik, csak a legkülönbözőbb,

Folytatás a következő oldalon →

tás számára igaz, az nincs összefüggésben a tapasztalással, legalábbis azzal a típusú „logikus” tapasztalással, mint amilyen a miénk, mégis „igaz” abból a szempontból, amit a primitív „tapasztal”. Az e kijelentésbe foglalt kritika a maga nemében pontosan megegyezik annak a művészettörténésznek a véleményével, aki a primitív művészetet természetűségének hiánya miatt bírálja; valamint annak az irodalomtörténésznek a véleményével, aki az irodalomtól az individuális karakter pszichoanalízisét várja el. A primitív embert nem érdekelték az ilyen trivialisok; ő típusokban gondolkozott. Sőt mi több, a típus volt a „nevelés” eszköze; a típus ugyanis alkalmazható, míg ami individuális, az csak másolható.

A primitív mentalitás következő és legismertebb jellemvonása az, amit „participációnak”, vagy még pontosabban „misztikus participációnak” szokás nevezni. Egy adott dolog nem pusztán az, aminek látszik, hanem az is, amit képvisel. A természetes vagy mesterséges tárgyak a primitívek számára nem valami más és magasabb realitás önkényes szimbólumai, mint amilyenek számunkra lennének, hanem a realitás tényleges kifejeződései:²⁴ például a sas vagy az oroszlán nem annyira szimbóluma vagy képe a Napnak, mint inkább maga a Nap egyfajta hasonlatosság révén (mivel a forma fontosabb, mint a természet, amelyben manifesztálódhatott); és ugyanilyen módon minden ház a hasonlatosság révén maga a világ, s minden oltár magának a földnek a középpontját jelzi; ez csak azért felfoghatatlan számunkra, mert minket jobban érdekel a dolgok milyensége, mint jelentésük, jobban érdekelnek a partikuláris tények, mint az egyetemes eszmék. Mindebből az következik, hogy egy totemállattól való leszármazás nem a szó szoros értelmében vett abszurditás (ahogy azt az antropológus gondolja), hanem a Naptól – mindenek Ősétől és Pradzsápatijától – való leszármazás egy olyan formába zárva, amelyben Az akár egy vízió, akár egy álom révén a nemzetség alapítójának megmutatkozott. Ugyanez az okfejtés alkalmazható az eucharisztikus lakomával kapcsolatban is; az Atya-Őst feláldozzák, s a leszármazottak a szent állat húsának formájában részesülnek belőle: „Ez az én testem,

főként zsrnalisztikus és propagandisztikus eredetű előítéleteket szívja magába, bár ezeket általában „saját nézeteiként” tartja számon s értékeli nagyra. A tradicionális kultúra az ideák olyan típusú elfogadását feltételezi, amely kizárja egyéni birtoklásukat. „Amikor az Isten (= Erősz) a tanítónk, mi mind hasonlóan kezdünk gondolkodni” (XENOPHON: *Oikonomikosz*, 17:3). „Ami igazán összeköti az embereket, az a kultúrájuk – az eszméket és a mintákat közösen birtokolják” (RUTH BENEDICT: *Patterns of Culture*. Boston, 1934, 16.). Más szavakkal a vallás és a kultúra rendesen elválaszthatatlanok. Ahol viszont mindenki magára gondol, ott nincs társadalom (*szahitja*), csak egy konglomerátum. Bár az igazság kritériuma a *közös* és isteni Értelem, „a sokaság úgy él, mintha mindenkinek egyéni gondolkozása lenne” (HÉRAKLEITOSZ, 92. töredék). „Amennyiben részesei vagyunk ezen [közös és isteni] Értelem emlékének, igazat beszélünk, de amikor saját fejünk szerint gondolkozunk (*idászómen*), hazudunk” (Sextus Empiricus Hérakleitosz-kommentárja – *Adversus dogmaticos* 7:131–134.).

²⁴ Vö. „A bak bujasága az Isten jósága. ... Ha sast látsz, a Géniusznak egy darabját látod” (William Blake). „Az áldozati ló Pradzsápati szimbóluma (*rípa*), és egylényegű Pradzsápatival (*pradzsápatja*)”, s ezért amit a lónak mondanak, az „szemtől szembe” (*szákását*) Pradzsápatinak szól, és így „ő valóban szemmel láthatóan (*szákását*) megnyeri Őt (Taítettija Szamhitá 5:7:1:2). „Egy nap szemtanúja voltam egy Rámlilá-előadásnak. A színészeket mint valóságos Szítát, Rámát, Laksmanát, Hanumánt és Bibhisanát láttam. Aztán imádkoztam a színészekhez és színésznőkhöz, akik eljátszották ezeket a szerepeket” (Sri Rámakrisna). „A gyermek képzeletének realitásában él éppúgy, mint a prehisztorikus idők embere” (ROBERT RUDOLF SCHMIDT: *Dawn of the Human Mind*. London, 1936, 7.) – miközben az esztéta a fétis realitásában él!

vegyétek és egyétek.”²⁵ Éppen ezért az ilyen szimbólumoknak – mint Lévy-Bruhl mondja róluk – „nagyon gyakran nem az a célja, hogy vizuálisan »megjelenítsék« prototípusaik, hanem hogy megkönnyítsék a participációt”, és „ha lényegi funkciójuk láthatatlan lényeknek vagy tárgyaknak a szó teljes értelmében vett »megjelenítése«, illetve jelenlétük hatékonyá tétele, ebből az következik, hogy e szimbólumok nem feltétlenül reprodukciói vagy hasonmásai ezeknek a lényeknek vagy dolgoknak”.²⁶ A primitív művészet absztrakt karakterére éppen célja ad magyarázatot, mely teljességgel különbözik azoknak az esztétizáló és dekoratív törekvéseknek a céljától, amelyek a modern „művészt” jellemzik (aki számára az ősi motívumok csak jelentés nélküli „művészi formaként” élnek tovább). „Mi, civilizált emberek, elvesztettük a »primitív ábrázolás Lelkének« (*Urbildseele*) Paradicsomát. Immár olyan formák között élünk, amelyek nem egy belső alkotás eredményei, s miközben kívülről reflektálunk e formákra, pusztá szemlélőkké váltunk.”²⁷

A primitívek és a „nép” művészetének felsőbb intellektualitását gyakran még azok is kénytelenek elismerni, akik kívánatos célnak tekintik a művészet „emancipációját” a maga nyelvészeti és kommunikatív funkcióitól. Így Waldemar Deonna írja: „*Le primitivisme exprime par l'art les idées*,” de „*l'art, évolue ... vers un naturalisme progressif*”, és többé nem olyannak ábrázolja a dolgokat, „*telles qu'on les conçoit*” [én inkább azt mondanám, „*telles qu'on les comprend*”], hanem „*telles qu'on les voit*”; így helyettesíti „*la réalité*” „*l'abstraction*”-t; és ez az a folyamat – mely „*de l'idéalisme vers un naturalisme*”, s amelyben „*la forme [sc. la figure] tend à prédominer sur l'idée*” –, amit véglegesen a görög szellem teljesített ki, „*plus artiste que tous les autres*”.²⁸ [A primitívizmus az eszméket a művészet révén fejezi ki”, de „a művészet a progresszív naturalizmus irányába fejlődik”, és többé nem olyannak ábrázolja a dolgokat, „mint amilyenek felfogjuk őket” {én inkább azt mondanám, „mint amilyenek megértjük őket”}, hanem „olyannak, mint amilyenek látjuk őket”; így helyettesíti „a realitást” „az absztrakciót”; és ez az

²⁵ Ama kijelentéssel kapcsolatban, hogy „bizonyos esetekben nehéz megmondanunk, hogy a bennszülött vajon valamiféle – általában láthatatlan – lény vagy éppen egy szimbólum aktuális jelenlétébe képzeletileg bele magát” (LUCIEN LÉVY-BRUHL: *L'Expérience mystique*, 206.), „mi” csak a profán mentalitásnak azokra a formáira tudunk gondolni, amelyeket szerzőink a „civilizált” és „emancipált” emberrel vagy éppen önmagukkal kapcsolnak össze. Egy tanult katolikus vagy hindu részéről nem felelne meg a valóságnak, ha azt állítaná, hogy „a primitívek szimbólumainak e sajátosságát megérteni nagy nehézséget jelent számunkra”; és az ember csak csodálkozik azon, hogy szerzőink miért a „vadak”, és miért nem a kortárs metafizikusok miatt vannak annyira zavarban. Természetesen igazából nincs ezen mit csodálkoznia: ennek oka az a feltételezésünk, hogy a bölcsesség *velünk* született, s hogy a vadak nem tesznek különbséget a látszat és a valóság között; valamint az, hogy úgy döntöttünk, hogy a primitív vallási kultuszokat „természetimádásként” írjuk le – mi, akik pedig valóban természetimádók vagyunk, és akikre Plutarkhosz szavai, hogy tudniillik az embereket olyannyira elvakították érzékeik, hogy nem képesek többé különbséget tenni Apollón és a Nap, a valóság és a jelenség között, kiváltképpen jellemzőek.

²⁶ LUCIEN LÉVY-BRUHL: *L'Expérience mystique*, 174. és 180. Úgy tűnik, Lévy-Bruhlnak egyáltalán nincs tudomása arról a platonikus-arisztotelianus-keresztény tanításról, hogy a dolgok saját formális okaikban részesülnek. Saját szavai – „nem feltétlenül ... hasonmásai” – ugyancsak illogikusak, mivel „láthatatlan” prototípusokról beszél, s így magától értetődik, hogy ezeknek nem lehet olyan formájuk, amelyek vizuálisan utánozhatók lehetnének; csak egy bizonyos jellegük van, melynek ábrázolása megfelelő (*iszony*) szimbólumokkal lehetséges; vö. Rómaiakhoz írt level 1:20: „Mert ami benne láthatatlan, ... arra a világ teremtése óta műveiből következtethetünk.”

²⁷ ROBERT RUDOLF SCHMIDT: *Dawn of the Human Mind*, 7.

²⁸ WALDEMAR DEONNA: „Primitivisme et classicisme”. In: *Bulletin de l'Office Internationale des Instituts d'Archéologie et d'Histoire d'Art*, 1937 (IV. évf.), 10. sz. Ugyanehhez a tényhez, de ellentétes konklúzióval lásd ALBERT GLEIZES: *Vers une Conscience plastique. La forme et l'histoire*. Párizs, 1932.

a folyamat – mely „az idealizmustól a naturalizmus felé halad”, s amelyben „a forma {tulajdonképpen az alak} válik uralkodóvá a gondolat fölött” –, amit véglegesen a görög szellem teljesített ki, „magasabb művészi fokon, mint az összes többi”.]

A képekben való gondolkodás művészetének elvesztése nem jelent mást, mint a metafizika sajátos nyelvének elvesztését, illetve alászállást a „filozófia” verbális logikájának szintjére. Az igazság az, hogy egy olyan „absztrakt” vagy inkább „principiális” formának, mint amilyen a neolitikus napkerék (amiben *mi* csak a „természeti erők imádásának” tanúbizonyságát, vagy legfeljebb ezeknek az erőknek a „megszemélyesítését” látjuk), vagy a vele egyenértékű, középponttal és rádiuszokkal avagy sugarakkal ellátott kör, olyannyira gazdag a jelentéstartama, hogy teljesen kifejtteni csak sok kötetben lehetne, és olyan implikációkat is magába foglal, amelyeket csak igen nehezen lehetne szavakkal kifejezni – már ha egyáltalán ki lehetne fejezni. A primitív és népi művészet valódi természete a közvetlen bizonyítéka alapvetően intellektuális tartalmának. Ez nemcsak a grafikus ábrázolásokra érvényes: valójában semmi olyat nem használtak, aminek ne lett volna jelentése s ugyanakkor valamiféle alkalmazási módja is: „A test és a lélek szükségletei együtt elégülnek ki”;²⁹ „*le physique et le spirituel ne sont pas encore séparés*” [a testi és a lelki még nincsenek szétválva]³⁰ – e „sokatmondó formula, amely a fizikai és a metafizikai eredetileg kiegyensúlyozott polaritását mondja ki, a modern ember kezére jutva egyre inkább kiüresedik; mi már azt mondjuk csupán, hogy ez egy »ornamens«”.³¹ Amit mi pusztán „kitalálásnak” hívunk, az nem más, mint ismert metafizikai princípiumok gyakorlati célú felhasználása; és ez az oka annak, hogy a tradíció a maga specifikus megnyilvánulási formáiban mindig egy ősi kultúrhéroszra (aki tulajdonképpen minden esetben a Nap leszármazottja), vagyis egy primordiális kinyilatkoztatásra vezethető vissza.

E gyakorlati alkalmazások során, bármennyire is haszonelvű volt a céljuk, a szimbolikus formák eredeti értelmének tisztaságát semminek nem kellett feláldozni; éppen ellenkezőleg, a műalkotás alkalmassága és szépsége azt a formát fejezte ki, amely alapjául szolgált, s amelytől egyúttal függő viszonyban is volt. Nagyon tisztán láthatjuk ezt például egy olyan ősi találmány esetében, mint amilyen a „biztostű”, mely egyszerűen egy olyan, még régebbi találmány alkalmazása, mint az egyenes tű, illetve az egyik végén fejjel, gyűrűvel vagy lyukkal ellátott tű. Egy olyan forma, mint amilyen „tű”-é, képes arra, hogy közvetlenül hatoljon be a textíliába, s annak részeit egymáshoz erősítse; míg egy olyan forma, mint amilyen a „varrotű”-é, úgy rögzíti az anyag egyes elemeit egymáshoz, hogy mintegy „nyomként” maga mögött hagy egy fonalat, amit „foka” segítségével húz bele az anyagba. A biztostűben a gombostű vagy a tű eredetileg egyenes szára visszahajlik önmagába, s így hegye újból keresztülhatol a „fokon”, s miközben ott szilárdan rögzül, összetartja a szövetet, amin áthatolt.³²

²⁹ ROBERT RUDOLF SCHMIDT: *Dawn of the Human Mind*, 167. Vajon a „primitív ember” volt már platonista, vagy Plátón volt primitív, amikor legutóbbként beszélt azokról a művészetekről, amelyek „az ép testű és ép lelkű embereket gondozásukba veszik” (Állam 409E–410A), és kijelentette, hogy „egy menekvés van mindkét végtellességgel szemben: sem a lelket nem mozzgatni a test nélkül, sem a testet a lélek nélkül” (Timaios 88BC).

³⁰ ARTHUR MAURICE HOCART: *Les Castes*, 63. Ilyen feltételek mellett „*chaque occupation était un sacerdoce*” [minden hivatás papi hivatás volt] (27.).

³¹ WALTER ANDRAE: *Die ionische Säule*, 65.

³² Érdemes itt megjegyeznünk, hogy a *fibule* (fibula) szó a francia sebészeti nyelvben *varratot* jelent.

Aki ismeri a beavatási szimbolizmus szaknyelvét (jelen esetben a mesterségek „kisebb misztériumainak” nyelvét), azonnal fel fogja ismerni, hogy az egyenes gombostű vagy tű a „generáció” [születés], a biztostű pedig a „regeneráció” [újjászületés] szimbóluma. Sőt mi több, a biztostű egyenértékű a gombbal, ami összetartja és egymáshoz erősíti a dolgokat egy cérna segítségével, mely áthalad majd ismét visszatér a benne található lyukakhoz, melyek megfelelnek a tű fokának. A fémtű, illetve a varrótű által hátrahagyott fonal jelentése (akár oda van erősítve egy gombhoz, amely megegyezik a tű fokával, akár nem) ugyanaz: megegyezik a „fonal-szellem” (*szútráman*) értelmével, amely által a Nap minden dolgot magához kapcsol, és ebben az állapotokban rögzíti őket; ő a primordiális Hímző és Szabó, aki az univerzum szövedékét – mellyel a mi öltözékünk analóg – eleven fonalból szötte.³³

A metafizikus számára elképzelhetetlen, hogy ezeket a formákat, amelyek matematikai pontossággal fejeznek ki egy adott doktrínát, értelmük ismerete nélkül „találtak volna ki”. Igaz, az antropológus úgy véli, hogy az ilyen értelmezések pusztán egy szofisztikált szimbolista „belemagyarázásai” (ezzel az erővel azt is állíthatnánk, hogy egy matematikai formula felfedezése a véletlenül múlt). Ámde az a feltételezés, hogy egy biztostű vagy gomb jelentés nélküli és pusztán kényelmet biztosító eszközök lennének, az egyszerűen a mi profán tudatlanságunk tanúbizonysága, s arról a tényről árulkodik, hogy ezek a formák „egyre jobban elvesztették tartalmukat [entleert], miközben elérkeztek hozzánk” (Walter Andrae); a művészet tudósa ezekbe az intelligibilis formákba nem „magyaráz bele” semmiféle önkényes jelentést, hanem egyszerűen kiolvassa értelmüket, hiszen éppen ez a „formájuk” avagy „életük” – s ekképpen jelen van bennük tekintet nélkül arra, hogy egy adott korszak individuális művészei, vagy akár mi is tisztában vagyunk-e ezzel vagy sem. Esetünkben a biztostű fenti értelmezésének helyességét az a tény támasztja alá, hogy a prehisztorikus fibulák fejeit vagy fokait rendszerint a legkülönbélebb napszimbólumok díszítik.³⁴

Mínt hogy a nép szimbolikus művészeti formáinak nem az a célja, hogy a dolgok milyenségét mondják el, hanem utalásaik révén azokra az eszmékre irányítják figyelmünket, amelyek benne rejlenek e dolgokban, akár egy algebrai (inkább, mint „absztrakt”) minőség hordozóinak is minősíthetjük őket, s ebből a szempontból alapjában különböznek annak a profán és aritmetikai művészetnek a tulajdonképpeni és realisztikus céljaitól, amelynek szándéka a dolgok milyenségének ábrázolása, a művész személyiségének kifejezése, illetve érzelmi reakciók kiváltása a műélvezők részéről. A népművészetet nem nevezzük „absztraktnak”, mivel a formák nem egyfajta kihagyá-

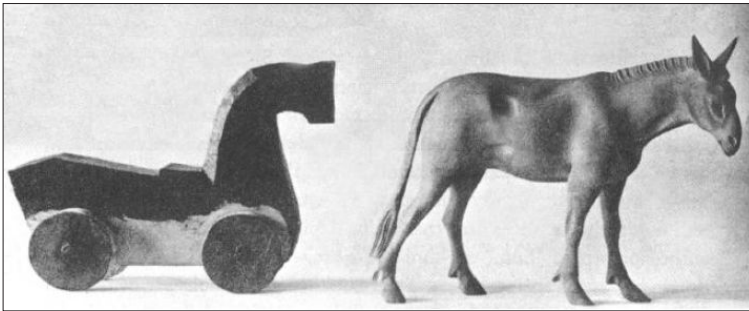
³³ „A Nap a rögzítő (*ászanydzsanam*, mely még »gombnak« is fordítható), akihez ezek a világok az égtájak segítségével kapcsolódnak. ... Ő ezeket a világokat egy fonallal köti Magához; a fonal a Szellem Fuvallata” (Satapatha Bráhmána 6:1:1:17 és 8:7:3:10). Vö. Atharva Véda Szamhitá 9:8:38 és Bhagavad Gítá 7:7: „Rajtam függ a mindenség, mint gyöngyosor a zsinóron.” A „fonal-lélek” doktrínájához lásd még Homérosz: *Illász*, 8:18kk; Plátón: *Theaitétosz* 153 és *Törvények* 644; Plutarkhosz: *Moralia* 393kk; Hermész: *Libellus* 16:5:7; János evangéliuma 12:32; Dante: *Paradicsom*, I. 116; Rumi: *Divan*, XXVIII. óda: „Egy fonal végét adta kezembe...”; Blake: „Egy aranyzsinór végét adom kezembe...”. Mi mégis úgy beszélünk az élő szubsztanciákról, mint „szövetekről”. Lásd még ANANDA K. COOMARASWAMY: „The Iconography of Dürer’s »Knoten« and Leonardo’s »Concatenation«” (*Art Quarterly*, 1944 [VII. évf.], 109–128.), valamint „A »szellemi atyaság« és a bábkomplexus” (*Tradíció. A Metafizikai Tradicionalitás Évkönyve* 2005, 209–224.).

³⁴ Lásd CHRISTOPHER BLINKENBERG: *Fibules grecques et orientales*. Kopenhága, 1926. Ezeknek a fibulaformáknak az ornamentikája valóságos enciklopédiája a napszimbólumoknak.

sos módszer eredményei; szintén nem nevezzük „konvencionálisnak”, mivel formái nem valamiféle kísérlet és megállapodás révén álltak elő; és úgyszintén nem nevezük „dekoratívnak” a szó modern értelmében, mivel nincsen híján a jelentésnek.³⁵ A népművészet tulajdonképpen principiális művészet, és jellegében inkább természetfölötti, mint naturalisztikus. Vagyis a népművészet alaptermészete önmagában véve is elegendő bizonyítékul szolgál intellektualitásához: valóban egy „isteni örökség”. Az 1. és 2. képen két példát hozunk a népművészet, és egyet a polgári művészet illusztrálására. Ez utóbbi jellegzetes megformátlansága, jelentéktelensége és csúnyasága aligha kerülheti el a figyelmünket. Az 1. képen egy szarmata „ornamens”,³⁶ valószínűleg egy lószerszámdísz látható. A központi helyzetű, hatküllős kerék körül négy stilizált, szintén kerék formájú lófej kering egy spirált vagy *szvasztikát* formálva; teljesen világos, hogy ez az isteni „körmenetnek”, a Mennyei Nap keringésének megjelenítése egy négylovas, négykerékű harci szekéren. Egy ilyenfajta ábrázolás jelentéstartalma kétségkívül messze felülmúlja azoknak a későbbi festői ábrázolásoknak a jelentéstartalmát, amelyek ugyanezt egy antropomorf módon ábrázolt „Nap”, vagy a négy ágaskodó ló által húzott harci szekeret hajtó atléta megformálása révén próbálják megragadni. A másik két illusztráción (2. ábra) modern indiai faj-

Szarmata (?) ornamens (British Museum)

Ló és számár: népművészet és polgári művészet (Museum of Fine Arts, Boston)

tel, egy olyan típust, amely párhuzamba állítható az évezredek tradíciójával, addig az utóbbi esetben a művész európai befolyás alatt állt, s így „a természetet nem a maga működésének rendje szerint utánozta”, hanem külső megjelenési formájában egyszerűen lemásolta. Ha e művészetek valamelyike „naivnak” nevezhető, akkor az semmi esetre sem a nép tradicionális művészete lesz!

Az antropológusok jellegzetes megállapításai a „primitív mentalitásról” – melyekből idézni is fogunk néhányat – gyakran igen figyelemreméltóak, bár elmondható, hogy korántsem azt fejezik ki, amit a megfogalmazók mondani szándékoztak, vagyis nem

³⁵ Lásd ANANDA K. COOMARASWAMY: „Ornament”. In: *Figures of Speech or Figures of Thought?* 71–84.

³⁶ A British Múzeum engedélyével.

tékok láthatók: míg az első esetben egy metafizikai és belső törvényszerűségek szerint működő – vagyis ikonografikus – művészetet ismerhetünk

a tudat és a tapasztalás egy alacsonyabb típusának leírását szolgáltatják, hanem egy olyan tudatot és tapasztalást képviselnek, amely a „civilizált” emberénél voltaképpen magasabb rendű, s amely ekképpen igen közel áll ahhoz, mint amire mi „primordiálisaként” szoktunk hivatkozni. Például: „A primitív tudat az életet mint egészet tapasztalta. ... A művészet nem az érzékek gyönyörködtetésére szolgált.”³⁷ Alexander Macalister voltaképpen párhuzamba állítja azt, amit ő az „Ember Kiemelkedésének” nevez, Wordsworth „Óda: a halhatatlanság sejtelve” című költeményével – miközben észre sem veszi, hogy az óda a tudat alászállásának vagy materializálódásának leírását adja.³⁸ Wilhelm Schmidt jegyzi meg, hogy „a barbár népszokásokban, népünk »babonáiban« még mindig élnek a prehisztorikus idők spirituális kalandjai, még mindig ott van mögöttük a primitív intuíció képes beszéde – *egy isteni örökség*. ... Eredetileg a lélek és a tudat minden egyes típusa megfelelt annak a fiziológiai organizmusnak, amelyhez tartozott. ... A világot úgy fogták fel, mint ami az élőlény társa, mely mit sem tud saját individualitásáról; úgy fogták fel, mint ami lényegi részét alkotja az Énnek; s úgy ábrázolták, mint amit nem hagy érintetlenül az emberi erőfeszítés és szenvedés. ... A természeti ember az életét képekben élte meg. Felfogóképességében úgy jelent meg az élet, mint valóságok sorozata. Víziói ezért nem egyszerűen valóságosak, hanem egyúttal egy magasabb világba való objektív betekintéséről is számot adnak. ... A tehetség kibontakozása csak a racionális ember esetében ütközik akadályba, legalábbis többé-kevésbé. A művészi alkatú emberek, a költők, festők, szobrászok, zenészek, látnokok, akik Istent szemtől szemben látják, belső látóképességüket tekintve egész életük alkotásaikban gyökerezik. Az egymásba áttűnő képek népelke bennük él a maga legtökéletesebben kreatív formájában. ... A természeti ember, akinek számára vízió és gondolat azonos. ... A mágia embere ... mindig a jelen világ talaján áll, mely azonban az ősi idő egészét magában hordozza. ... [Másképpen] az emancipált ember egy olyan lélek hordozója, amely elszakadt az eredeti mágikus szomato-pszichikus egységtől. ... A Külső és a Belső, a Világ és az Én a tudatban kettősséget alkotnak.”³⁹ Kell-e még ennél többet mondanunk a néhai John Lodge kijelentésének alátámasztására: „A kőkorszaktól idáig, *quelle dégringolade* [micsoda alászállás]!”

³⁷ BALDWIN SMITH gróf: *Egyptian Architecture*. New York, 1938, 27. „Hatalmas felfedezés volt, hogyan lehet az érzelmeket öncélúan izgalomba hozni?” (Alfred North Whitehead). Valóban az volt? „Nem, még ha valamennyi marha, ló s a többi állat mind mellette tanúskodnék is azért, hogy folyton a gyönyört kergeti” (Platón: *Philéosz* 67B)!

³⁸ ROBERT RUDOLF SCHMIDT: *Dawn of the Human Mind*, előszó. Az „emberiség gyermekkorának” szokásos azonosítása az individuum gyermekkorával, a *cro-magnoni ember* „teljesen kifejlett homlokának” (*Dawn of the Human Mind*, 209.) elméjével, vagy a még fejletlen gyermek értelmével teljesen illogikus. „Mivel kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy az emberi rasszok egyetlen fajt alkotnak, ebből következik, hogy az ember mindenhol ugyanolyan hosszú történelmi múlttal rendelkezik” (RUTH BENEDICT: *Patterns of Culture*, 18.). Hogy a gyerek bizonyos szempontból – az „ilyeneké a mennyek országa” értelmében – a primordiális állapot adekvát szimbólumaként használható, az egy teljesen más kérdés.

³⁹ ROBERT RUDOLF SCHMIDT: *Dawn of the Human Mind*, 1., 13., 89., 126., 212kk; kiemelés tőlem. Az utolsó mondat élesen szemben áll Platón híres könyörgésével: „Adjátok meg nekem, hogy szép legyek belül; s ami külső birtokom van, a belsővel összhangban legyen” (Phaidrosz 279C); lásd még a Bhagavad Gítát (6:5–6) az empirikus és esszenciális „én” közötti barátsággal vagy ellenségeskedéssel kapcsolatban. Schmidt természetesen utal a szubjektumnak az objektumtól való világos távolságára, amely általában „tudást” feltételez; ugyanakkor a „tudásnak” ez pontosan az a fajtája, ami a tradicionális metafizika álláspontjáról nézve *tudatlanságnak*, morális értelemben véve pedig az „eredendő bűnnek” felel meg, melynek fizetsége halál (Teremtés könyve 3); vö. ANANDA K. COOMARASWAMY: „The Intellectual Operation in Indian Art”. In: *Figures of Speech or Figures of Thought?* 129–144. 20. jegyzet.

Folytatás a következő oldalon →

Ha nehézséget jelent számunkra a szimbolikus rítusok hatóerejébe vetett primitív hit megértése, az főként azért van, mert a személyiség transzempirikus vonatkozásairól való tudásunk korlátozott, ami arra késztet bennünket, hogy egy tisztán fizikai kauzalitás keretein belül gondolkozzunk. Elkerüli a figyelmünket, hogy amíg mi úgy hisszük, hogy az elővételező rítusnak nincs fizikai hatása a kívánt irányba, maga a rítus formális kifejeződése egy akaratnak, amely éppen erre irányul, s hogy e rítus teljesítése által felszabadított akarat úgyszintén egy tényleges erő, mellyel a környezetnek a maga teljességében bizonyos mértékig szükségképpen áthatottnak kell lennie. Mindenesetre a „mimétikus mágia” előzetes rítusa a rákövetkező művelet „formális okának” törvényerőre emelkedése, akár a földművelésről, akár a háború művészetéről legyen szó, és a művésznek joga van elvárni, hogy az adott művelet – ha e terv szerint valósul meg – sikeres legyen. Ami mindamellett furcsának tűnik számunkra, hogy a primitív mentalitásból nézve a rítus egy „prefiguráció”, de nem pusztán a mintául vett akció, hanem egy anticipáció értelmében, amelyben a jövő egy virtuálisan már létező realitássá válik, úgyhogy „a primitívek úgy érzik, hogy a jövő eseménye ténylegesen jelen van”: a felszabadított erő akciója közvetlen, „és ha hatásai csak egy bizonyos idő elteltével jelentkeznek is, mindazonáltal úgy hiszik – vagy inkább úgy érzik –, hogy azokat közvetlenül idézték elő”.⁴⁰ Lévy-Bruhl teljes joggal vonja le azt a következtetést, hogy mindez az időnek és a térnek egy olyan koncepcióját foglalja magában, amely eltér a „racionálisnak” attól az értelmétől, ahogyan mi ezt a szót felfogjuk: egy olyan koncepcióját, amelyben mind a múlt és a jövő, mind az ok és a hatás egybeesik a jelen tapasztalásban. Ha úgy döntünk, hogy ezt „gyakorlatiatlan” hozzáállásnak nevezzük, akkor nem szabad elfelejtenünk, hogy ugyanakkor „a primitívek állandóan hasznosítják az ok és a hatás közti valódi kapcsolatot, ... s e téren gyakran kifejezett leleményességet tanúsítanak, ami a kettő kapcsolatának nagyon pontos megfigyelését feltételezi”.⁴¹

Ezek után lehetetlen nem rádöbbenni arra a tényre, hogy ez pontosan a létezésnek egy olyan állapota, amelyre „minden hely és idő irányul” (Dante), s ami a teológusok és metafizikusok számára „istení”; hogy ezen a referenciális szinten „a létezésnek minden állapota principiálisan egyidejű az örök jelenben”; és hogy „az, aki képtelen felülemelkedni az időbeli egymásutániség álláspontján, hogy a dolgokat a maguk egyidejűségében lássa, annak nincs esélye arra, hogy a metafizikai rend koncepciójából bármit is felfogjon”.⁴² Mi azt állítjuk, hogy ami „számunkra” a „vadak” életében irracionálisnak tűnik, és amit velük kapcsolatban „gyakorlatiatlannak” minősítünk, mivel alkalmatlanná teszi őket a mi materiális erőnkkel való versenyzésre, az a metafizikai értés egy primordiális állapotának maradványait reprezentálja, és hogyha maga a

Schmidt figyelemreméltó megjegyzései egyenértékűek ama modern, civilizált „racionális ember” definíciójával, aki egy elcsökevényesedett személyiség, s akinek nincs kapcsolata a környezetével. Hogy ő (Schmidt) erre úgy tekint, mint az ember *felemelkedésére*, tulajdonképpen azt jelenti, hogy úgy tekint „a látnokokra, akik Istent szemtől szemben látják”, és akikben a néplelek tovább él, mint akik az emberiségnek egy szigorúan atavisztikus és alacsonyrendű fajtájához tartoznak, s úgy gondol az „istení örökségre”, mint amitől meg kell szabadulni, mihelyt csak lehetséges.

⁴⁰ LUCIEN LÉVY-BRUHL: *La mentalité primitive*. Párizs, 1922, 88., 290. A nyilvánvalóan hatástalan, és pusztán praktikus célok elérése érdekében alkalmazott rítusok használatának problematikájával kapcsolatban lásd Radin észszerű magyarázatát: *Primitive Man as Philosopher*, 15–18.

⁴¹ LUCIEN LÉVY-BRUHL: *La mentalité primitive*, 92.

⁴² RENÉ GUÉNON: *La Métaphysique orientale*. Párizs, 1939, 15., 17.

vadember rendszerint többé nem érti meg saját „isteni örökségét”, ez a tudatlanság az ő részéről semmivel sem szégyenletesebb, mint a miénk, akik nem ismerjük fel az ő „tudományának” valódi természetét, és nem hatolunk be mélyebben annak értelmébe, mint ahogy ő teszi. Mi nem azt mondjuk, hogy a modern vadember magát a „primordiális állapotot” testesíti meg, hanem hogy hiedelmei és a folklór egész tartalma egy ilyen állapotról tesz tanúbizonyságot. Mi nem azt állítjuk, hogy a valódi primitív ember – „a bűnbeesés előtt” – valamiféle filozófus vagy tudós lett volna, de mindenképpen egy metafizikai lény volt, teljes birtokában a *forma humanitatis*-nak (amit mi viszont csak nagyon részlegesen birtokolunk), aki – Baldwin Smith kiváló kifejezésével élve – „az életet mint egészet tapasztalta”.

Az sem jelenthető ki, hogy a „primitívek” ne lennének mindig tudatában örökségük eredetének. Például „Dr. Malinowski kitart amellett a tény mellett, hogy a bennszülött trobriandiai gondolkodásmódja, agrár- vagy egyéb mágiája nem egy emberi invenció eredménye: időtlen idők óta része annak az örökségnek, amely generációról generációra hagyományozódott. A szükséges társadalmi intézményekhez hasonlóan a mítosz korszakában teremtették azok a héroszok, akik a civilizáció alapítói voltak. Innen ered szakrális karaktere. Úgyszintén innen származtatható hatékonysága is.”⁴³ Sokkal ritkább az, hogy egy olyan archeológus, mint Walter Andrae, vegye a bátorságot, és saját nézeteként deklarálja, hogy „amikor archetípusról hallunk, vagyis az adott forma végső eredetéről, akkor úgy tapasztaljuk, hogy az nem a legalacsonyabban, hanem a legmagasabban gyökerezik” – és legyen mersze kijelenteni, hogy a művészet „értelmes formái, amelyekben a fizikai és metafizikai két pólusa eleinte még egyensúlyban volt, miközben eljutottak hozzánk, egyre jobban és jobban kiüresedtek”.⁴⁴

A Trobriand-szigetek lakóinak fenti említése arra készítet minket, hogy felhívjuk a figyelmet még egy olyan jelenségre, amelyről első pillantásra úgy tűnik, hogy csaknem teljesen egyedi. A Trobriand-szigetek lakóiról és néhány ausztrál törzsről ugyanis olyan tudósítások láttak napvilágot, miszerint nincsenek tudatában a közösülés és a nemzés közti ok-okozati összefüggésnek; úgy mondják, hogy hitük szerint a megfelelő pillanatban szellemgyerekek hatolnak be a nő méhében, s a közösülés önmagában nem vezet gyermeknemzéshez.⁴⁵ Valójában valószínűtlen, hogy a bennszülöttek, „akiknek eredeti adottságai éppen olyan jók, ha nem jobbák, mint bármelyik európaié”,⁴⁶ fogalmuk se legyen a közösülés és a terhesség közötti kapcsolatról. Másrészről világos, hogy őket nem az érdekli, ami a terhesség közvetett okainak nevezhető, hanem annak első oka.⁴⁷ Az ő álláspontjuk lényegileg azonos az egyetemes tradícióéval, amely szerint a szaporodás egy „termékenység-szellem” vagy – ahogy a mitológia-kutatók

⁴³ LUCIEN LÉVY-BRUHL: *L'Expérience mystique*, 295.

⁴⁴ WALTER ANDRAE: *Die ionische Säule*, „Schlusswort”.

⁴⁵ M. F. ASHLEY MONTAGU: *Coming into Being among the Australian Aborigines*. London, 1937; BRONISLAW MALINOWSKI: *The Sexual Life of Savages*. London, 1929. Vö. ANANDA K. COOMARASWAMY: „A »szellemi atyaság« és a bábkomplexus”.

⁴⁶ M. F. ASHLEY MONTAGU: *Coming into Being*.

⁴⁷ „Isten minden generatív erő ura” (Hermész: *Aszklepiosz* 3:21); „a generáció ereje Istenhez tartozik” (Summa Theologiae 1:45:5); „*ex quo omnis paternitas in coelis et terra nominatur*” [„tőle származik minden közösség az égből és a földön” – Efezusiaknak írt levél 3:15]. A kelta varázslatokban (lásd ALEXANDER CARMICHAEL: *Carmina gadelica*

Folytatás a következő oldalon →

szeretik nevezni – „nemző istenség” aktivizált jelenlétén múlik, mely voltaképpen az isteni Erősz, az indiai Kámadéva és Gandharva, a Rig Véda Szamhitá spirituális Napja (1:115:1), mindenek élete és minden lét forrása; az élet továbböröklődése éppúgy az ő „mezővel való kapcsolatának” függvénye,⁴⁸ mint ahogy az emberi „magvető” is az ő „mezejébe” veti az élet korporális hordozójának elemeit. Mint ahogy a Maddzshim-Nikája 38. beszéde kifejti, három dolog szükséges a fogamzáshoz: az apa és az anya kapcsolata, az anya ciklusa és a Gandharva jelenléte,⁴⁹ amelyek közül az első kettő a gyakorlati okok kategóriájába sorolható, míg a harmadik esszenciális okok közé. Ennek fényében világosodhat meg számunkra a Brihadáranjaka Upanisad (3:9:28:5) szavainak értelme: „Ne azt mondd, hogy a »magból«, hanem »abból, ami élő [a magban]«”. „A Gondviselő Szellem [*pradžsnyátman*, vagyis a Nap] az, ami megragadja és felemeli a húst” (Kausítaki Upanisad 3:3). „A testet a lélek ereje formálja, amelyet a magba a szellem zár be” (Summa Theologiae 3:32:11). Így – Schillerrel együtt úgy gondolva, hogy „a Szellem az, ami a testet magának megformázza” (Wallenstein 3:13) – a „primitívek” éppúgy összhangban vannak az egyetemes tradícióval, mint a keresztény doktrínával: „*Spiritus est qui vivificat: caro non prodest quicquam*” [A lélek az, ami éltet, a test nem használ semmit. – János evangéliuma 6:63].⁵⁰

Ami ilyen módon láthatóvá lett, az az, hogy a trobriandiak nézete, miszerint a közönség önmagában nem előidézője, csupán alkalmja a fogamzásnak, s hogy „szellemgyerekek” hatolnak be a méhbe, lényegében azonos a filozófusok és metafizikusok metafizikai doktrínájával. Az a nézet, mely szerint „régii folklóreszmék” kerültek szentírási szövegkörnyezetbe, mely utóbbi így népi babonákkal szennyeződött, megfordítja az események tényleges rendjét; a valóság az, hogy a folklóreszmék azok a

I–II. Edinburgh, 1928) Krisztust és Szűz Máriát örökösén olyan nemző istenségekként hívják segítségül, akik a marháknak és az embernek szaporulatot biztosítanak; a megfogalmazások csaknem szó szerint azonosak a Rig Véda Szamhitá szavaival (7:102:2): „Aki magot tesz a növényekbe, a tehenekbe, a kancákba és az asszonyokba, az Parjanya”. „Atyának se szólítsatok senkit a földön, mert egy a ti Atyátok, a mennyei” (Máté evangéliuma 23:9).

⁴⁸ „A Nap az *átmanja* mindennek, ami mozdulatlan és ami mozog” (Rig Véda Szamhitá 1:115:1). „Bármily teremtmény jön is létre, mozgó avagy mozdulatlan, tudd meg, ... hogy az a Mezőnek és a Mező Ismerőjének egyesüléséből származik” (Bhagavad Gítá 13:26). „Azért van ez, mert Ő »csókot lehel« minden gyermekére, hogy mindegyik elmondhassa: »létezem«” (Satapatha Bráhmna 7:3:2:12). „A Fény a nemző erő” (Taittirija Szamhitá 7:1:1:1); vö. János evangéliuma 1:4: „Az élet volt az emberek világozása”. „Amikor az atya ténylegesen kiárasztja őt mint magot a méhbe, akkor valójában a Nap az, ami magként kiárasztja őt a méhbe” (Dzsaiminija Upanisad Bráhmna 3:10:4). A szoláris származásra való további hivatkozásokkal kapcsolatban lásd Satapatha Bráhmna 1:7:2:11 (a Nap és a Föld a szülei az összes világra jövő lények); Dante: a Nap „minden halandó élet atyja” (*Paradysom* 22:116); SZENT BONAVENTURA: *De reductione artium ad theologiam*, 21; *Mathnawi* 1:3775; PLUTARKHOSZ (*Moralia* 368C): „*phosz* ... *gonimon*” [generatív fény].

A „Mező Ismerőjével” összefüggésben megjegyezhető, hogy az ő „kapcsolata” (*szamjógá*) a „Mezővel” nem pusztán kognitív, hanem egyúttal erotikus is: a szanszkrit *džanyá* a „sajátjaként” vagy „tulajdonként felismerni” értelmében megfelel a latin „*gnoscere*” és az angol „*know*” értelmének abban a bibliai kifejezésben, hogy „Jákok megismerte az ő feleségét”. Mármost a – bármilyen értelemben vett – „megismerés” szoláris módja ama sugarak által megy végbe, melyeket a „Szem” bocsát ki; s ennél fogva a rítusban, amelyben a pap Pradžsapatit (a Napot mint Nemző Atyát) képviseli, a pap rituális értelemben „nézi” az áldozathozó feleségét, hogy „megtermékenyítse”; itt egy metafizikai rítusról van szó, amit az antropológusok a „termékenységi mágia” körébe sorolnak. Lásd még ANANDA K. COOMARASWAMY: „The Sun-kiss”. In: *Journal of the American Oriental Society*, 1940 (LX évf.), 46–67.

⁴⁹ A „jelen lenni” kifejezésére a szanszkrit *pradž-upasztháná* megfelelő páli „valamin állni” kifejezést alkalmazták; ez az a tradicionális kifejezés, amelynek értelmében azt állítják a Szellemről, hogy „megveti a lábát” a testi hordozón, amelyre ennek megfelelően úgy utalnak, mint ami az ő *adhiszthanamja*, „tám-pontja” vagy „platformja”. Gandharva eredetileg az isteni Erősz és a Nap.

⁵⁰ Az, hogy itt Szent János egy regenerációra [újjaszületés] utal, semmi esetre sem zárja ki, hogy szavai bármilyen generációra [születés] is vonatkoznának; mint az exegetikai elmélet hangsúlyozza, a Szentírás szavainak szó szerinti értelme mindig igaz, ámde e szavak egyúttal egy transzcendentális értelemnek is hordozói.

formák, amelyekben a metafizikai doktrínákat a nép befogadta, majd továbbadta. Meglehet, hogy populáris formájában az adott tanítást nem mindig értik, de mindaddig, amíg a formulát hűségesen adják tovább, értelmezhető marad; a „babonák” legnagyobbbrészt nem pusztá tévedések, hanem olyan formulák, amelyek értelme feledésbe merült, és ezért értelmetlennek nevezik őket – gyakran valójában azért, mert maga a bennük rejlő tanítás merült feledésbe.

Az arisztotelészi tanítás, miszerint „ember és Nap hoz létre embert” (Fizika 2:2),⁵¹ éppúgy egyesíti az élet eredetének tudományos és metafizikai teóriáit, mint a Dzsa-iminija Upanisad Bráhmana (3:10:4) és a Maddzshima-Nikája doktrínája; és ez jól láthatóan alátámasztja azt a tényt, hogy a tudományos és metafizikai nézőpontok semmi esetre sem ellentétesek, hanem inkább kiegészítik egymást. A tudományos álláspont gyengéje nem az, hogy az empirikus tények nélkülöznek mindenféle jelentőséget vagy hasznosságot, hanem hogy ezekre a tényekre úgy tekintenek, mint az intellektuális doktrína cáfolataira. Valójában a kromoszómák felfedezése semmilyen módon nem szolgál magyarázatul az élet eredetére, csak annak mechanizmusáról mond többet számunkra. A metafizikus, a primitív emberhez hasonlóan, közömbös lehet a tudományos tények iránt; őt ezek nem zavarhatják meg, hanem sokkal inkább arra mutathatnak rá számára, hogy Isten „még annál is titokzatosabb módon [mozgat mindent], mint ahogy eddig feltételeztük”.

Csak nagyon kevés „motívumot” érintettünk a folklór világából. A lényeg, amit ki akartunk hangsúlyozni, hogy e motívumok teljessége ama intellektuális doktrínák kölcsönös kapcsolatának összefüggő szövedékét képviseli, amelyek inkább egy primordiális bölcsességhez, semmint egy kezdetleges tudományhoz tartoznak; valamint hogy ezt a bölcsességet csaknem lehetetlen volna akár népi, vagy akár – a terminus bármilyen közönséges értelmében vett – emberi eredetüként felfogni. A népi bölcsesség élete addig a pontig ér vissza, amelynél már megkülönböztethetetlen magától a primordiális tradíciótól, melynek nyomait mi leginkább a papi és királyi művészetekből ismerjük; és ebben az értelemben – ugyanakkor távol tartva magunkat mindenféle „demokratikus” implikációktól – mondhatjuk azt, hogy a nép tudása, mely kultúrájában fejeződött ki, valóban Isten szava – *Vox populi vox Dei* [A nép szava Isten szava].⁵²

Fordította: Ratkó Lujza

⁵¹ Aminek megfelelnek a kelta varázslás szavai is: „Az élet Istenének kebléből és az összefolyásból [a nemi aktusból]” (ALEXANDER CARMICHAEL: *Carmina gadelica*, II. k. 119.). Egyiptomban hasonlóképpen úgy fogták fel az életet, mint „a nemző fény és a teremtő szó kiadását. ... A Nap, vagyis Râ volt a mindenek fölötti teremtő, kreatív erejének két eszköze pedig a szeme – »Hórusz Szeme« – és a hangja – az »ég hangja, a villámcsapásé – volt”; a Fáraóra úgy tekintettek, mint aki – csaknem szó szerinti értelemben – a Naptól és egy emberi anyától született (ALEXANDRE MORET: *Du caractère religieux de la royauté pharaonique*. Párizs, 1902, 40–41.).

⁵² A nép tévképzetei inkább esetlegesek, mint a dolog lényegéből fakadók; mivel az egyszerű emberek sem nem szkeptikusok, sem nem moralisták, „a hit által értenek”. Másfelől viszont az irodalom művésze (Andersen, Tennyson stb.), aki nem habozik elbeszélését esztétikai vagy morális okok miatt módosítani, ezzel gyakran el is torzítja azt (vö. Plutarkhosz: *Moralia* 358F: „a költők és irodalmárok megalapozatlan első gondolatai”); s ugyanígy, „a rítustól a regényig” vezető úton gyakran meg kell kérdeznünk: valójában az adott szerző milyen mélységig értette meg a maga anyagát?

KISS LAJOS ANDRÁS

Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjov filozófiájában II.*

III/2. Az erkölcs és a jog viszonya Vlagyimir Szolovjov kései munkáiban

Miként a korábbiakban már említést tettem róla, Vlagyimir Szolovjov filozófiájának kibontakozást és fejlődését három szakaszra lehet bontani: 1) a szlavofil korszak; 2) utópikus-teokratikus korszak; 3) szintetikus-kritikai korszak.¹ Az első korszak 1874-től 1880-ig tartott, melynek legfontosabb állomásait *A nyugati filozófia válsága*, illetve és *Az absztrakt elvek kritikája* című könyvek jelzik. Írásom első részében éppen a fenti munkákra támaszkodva mutattam be a jog, az erkölcs és az állam kapcsolatának szolovjovi felfogását.

Az első korszakban született művek szellemiségét egyértelműen a szlavofilizmus ideológiája hatja át; a szerző Oroszország küldetését „egy univerzális szintézis” megteremtésének lehetőségében és szükségességében látja. Ebben a szintézisben a mindennapi élet, a tudás és hit olyan „pozitív egységben” jelenik meg, amely radikálisan meghaladja a nyugati filozófiai elvek egyoldalú, absztrakt, azaz negatív „látszategységét.”

Szolovjov második alkotói korszakában (1881–1891) viszonylag kevés szerep jut a jog és az erkölcs kérdésköréhez kapcsolódó elemzéseknek. E korszakban inkább az a meggyőződés vezérelte a szerzőt, hogy valamiképpen egyesíteni kell egymással a katolikus és a bizánci egyházat, vagyis egyfajta szintézist kellene teremteni a Nyugat és a Kelet szellemiségéből. „Ilyenformán, jegyzi meg Georges Gurvitch, Szolovjov szakít a szlavofilek nemzeti-organikus elképzeléseivel, és intenzív megbeszéléseket folytat a római pápához közel álló katolikus egyházi személyekkel arról a kérdésről, hogy

* A tanulmány a KÖFOP-2.12-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálati-fejlesztés” című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alap kutatás 2016–2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült.

¹ A szolovjovi életmű korszakolásáról lásd többek között G. GURVITCH: Dva velicsajsih russzkih filozofa prava: Borisz Csicserin i Vlagyimir Szolovjov. Pravovegyenyije. 2005/4. 138–164. Az írás eredetileg németül jelent meg. GURTWITSCH, GEORGES: Die Zwei Grössten Russischen Rechtphilosophen: Boris Tchicherin und Wladimir Solowiew. In: Philosophie und Recht. 1922–1923. Bd. 2. Heft 2. S. 80–102. Ford. M. V. Antonov és A. V. Poljakov. Az orosz/francia filozófus és jogszociológus, Georges Gurvitch nevének átírása során a francia változathoz tartom magam, mivel a nemzetközi szakirodalomban általában „franciaként” tarják számon az amúgy orosznan született gondolkodót.

miként lehetne a keresztény felekezetek fúzióját kivitelezni, illetve Isten Országának utópikus vízióját a földön is felépíteni, amelyről Szolovjov – Dosztojevszkijjal egyetemben – sokat álmodozott ezekben az években.”² A „szabad teokrácia” koncepciójában, amelyet Szolovjov szembeállít a középkorias és „klerikális teokráciájával”, a világ fölötti hatalom egyrészt Rómához – azaz a főpapi trónhoz –, másrészt a monarchikus berendezkedésű Oroszországhoz tartozna. Oroszország nemzeti hivatása abban áll, hogy megvalósítsa annak a keresztény államnak az eszméjét, amely egyúttal az egyetemes világegyház egyik konstitutív elemét jelenti. De miként azt Gurvitch és Jevgenyij Trubeckoj egyként hangsúlyozzák, Szolovjov viszonylag rövid idő alatt kiábrándul ezekből az utópikus álmokból. Kiváltképpen a cári rendszer küldetésébe, az egymástól eltérő politikai és vallási rendszereket szintetizálni képes erejébe vetett hite rendül meg. A teokratikus rendszer evilági kivitelezhetősége is inkább csak a távoli jövőben megvalósítható lehetőséggé szelődül. Ráadásul Szolovjov társadalomelméletében ezek az egységesítő törekvések egyfajta apokaliptikus vízióval társulnak: a teokratikus utópia az Antikrisztus eljövételével előállott helyzet eredményeképpen – amelyben az Antikrisztus egyfajta katalizátorként működne – léphet a megvalósulás útjára.

Látszólag paradoxon, de nagyon is belátható: Szolovjov számára éppen a teokratikus utópia kivitelezésének elnapolása tette lehetővé, hogy újra a „valósághoz” forduljon, s *A jó igazolása* című magisztrális művében, illetve az ennek kiegészítéséül szolgáló, a *Jog és erkölcsiség* című hosszabb tanulmányában a filozófus újra a jog, az állam és az erkölcs „prózai” kérdéseit tegye elemzés tárgyává.³ Kétségtelen, hogy ezen utolsó alkotói periódusában Szolovjov sokkal árnyaltabban mutatja be a jog és az erkölcs kapcsolatát, mint tette azt az 1870-es években született munkáiban, ugyanakkor az *egyetemes egység* szükségességét hirdető alapelvét továbbra is érvényesnek tekintette. Utolsó alkotói periódusában is hirdette a miszticizmus, a racionalizmus és a realizmus egységes elméletté gyúrásának szükségességét, azaz a pozitív egység létrehozását, amelyben nemcsak az igazság, de a jó és a szép is az egység egyenrangú tagjaként jelenik meg. Az etikának a vallásos hiten kell alapulnia. Csak a hitre építhető az erkölcsi princípium feltétlen érvényessége, amely egyúttal Isten létének és az ember nem-materiális lényegiségének elfogadását is jelenti. A vallásfilozófiai alapokon nyugvó etika három premisszával rendelkezik: 1) az emberi természet tökéletlensége; 2) Isten tökéletessége; 3) az ember tökéletesedése mind a személyes életben, mind a történelemben. Ennek a feladatnak a megvalósítása úgyszólván „végtelen” folyamat, s az állati létből az istenemberségig való felemelkedésig tart. Azonban, miként erre a tényre Gurvitch is felhívja a figyelmet, Szolovjov nem becsüli le sem az etika racionalista, sem pedig empirikus/materiális oldalát. Ami az erkölcs racionális oldalát illeti, Szolovjov továbbra is vallja: ahhoz, hogy az ember általában az erkölcsi normák,

² GURVITCH, i. m. 147.

³ Anita Schlüchter hasonlóan látja a szóban forgó szolovjovi fordulat lényegét: „Többé nem az ideális társadalom, hanem a valóságos emberi élet viszonyai állnak a vizsgálódások előterében (...) Szolovjov érdeklődésének súlypontját többé nem az eszmény jelenti, hanem annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy ezt az eszményt miként lehet – legalábbis megközelítően – a reálisan adott feltételek mellett kivitelezni. Ennek a nézőpontváltásnak folyamán Szolovjov számára a jog kérdésének vizsgálata újjalag primordiális jelentőségűvé vált.” SCHLÜCHTER, ANITA: *Recht und Moral. Argumente und Debatten „zur Verteidigung des Rechts” an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert in Russland.* Zürich, 2008. **Pano Verlag**, 61.

kiváltképpen a Kant-féle kategorikus imperatívusz által megkövetelt módon cselekedjék, szükséges feltétel a normák és kötelezettségek értelmének „racionális belátása”, mert ellenkező esetben nem beszélhetünk valóban autonóm (és szabad akaraton alapuló) emberi cselekvésről. „Az erkölcsi normák általános érvényűsége és feltétlensége – ugyanis ebben manifesztálódik az erkölcsi elv tisztasága – nem képes gyökeret verni a kategorikus imperatívusz ama racionális-univerzális elvén kívül, amely az erkölcsi tudatosságunk formális törvényeként jelenik meg. Ilyenformán a misztikusvallási átélés szolgál a feltétlenség elvéül, míg az értelem – az erkölcsi elv autonóm univerzalizmusát fejezi ki.”⁴ Ezért aztán az etikában a formális autonómizmusnak szüksége van egy másik oldalra is, arra az oldalra, amely egyébként teljesen elkerülte Kant figyelmét, mivel a német filozófus nem tudott kitörni az egyoldalú rigorózusság és a „vértelen transzcendentalizmus” fogságából. Éppen ezért – Kanttal ellentétben – Szolovjov különös figyelmet szentel az erkölcsi érzék és érzelmek kérdéskörének is (azaz a másik oldal „szempontjainak”), mert a maga részéről az érzelmeket is az etika integráns részének tekinti. *A jó igazolása* című munkája első részében a részletesen elemzi a *szégyen*, az *együttérzés* és a *tisztelet* kategóriáit. Miként Gurvitch megjegyzi, Szolovjov voltaképpen az erkölcsi kötelezettségek kapcsán ezek *materiális-ideális jellegét* hangsúlyozza, ami elméleti pozícióját nagyon hasonlóvá teszi ahhoz a felfogáshoz, amellyel – egy jó évtizeddel később – Max Scheler *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika* című munkájában is találkozhatunk.⁵ Ez a duális szemlélet egyúttal kijelöli az etika két rétegét is: a *szubjektív* és az *objektív* etikát. Ha csak az objektív etika fogalmi általánosságára koncentrálnunk, miként tették ezt Immanuel Kant és Borisz Csicserin, nem tudunk számot adni az etikai nézetek történeti változásairól, a történelemben megjelenő konkrét erkölcs „éppen adott megjelenési formájáról”. Az erkölcs konkrét totalitása csak e két nézőpont együttes alkalmazásával tárulhat fel. De amilyen határozottan elutasítja Szolovjov az absztrakt etikai objektívizmust, ugyanolyan energikusan fordul szembe a Tolsztoj-féle radikális szubjektívizmussal is. (Köztudott, hogy Tolsztoj a társadalom szinte minden intézményét *sui generis* romlottnak tekinti. Ezt a kérdést a későbbiekben részletesen elemezni fogom.) Ezen túlmenően a vallás ama központi elve, miszerint az emberi személyiség, illetve konkrétan minden ember külön-külön abszolút (azaz egymással felcserélhetetlen) jelentőséggel bír, tehát minden személy (licsnosztj)⁶ egyenrangú tagja az „univerzális organizmusnak”, újólág a közösségi élet intézményesített formáinak elemzésére sarkallják a szerzőt. „Társadalom nélkül a személy fogalma már elvileg is elgondolhatatlan.”⁷ Az erős individualitásnak végső soron egybe kell esnie a legtökéletesebb általánossággal – hangzik a szerző ítélete. Az általános nem járulékos feltétele a személyes életnek, hanem benne foglaltatik magának a személynek a meghatározásában. Ezt

⁴ GURVITCH, i. m. 149.

⁵ GURVITCH, i. m. 149. Lásd még SCHELER, MAX: *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*. Budapest, 1979. Gondolat Kiadó, Ford. Berényi Gábor

⁶ Majd lentebb látni fogjuk, hogy a Szolovjov-féle *személy* vallásos-perszonalista asszociációkat keltő fogalma Borisz Csicserin liberális jogfilozófiájában a személytelen-szociológiai konnotációkat életre hívó *individuum* fogalommal lényegül át.

⁷ GURVITCH, i. m. 150.

a két terminust mind logikailag, mind pedig történetileg egymás előfeltételének kell tekintenünk. „A társadalom nem a személy külső határa, hanem annak belső kiteljesedése, illetve az egyes személyek viszonylagos sokasága mint társadalom nem azonos a személyek aritmetikai összegével vagy mechanikus aggregátumával, hanem az a közös élet oszthatatlan teljessége.”⁸ Miként azt Gurvitch is kiemeli, a Szolovjov-féle objektív etika „érzelemközpontú” és vallásos ihletésű alapgondolatai nem esnek távol Schleiermacher és Fichte etikai szinkretizmusától sem, amely szintén az egyes és az általános közötti ellentét eliminálását tekintette elsődleges céljának. Miként fentebb már említettem, az erkölcsi értékek társadalmi-történeti meghatározottságának tézise az erkölcs történeti, vallástörténeti és szociokulturális összefüggéseinek elemzése felé fordítják Szolovjov figyelmét. A történeti elemzések árnyalt bemutatásról most el kell tekintenem, mert az erkölcs és a jog közvetlen kapcsolódási pontjaira szeretném a figyelmet ráirányítani.

A központi kérdés tehát a következő: hogyan viszonyul a jog az erkölcshez, pontosabban az erkölcsi eszményhez? Miként írásom előző részében igyekeztem bemutatni, az ezernyolcszázhetvenes években írott munkáiban – jórészt Kant és Schopenhauer hatása alatt állva – Szolovjov inkább csak negatív szerepet szán a jognak. Itt a jog még a cselekvés külső határaként jelenik meg: *neminem laedere* – azaz tartózkodni kell a másik embernek történő károkozástól. *A jó igazolása* és a *Jog és erkölcsiség* címmel megjelent kései művek viszont, ha nem is radikális, de mindenképpen jelentősnek mondható fordulatot hoztak ebben a kérdésben. A jog, mondja Szolovjov, nem szakadhat el az erkölcsiségtől, és ennek az „összertartozottságnak” a terhét leginkább az erkölcsfilozófiának kell cipelnie. „Minden próbálkozás, amely a jogot úgy szeretné meghatározni, hogy teljesen szembeállítja egymással a jog és az erkölcsiség szféráját, illetve megvetéssel kezeli e két szféra kapcsolatát, alapjában véve elhibázott.”⁹ Tudniillik, sem a tiltás és az engedélyezés szembeállításának, sem pedig a belső és a külső szembeállításának érve nem állja ki a kritikát, hiszen a belsőt és a külsőt sem a jogban, sem pedig az erkölcsben nem lehet egymással élesen szembeállítani, mivel egyszerűen tagadhatatlan, hogy a tiltás és az engedélyezés egyformán jelen van mindkét szférában.¹⁰ Ezért a szembeállítás helyett kifizetődőbb vállalkozásnak tűnik az erkölcs és a jog közös alapjának feltárása. Éppenséggel a jogi és az erkölcsi szféra szoros összertartozottságának konstatálásával kell kezdeni ennek a kérdésnek a részletekbe menő vizsgálatát. *A jó igazolása* bevezető fejezetében Szolovjov külön elemzés tárgyává teszi az emberi létezés „relatív” és „abszolút” szféráinak összetett kapcsolatrendszerét. Érvelésének lényege annak a tézisnek az igazolására irányul, hogy végső soron a relatív szférák, amelyek az emberi létezés feltételül szolgálnak, abszolút jelentőséggel bírnak. „Mert az abszolút morális elv már magában foglalja a relatív elem elismerését is, mivel a tökéletesség megvalósításának követelményét csak egy még tökéletlen

⁸ SZOLOVJOV VLGYIMIR: Opravdanijje dobra. In: Uő: Szobranijje Szocsinyenyij Vlagyimira Szergejevicsa Szolovjova. Tom VII. (1894–1897). Sz.-Petyerburg, Izdanyije Tovariscsesztva „Obscsesztvennaja Polza”, (év nélkül), 214.

⁹ SZOLOVJOV, Opravdanijje..., 507.

¹⁰ Gurvitch megjegyzi, hogy ugyan más előfeltevések alapján, de ez a szembeállítás újra és újra megjelenik az erkölcsfilozófiában. Példaként Hermann Cohen akkoriban megjelent *Ethik des reinen Willens* című könyvét említi meg. Lásd GURVITCH, i. m. 152.

lényel szemben lehet megfogalmazni. Ha lehet mondani, Szolovjov még ennél is erősebben fogalmaz: a feltétlen morális elv vagy az abszolút jó az abszolút és a relatív szintéziseként áll elő. Ilyenformán a viszonylagos (jó) az abszolút jó szükséges alkotórésze. Immáron a figyelem centrumában – *Az elvont elvek kritikájával* ellentétben – nem maga a tökéletesedő lény (das Vollkommene), hanem a tökéletesedés útja áll.¹¹ Az abszolút és a relatív viszonyának szemléltetésére éppenséggel a jog és az erkölcs kapcsolata tűnik kiváló példának, hiszen itt jelenik meg a gyakorlati filozófia egyik központi kérdése. A morál és a jog közötti viszony megfelel a valóságos élet és az ideális erkölcsi tudat közötti viszonyoknak. Ugyanis az ideális jó és a gonosz valóság között található a jog és a törvények köztes területe, amely egyrészt elősegíti a jó megvalósulását, másrészt korlátok közé szorítja a gonoszt.¹² Az állam, mint a jog megtestesítője, úgyszintén e köztes terület „lakója”. Ilyenformán megalapozottan állítható, hogy amíg *Az elvont elvek kritikája* csak negatív módon határolja el egymástól a jogot és az erkölcsöt, addig a kilencvenes években írott munkákban a két szféra között meglévő szoros és belső kapcsolat mellett felhozható érvekre esik a hangsúly. Szolovjov a *Jog és erkölcsiség* előszavában nyíltan szembefordul azokkal a felfogásokkal, amelyek tagadják a jog és az erkölcs összhangjának szükségességét. Mint szélsőséges példákat éppen Lev Tolsztoj és Borisz Csicserin nevét említi. „Ha elismerjük és elfogadjuk a jog és az erkölcsiség között meglévő lényegi összhangot, azaz hogy mind a fejlődés, mind pedig a hanyatlás tekintetében egymástól elválaszthatatlanok, akkor két olyan szélsőséges nézettel szembesülhetünk, melyek direkt módon tagadják a szóban forgó összhang megalapozhatóságát. Az egyik álláspont a morál nevében lép fel, és azon óhajtól vezérelve, hogy megőrizze az erkölcs állítólágos tisztaságát, azt állítja, hogy a jog (és minden, ami a joggal kapcsolatban áll) csak gonoszság elrejtésére szolgál. Ezzel ellentétben a másik felfogás az erkölcs és a jog között meglévő összhangot a jog nevében utasítja el, mondván: a jogi kapcsolatok szférája teljesen önálló, és a jog a maga 'birtokán' sajátlagos és abszolút elv elismerésére tart igényt. Ezen második álláspont szerint az erkölcs és a jog közötti összhang igénye a jog számára a legjobb esetben is haszontalan követelmény lenne.”¹³

A jog és az erkölcs összhangja természetesen nem azt jelenti, hogy ez a két szféra, illetve két elv egymással identikus lenne. Anita Schlüchter interpretációját követve azt mondhatjuk, hogy Szolovjov az erkölcs és a jog között három alapvető különbséget állapít meg. Először: a követelmény vagy a parancs tekintetében az erkölcs lényegét tekintve maximalista, alapvetően a tökéletesség elérésére törekszik, miközben a jog csak az erkölcsi követelmények minimumának teljesítését írja elő. Másodszor: az erkölcs semmilyen meghatározott külső cselekvést nem ír elő, ellenben a jog megköveteli az említett minimum realizálását. Harmadszor: a jogi normák realizáláshoz kényszerrel is igénybe lehet venni, míg az erkölcsi követelménynek teljesítésénél ez elképzelhetetlen.¹⁴ *A jó igazolásában* Szolovjov a következőképpen definiálja a jog és

¹¹ SCHLÜCHTER, i. m. 61.

¹² Lásd SCHLÜCHTER, i. m. 62.

¹³ SOLOWJOW, WLADIMIR: Recht und Sittlichkeit. Frankfurt am Main, 1971. Vittorio Klostermann, 31. Ford. Hans Helmut Gäntzel

¹⁴ Vö. SCHLÜCHTER, i. m. 62. Erről lentebb részletesen is szó lesz.

az erkölcs viszonyát: „A jog az a kényszerítő követelmény, amely a jó meghatározott minimumának vagy egy meghatározott rend realizálásának eszközéül szolgál, amely tehát nem engedi meg, hogy a rossz bizonyos formái megvalósuljanak.”¹⁵ E helyütt Szolovjov szóba hozza annak a közismert ellenvetésnek a lehetőségét is, miszerint az lenne a „legjobb”, ha a jó maximumát az emberek szabadon, tehát minden külső kényszer nélkül teljesítenék. A filozófus már korábbi műveiből is ismert ellenérvvel utasítja el ezt a maximalista követelményt: az erkölcsi ideál megvalósítása csak a társadalomban élő ember számára lehetséges, viszont a társadalmi együttélést egyszerűen lehetetlen jog és állam nélkül elgondolni. Ezen a ponton jelenik meg a jog egy másik aspektusa is, amely szerint ott keletkezik a jog, ahol a személyes szabadság összeütközésbe kerül a közjőval, noha az erkölcs princípiumából nézve mindkét érték realizálására szükség lenne. Már pedig ezt az ellentmondást valamiképpen kezelni kell, s erre nincs jobb eszközünk, mint a jog. Ebből a megfontolásból kiindulva fogalmazza meg Szolovjov a jog egy másik definícióját is: „A jog két erkölcsi érdek szükségszerűen kényszerítő erejű egyensúlyának történetileg változó formája – a személyes szabadságé és a közjőé.”¹⁶ Ebből a definícióból egyértelműen következik, hogy a jogot nem lehet az erkölcsi követelményekkel szembeállítani, mert ha a jogi normák bizonyos morális elvet megsérteneek, úgy ezek a jog (elvi) követelményeit is megsértik.¹⁷ Ha mégis előfordulnak ilyen jogi normák, akkor azokat – a legális utat végigjárva – mihamarabb meg kell szüntetni. A szóban forgó probléma kapcsán Szolovjov egy példát külön is megemlít: a halálos ítéletet.¹⁸ E helyütt nincs rá lehetőségem, hogy részletekbe menően bemutassam Szolovjov rendkívül alapos és meggyőző érveit a halálos ítélet ellen, ezért csak a szerző legfontosabb állítását idézem most fel.

A halálos ítélet *blaszfémikus*, *embertelen* és *káros* cselekedet – hangzik a szerző ítélete. „A halálos ítélet először is *blaszfémikus*, mert az emberi igazságszolgáltatásnak végérvényes és abszolút jelleget kölcsönöz, amely amúgy csak az Isten Ítéletének, azaz Isten *Egyetemes Bölcsességének* járna ki.”¹⁹ Miközben a társadalom a halálra ítélt embert kitörli az élők sorából, azt a látszatot kelti, hogy *ő tudja*, hogy ez az ember abszolút bűnös volt a múltban, teljesen haszontalan a jelenben, és képtelen megváltozni a jövőben. Csakhogy a társadalom és annak intézményei (például a bíróságok) hitelt érdemlően nem képesek bizonyítani, hogy birtokában lennének ennek a mindentudásnak, éppen ezért joggal mondhatjuk: a halálos ítéletnek nincs semmi értelme, vagy ha van is valami értelme, az színtiszta blaszfémia. „Másodszor a halálos ítélet *embertelen* –

¹⁵ SZOLOVJOV, *Opravdanyije...*, i. k. 383. Többen felhívják a figyelmet (Gurvitch, Schlüchter, Gántzel és mások), hogy Szolovjov a jognak az *erkölcsi minimum*ként történő meghatározásával úttörő tettet hajtott végre, hiszen ez a definíció évekkel megelőzte Georg Jellinek ezzel szinte szó szerint megegyező jogdefinícióját.

¹⁶ SZOLOVJOV, i. m. 386.

¹⁷ Vö. SCHLÜCHTER, i. m. 63.

¹⁸ Szolovjov a *Jog és erkölcsiség* című munkájában egy egész fejezetet szentel a halálos ítélet kérdésének. Valószínű, hogy Szolovjov elmékedésnek apropójául azoknak az összeesküvőnek a kivégzése szolgált, akik 1881-ben meggyilkolták II. Sándor cárt, illetve néhány évvel később – 1887-ben – merényletet terveztek III. Sándor cár ellen. Ez utóbbi merényletkíséret résztvevője volt Vlagyimir Iljics Uljanov (Lenin) Alekszandr nevű bátyja is, akit négy másik társával együtt halálra ítélték és kivégeztek. Ezek az események, illetve a halálos ítéletek végrehajtása akkoriban nagy vitákat váltott ki orosz értelmiségi körökben.

¹⁹ SOLOWJOW, *Recht...*, 103.

s nem is annyira érzelmi oldalról tekintve, hanem az erkölcsi elvből fakadóan.²⁰ Ezen a ponton az emberi létezés fundamentális kérdése jelenik meg: *kell-e* az emberi személyiségben egy olyan határt feltételeznünk, amely minden őt ért külső hatással szemben rezisztens tud maradni? Paradox módon éppen abban a rettenetben, amely egy ember megölése kapcsán jelenik meg bennünk, ebben mutatkozik meg, hogy igenis *van* egy ilyen határ, s ez az emberi léttel van szoros kapcsolatban. „Nem a tulajdonképpeni fizikai létezés faktuma a fontos, hanem az, ami számunkra ennek a faktumnak a szűk kereti közé beékelődik: egy ember határtalan sorsa.”²¹ Egy gyilkosság nem a látható valóság megsértése okán vérlázító a számunkra, hiszen az empirikus világ mindig korlátos, és legtöbb esetben nem is olyan fontos. Számunkra azok a korlátlan lehetőségek a fontosak, amelyek azelőtt semmivé lettek, hogy megismerhettük volna azokat. Ez a szó valódi értelmében büntett, mert egy ember megölésével nemcsak egy büntett, de egy határátlépés is megvalósul.²² Ezzel ugyanis egy abszolút határátlépés, egy igazi szörnyűség következik be: egy élő ember átváltozik élettelen dologgá. „Tegyük fel, hogy a gyilkosságot nem lehetett megakadályozni, s fogadjuk el, hogy a társadalom ennyiben ártatlan. A társadalom felháborodik, meg van döbbenve. Ez természetesen teljesen rendjén való: nagyon szomorú lenne, ha egy ilyen esetben közömbös maradna. De ha a társadalom őszintén megdöbben ezen a gyilkosságon, akkor milyen módon juttatja ezt a megdöbbenést kifejezésre? Egy újabb gyilkossággal! Miféle logika az, amely a gonoszság megismétlésével szeretne a jóhoz eljutni?”²³ Talán azért felháborító a gyilkosság számunkra, mert egy jó ember ölte meg? Nem feltétlenül. Nagyon is lehetséges, hogy a meggyilkolt ember egy semmirekellő volt. Ami igazán felháborító a gyilkosságban (bárminek a megölésben), hogy ezzel egy határátlépés következik be: „Te nem jelentesz semmit számomra, nem ismerem el a te jelentőségedet, a jogaidat, kiváltképpen a létezéshez való jogodat.” Még szörnyűsegebb tett az emberölés akkor, ha azt nem az ösztöneit követő fanatizált és felbőszült tömeg követi el, hanem ha a „megfontolt, hidegvérű és racionálisnak mondott” társadalmi intézmények működésének eredményeképpen áll elő.²⁴ A gyilkosság sajátos gonosz-

²⁰ I. m. 103.

²¹ I. m. 104.

²² Itt egy magyarul (csakúgy, mint németül) nehezen visszaadható szójátékról van szó. Az orosz *presztuplenyje* (bűntett) szó egyben áthágást és határátlépést is jelent.

²³ I. m. 104.

²⁴ Noha Lev Tolsztoj és Vlagyimir Szolovjov eltérő nézeteket vallanak a jog és az állam szerepének megítélésben, viszont a jog által „törvényesített gyilkosságot”, azaz a halálos ítéletet, mindketten határozottan elutasítják. Az egyik 1908-ban publikált nyílt levélében (Nem hallgathatók) a következőket írja Tolsztoj: „Ez szörnyű (mármint a börtönökben folyó kínzások – K. L. A.), de legszörnyűbb az, hogy mindez nem indulatból, az elmét eltompító bődületságból történik, mint verekedésnél, háborúban, sőt rablásban, hanem ellenkezőleg, az ész, az érzést elfojtó számítás parancsára. Emiatt különösképp borzalmasak ezek a dolgok. Borzalmasak, mert semmi sem mutatja meg olyan világosan, mint ezek a tettek, amelyeket a bírótól a hóhérig csupa olyan ember követ el, aki nem akarja azokat elkövetni, semmi sem mutatja meg olyan világosan és nyilvánvalóan, milyen pusztító hatással van az emberi lelkekre a zsarnokság, egyesek hatalma másokon.” A néhány évtizeddel korábbi helyzethez képest sokat romlott a helyzet Oroszországban, írja Tolsztoj a következő oldalon, s ezzel kapcsolatban éppen az egyik, Vlagyimir Szolovjovval folytatott beszélgetésére utal. „Nemrég két hóhért sem tudtak találni az orosz nép körében. Nemrég, a nyolcvanas években, egész Oroszországban csak egy hóhér volt. Emlékszem, Vlagyimir Szolovjov akkor örömmel mesélte, hogy egész Oroszországban nem találtak másik hóhért, és azt az egyetlenegyet hurcolták ide-oda. Ma más a helyzet.” TOLSZTOJ, LEV: Lev Tolsztoj művei 9. kötet. Tanulmányok, cikkek, vallomások. 1859–1909. Budapest, 1966. Magyar Helikon, 841–842. Ford. Gellért György és társai.

sága és borzalma nem abban a tényben rejlik, hogy megfosztanak egy embert az élettől, hanem abban, hogy ez a tett hátat fordít az alapvető erkölcsi normáknak. A gonoszság abban az eltökéltségben van, hogy egy személyes cselekedet révén valaki mesterségesen kitepi magát egy szolidaritásközösségből, amelynek az a lényege, hogy mi emberek, mindannyian Isten képmásának hordozói vagyunk. „Csakhogy az az *eltökéltség*, hogy *véget vetünk* egy ember életének, még világosabban és nyilvánvalóan fejeződik ki a halálos ítéletben, mint egy szimpla gyilkosságban, mert a halálos ítéletben semmi sincs a racionális elhatározáson és az elhatározás kivitelezésén kívül. A kivégzésre ítélt bűnösrel szemben a társadalom csak *animus interficiendi* maradhat, vagyis szándékos és megfontolt gyilkos, az abszolút tiszta formában vett gyilkos, hiszen mindenféle pszichológiai motívumtól és körülménytől mentesen teszi, amit tesz. (...)”²⁵ A halálos ítéletben nincs önzés, féltékenység vagy anyagi haszonszerzésre való törekvés, ezt mindössze egyetlen cél vezérli: véget kell vetni egy ember életének, el kell érni, hogy ez az ember egyszer s mindenkorra eltűnjön a világból. „A halálos ítélet gyilkosság, az abszolút gyilkosság maga, azaz az embertársainkhoz való erkölcsi viszony elvi tagadása.”²⁶ Ugyan paradox módon, de ezt a tényt sokszor még maguk a halálos ítélet szükségessége mellett kiállók is elismerik. Szolovjov itt arra az azóta is gyakran emlegetett példára utal, hogy – állítólag – midőn a francia nemzetgyűlésben a halálos ítélet eltörlésének lehetőségéről vitáztak, az egyik képviselő felpattant a helyéről, s következőket mondta: „Kezdjék a gyilkos urak!” Ez egy önleplező kijelentés: hiszen benne a társadalom egy szintre helyezi magát a „gyilkos urakkal”, vagyis a magányos bűnözőkkel, noha amúgy a társadalomnak éppen példaképül kellene szolgálnia az efféle embereknek abban a tekintetben, hogy hogyan térjenek jó útra. De az sem igazán jó érv a halálos ítéletet pártolók részéről, hogy a kivégzés csak az az illető testi mivoltát szünteti meg, s ha Isten úgy akarja, a lelke tovább él a síron túl is, ilyenformán a halál csak egy átmeneti állapot, nem bír abszolút jelentőséggel. „De ha a látható, földi egzisztencia vége nem is olyan fontos dolog, akkor miért tetszenek annyira félni a gyilkosságtól?” – teszi fel kérdést Szolovjov.²⁷

Végül pedig a halálos ítélet nemcsak blaszfémikus és embertelen, de kifejezetten *káros* is. Ugyanis nehezen tagadható tény, hogy az emberek többségében már régóta jelen van a *bóbérok* iránti megvetés. A háborúkban, a párbajokban, tehát az emberölésnek az efféle nyilvános változataiban is jelen van valamilyen félelmetes jelleg, mindazonáltal ezekből az „emberölésekből” mégiscsak hiányzik a *gonoszság* specifikus eleme. Ugyanis, még az örök béke elszánt hívei is elismerik, hogy a katona, amikor saját életét kockára téve részt a fegyveres harcban, önmagában véve nem cselekszik megvetésre méltóan. Ha a párbajt nem is lehet a háborúhoz hasonlítani, ha manapság a párbajozó ember is bizonyos felháborodást vált ki a művelt közönségből, és adott esetben a hatóságok bűncselekménynek minősítik azt, amit tesz, legalább van egyvalaki, nevezetesen az ellenfele, aki ugyanazon okból becsüli személyét, mint ő önmagát. Tudniillik mindkettő, ha hibás előfeltevésekre építve is, de felülemelked-

²⁵ I. m. 105.

²⁶ I. m. 105.

²⁷ I. m. 106.

nek a mindnyájunkban ott rejtőző halálfélelmen, és a párbajozók képesek rá, hogy ne tulajdonítsanak abszolút értéket fizikai létüknek. Ilyenformán az önfeláldozás semmilyen formáját – a racionálisan indokoltat és a teljesen irracionálist – nem hasoníthatjuk a halálbüntetéshez.

De azok a kultúratörténeti érvek sem helytállóak, miszerint voltak olyan idők a történelemben, amikor a kivégzés valamilyen szakrális cselekedetnek számított, és a főpapok vagy uralkodók személyesen hajtották vége az ítéletet.²⁸ De amiképpen nem lehet komolyan veendő érvnek tekinteni, illetve azzal igazolni a prostitúciót, hogy valamikor, például az ókori Babilóniában, a nőket arra kényszerítették, hogy az istennő dicsőségére idegen férfikkal háljanak a templomokban, vagy némely természeti népnél a kannibalizmus is természetesnek számított, ugyanolyan abszurd vállalkozás lenne azzal az ötlettel előállni, hogy most ezekre a példákra hivatkozva tekintsük természetesnek a halálbüntetést.

De a halálbüntetés nemcsak az erkölcsiség nézőpontjából káros és elfogadhatatlan, hanem ugyanúgy ellentmond a jog szellemének is.

IV/1. Tolsztoj jognihilizmusának szolovjovi kritikája

Miként fentebb említettem, Szolovjov az erkölccsel és a joggal kapcsolatos pozícióját egy háromelemű struktúrában helyezi el. Az egyik szélsőséget a Tolsztoj-féle *jognihilizmus* (és ennek szükségszerű folyományaképpen a *morális abszolútizmus*) jelenti, amely kifejezetten ellenségesen viszonyul a joghoz és az államhoz. Az ezzel szögesen ellentétes felfogást a neves jogfilozófus, Borisz Csicserin által vallott jogi abszolútizmus képviseli, amely az erkölcsnek csak alárendelt funkciót tulajdonít. Szolovjov, miként már említettem, egy közbülső megoldás mellett kötelezi el magát.

Érdekes, hogy amíg Szolovjov többször is vállalja a nyílt vitát Csicserinnel, addig a Tolsztoj által képviselt jognihilizmussal csak áttételesen vitázik, mindössze egyszer kétszer említi meg név szerint a nagy orosz író.²⁹ Azonban a mind a *Jó Igazolása*, mind pedig a *Jog és erkölcsiség* egyértelműen szembe fordul Tolsztoj jognihilizmusával, s Szolovjov rámutat e felfogás abszurd következményeire. Mielőtt rátérnék a szolovjovi kritika fő téziseinek ismertetésére, rövid szeretném bemutatni Tolsztoj felfogásának alapelemeit. Jómagam úgy látom, hogy az erkölcs és a jog kapcsolata tolsztoji

²⁸ Itt valószínűleg Nagy Péterről lehet szó, aki 1698-ban, a levert sztreleclázadást követően, saját kezűleg is lefejezett néhányat az elfogott sztrelecek közül, illetve a bojárakat, de még a külföldi követeket is ugyanezre a kötelezetre.

²⁹ Szolovjov az egyik utolsó műve (*Az Antikrisztus története*) egy dialógus formában megírt munka, amelyben a szereplők különféle erkölcsfilozófiai álláspontot képviselnek. Szolovjov a következőket mondja a mű előszavában: „E dialógusok polemikus funkciójából következik pozitív feladatom: három különböző álláspontból kívánom bemutatni, hogy miben rejlik a rossz elleni harc és a történelem értelme. Az első, azaz a múltban gyökerező, mindennapi-vallási megközelítés különösképpen az első beszélgetésben, a *tábornok* szavaiban kerül előtérbe; a második, azaz a jelent uraló progresszív-kulturális szempontot a *politikus* fogalmazza meg és védelmezi, különösen a második beszélgetésben, míg a harmadik, a feltételen vallási nézőpont, amelyik csak ezután, a jövőben tesz szert döntő jelentőségre, a harmadik dialógusban sejlik föl Z. *úr* elmékedéseiben és Panszofij atya elbeszélésében. Bár jómagam az utóbbi mellé állok, elismerem a másik kettő viszonylagos igazát is (...)” a beszélgetéseknek van egy *Herceg* nevű résztvevője is, aki lényegében a Tolsztoj-féle pánmoralizmust képviseli. SZOLOVJOV, VLAGYIMIR: *Az Antikrisztus története*. Három beszélgetés a háborúról, a haladásról és a világtörténelem végéről. Ford. Kiss Ilona. Budapest, 1993. Századvég Kiadó, 11.

értelmezésének kiváló dokumentuma az író egyik 1909 áprilisából származó levele, amelyet egy szentpétervári joghallgatónk címzett, válaszul az egyetemista hozzá írott levelére.

A történet lényege röviden a következő: egy Krutik³⁰ (vagy Krutyik) nevű, vélhetően finn nemzetiségű egyetemista, miközben éppen a jogelmélet vizsgájára készült Petraszickij *A jog és az állam elmélete az erkölcsiséggel való összefüggésben*³¹ című munkájából – legalábbis a Tolsztojhoz írott leveléből ez derül ki – teljesen összezavarodott a Petraszickij könyvében olvasott, illetve a professzor előadásain hallott információktól. Krutik szerint ugyanis a neves jogtudós az állítja (ami lényegét tekintve tényszerű, a valóságnak megfelelő értelmezése volt a tolsztoji tanoknak), hogy a nagy orosz író „sem mire sem becsüli a jogot”, sőt, kifejezetten a társadalom és az erkölcs első számú ellenségét látja benne.³² A joghallgató őszintén beszámol belső vívódásairól az írónak, s megkéri, hogy újólágy fejtse ki neki a joggal kapcsolatos álláspontját. Tolsztoj, aki eredendően nem kívánta publikálni ezt a magánlevelet, de végül mégiscsak hozzájárult a közléshez, a következőket írja levelében: „Mi a jog? Van természetjog, államjog, polgári jog, büntető jog, egyházjog, háborús jog, nemzetközi jog, das Recht, le Droit. Voltaképpen mit akarnak kifejezni ezzel a különös szóval? Ha most nem a ’tudomány’, azaz nem az attributív-imperatív felfogás alapján ítélünk,³³ hanem az egészséges emberi értelem talaján állva próbáljuk a jogot meghatározni, vagyis azt szeretnénk tudni, hogy voltaképpen mit is kell érteni a ’jog’ fogalmán, úgy az erre a kérdésre adott válasz rendkívül egyszerű és világos lesz. A valóságban az emberek azt nevezik jognak, amikor az ehhez megfelelő hatalommal rendelkező kisebbség tagjai engedélyt adnak önmaguknak arra, hogy rákényszerítsék a hatalmuk alatt álló emberekre, amit ők szeretnének. Az alullevők pedig azt tekintik jognak, hogy még éppen megtehetik azt, amit a felettük lévők nem tiltanak meg nekik. Az államjog azt jelenti, hogy az állam kisajátíthatja a munkájuk eredményét, gyilkosságokba hajszolja őket, amit rendszerint háborúknak szokás nevezni (...) Az egész ügy pofonegyszerű: Vannak, akik erőszakot alkalmaznak, s vannak, akikkel szemben alkalmazzák az erőszakot, s akik erőszakot alkalmaznak, azok igazolni is szeretnék az erőszakot. És az erőszakot alkalmazók azon rendeleteit, amelyek megszabják, hogy adott esetben, adott helyen és adott időben kik ellen lehet erőszakot alkalmazni, voltaképpen ezeket nevezik törvényeknek. Nem más ez, mint a hatalmasok önmaguk számára biztosított engedélye ahhoz, hogy tetszésük szerint alkalmazzanak erőszakot és az előírásokat,

³⁰ Tolsztoj naplójában 1909. április 17-i dátummal a következő megjegyzés olvasható: „Kaptam egy levelet Petraszickij ’joggal kapcsolatos’ nézetéről. Válaszolni kell rá.”

³¹ Lev Nyikolajevics Petraszickij (1867–1936) orosz/lengyel jogtudós, az úgynevezett *jogpszichológiai iskola* megalapítója és egyben legjelentősebb képviselője. Ebben az időben a Szentpétervári Egyetem professzora, tagja az Alkotmányos Demokrata Pártnak (az ún. kadet pártnak), illetve képviselő az Első Állami Dumában. Az 1917-es forradalom után Varsóba emigrál. Petraszickij évig tanult Berlinben, s a római jognak a német polgári jogra gyakorolt hatásával foglalkozó munkája mellett számos egyéb könyve is megjelent németül. Ezen kívül a *Law and Morality* címmel 1995-ben angolul is megjelent az egyik munkája (Cambridge, Mass). Petraszickij munkásságnak most vizsgált időszakáról kiváló irodalommal szolgál Anita Schlüchter könyvének egyik fejezete. Lásd Schlüchter, i. m. 115–142.

³² Érdemes tudni, hogy fiatal korában Tolsztoj jogot tanult, először a kazanyi egyetemen, majd Moszkvában.

³³ Az „attributív-imperatív” kifejezést Petraszickij gyakorta használja fentebb említett művében, s voltaképpen erre – a valóban kissé „tudományoskodónak” tűnő – fogalomra utal Tolsztoj gúnyos megjegyzése.

akik viszont alá vannak vetve az ő hatalmuknak, azt tehessék, amit a hatalmasok nem tiltanak meg nekik. Ezt nevezik jognak.”³⁴

Az orosz író számára az emberi, közösségi életrend jogi aspektusának szélsőséges tagadása két alapkövetelményen alapul, amelyek egyúttal kifejezik az erkölcs lényegét is. Először: a gonosszal nem szabad erőszakkal (azaz a gonosszág igénybevételével) szembefordulni. Másodsor: az ember és ember között a szeretet lehet az egyedüli összekötő kapocs. A pétervári joghallgatónak írott levél utolsó passzusában azt mondja Tolsztoj, hogy neki valójában – Petraszickij állításával ellentétben – nincs semmiféle tanrendszere, és nem is volt soha.³⁵ „Semmi olyat nem tudok, amit ne tudna bárki más. Amit én tudok, a többi emberrel egyetemben (akik amúgy a világ lakosságának többségét teszik ki) az annyi, hogy minden ember szabad, értelmes lény, akinek lelkében egy magasabb rendű, mégis egyszerű, világos és mindenki számára felfogható törvény lakozik, amelynek semmi köze sincs azokhoz az emberek számára megalkotott előírásokhoz, amelyeket rendesen jogoknak és törvényeknek neveznek. Ez a magasabb törvény a legegyszerűbb és mindenki számára könnyedén felfogható, s a lényege abban áll, hogy úgy szeresd embertársadat, mint önmagadat, ne tégy olyat, amiről azt gondolod, hogy mások se tegyék veled. Ez a törvény az ember szívéből fakad, ilyenformán mindenki számára érthető, és ennek gyakorlati alkalmazására egyaránt képes mind ez egyes ember, mind ez egész emberiség. Ezt a törvényt hirdették a világ nagy bölcsei, az indiai védikusok, Buddha, Krisztus, Konfuciusz, illetve Rousseau-tól és Kanttól kezdve a későbbi nagy gondolkodókkal bezárólag úgyszólván mindenki. S ha nem lett volna annyi álnok és rosszakaratú erőszak, amelyet a hívatásos teológusok és jogtudósok idéztek elő azért, hogy elzárják az emberek elől ennek a törvénynek az igazságát, akkor ezt a törvényt tette volna magáévá az emberek nagy többsége, s akkor korunk embereinek erkölcsisége korántsem állna olyan alacsony szinten, mint most.”³⁶

Nos, ezek után érdemes visszatérni Szolovjov gondolataihoz, amelyek nyilvánvalóan szemben állnak a Tolsztoj által képviselt – és az imént röviden bemutatott – morális abszolutizmustól, illetve jognihilizmustól. A *jog és erkölcsiség* második fejezetében (*A jog meghatározása az erkölcsiséggel való összefüggésben*) első lépésben a szerző úgy ha-

³⁴ TOLSZTOJ, LEV: Pismo sztyugyentu o prave. http://kritikaprava.org/library/8/pismo_studentu_o_prave 1-2.

³⁵ Krutik a Tolsztojnak írott levelében felvázolja a Petraszickij-féle „jogpszichológizmus” lényegét. Eszerint Petraszickij azt állítja, hogy a lelki átéléseknek egyaránt van erkölcsi és jogi típusa. Ezek lényege az, hogy egyrészt viselkedési motivációként működnek (az etikai átélések motivációs hatása), illetve képesek változást előidézni az individuumok pszichikumában (a jog motivációs hatása). Ez utóbbiba tartozik a nevelés mint tudatos társadalmi ráhatás. De mindkét átélés-fajta esetében a jognak van kitüntetett szerepe, mivel csak a jog rendelkezik a normatív módon érvényes cselekedetek kivitelezését garantáló „erővel”. A magasabb rendű erkölcsi eszményeknek ugyanis szükességük van a prózai jogi imperatívuszok tudatosítására és kondicionálására is, mert ezek hiányában a „magasztos eszmények” megalapozatlanok maradnak, s bármikor perveltált formákba csaphatnak át. Sajnos, mondja Petraszickij „a társadalomban megszokott gyakorlatnak tűnik, hogy a joghoz úgy viszonyuljanak, mintha az az erkölcsiséghez képest alacsonyabb rendű dolog lenne. Mintha a jog kevesebbet érne, és kevesebb megbecsülésre tarthatna igényt, mint az erkölcs (például Tolsztoj tanításában és más archaikus tanrendszerben). Ezen tanok mindegyike tagadólag viszonyul a joghoz. Az efféle nézeteknek – mint az fentebb már kifejtettem – az képezi az alapját, hogy az említett ’morálisíták’ képtelennek bizonyulnak az erkölcsi nézetek természetének és valódi jelentőségének felismerésére.” In: MIHAJLOV, BORISZ: *Pismo sztyugyentu o prave*. Isztorija pizanyija. http://kritikaprava.org/library/9/pismo_studentu_o_prave_istoriya_p_2.

³⁶ TOLSZTOJ, Pismo., 8.

tározza meg a jogot, hogy az olyan szabadság, amely a korlátozások egyenlőségén nyugszik. Ez persze még tartalmilag üres meghatározás, és nem mond semmit a jog és az erkölcs tartalmi kapcsolatairól. Az első kérdés a következőképpen hangzik: mi-
ben áll ennek az egyenlő *korlátozás*nak a lényege, amely a szabadságból teremt jogot, és milyen értelemben jelent ez egyenlőséget mindenki számára. Egy leegyszerűsített és abszolút egyenlőségről semmiképpen sem lehet szó, hiszen a kiskorúak és a felnőttek, a szellemi fogyatékosok vagy a szellemileg egészségesek nem lehetnek egymással egyenlők. De másféle korlátozások is vannak: bárki gyakorolhatja az orvosi hivatást, *ha* diplomát szerzett az orvosi egyetemen. Következésképpen: a jogban minden ember szabadságát nemcsak minden ember egyenlőségének feltétele korlátozza, hanem magának az egyenlőségnek a tényleges feltételei is korlátozzák. Ezért aztán hiába rendelte el egykor az egyiptomi fáraó, hogy minden egyes zsidó újszülöttet, pontosabban minden egyes *fiú újszülöttest* meg kell ölni, ez a törvény mégsem fejezte ki a jog értelmét és szellemét, mert ugyan a szóban forgó törvény a jog általános formáját magára öltve tett különbséget, azaz az Egyiptomban szabadon élő zsidókat *egyenlő mértékben korlátozta*, nevezetesen minden zsidó fiúgyermeket (és csak azokat) kellett megölni. „Ennek a látszattörvénynek végső soron nincs semmilyen jogi jelentősége, hiszen itt teljesen egyoldalú volt az egyenlőség, egyedül a zsidókra és azon belül is a hímneműekre vonatkozott.”³⁷ Ha mondjuk a fáraó olyan törvény bocsájtott volna ki, amelynek értelmében nem egyedül a zsidó, hanem a mindkét nemhez tartozó egyiptomi csecsemőket is – beleértve a fáraó saját gyermekeit – el kell pusztítani, úgy ezt a törvényt, noha az absztrakt egyenlőség elvével megegyezett volna, jogi értelemben még ilyenformában is abszurdnak kellene tekintenünk. Az ilyen, „javított” törvény semmivel sem hozott volna több dicsőséget a törvény kibocsájtójának, a fáraónak, mint az eredeti változat. Mindez azt jelenti, hogy itt elsősorban nem az egyenlőségről, hanem magának a korlátozásnak a *specifikumáról* van szó. Azaz: egy igazi és valóban *jogszerű* (rechtmäßiges) törvény esetében nemcsak a formáról, hanem a törvény valódi tartalmáról, annak valódi lényegéről is szó van, „(...) ami semmiféleképpen sem függ össze az általában vett egyenlőség absztrakt fogalmával.”³⁸

Az igazi, azaz „jogszerű” jog (pravda) vagy az igazságosság (szpravegyivoszty) nem az általánosban való egyenlőséget, hanem a *kötelesség tekintetében való egyenlőséget* jelenti. A jogban nem az az adós számít igazságosnak, aki egyetlen hitelezőjének sem fizeti vissza adósságát, hanem az, aki mindenkinek egyformán törleszt. A jogban nem azt tekintjük igazságosnak, ha az apa egyaránt utcára dobja minden gyermekét, hanem azt, aki – a tőle telhető módon – egyformán gondoskodik minden gyermekéről. „Kétségtelen, hogy az igazságosság az erkölcsi rendhez tartozó fogalom. Következik-e ebből, hogy a jog, mint az igazságosság kifejezője, teljes egészében az erkölcs területéhez tartozik?”³⁹ Az ilyen következtetés elhamarkodott lenne, mondja Szolovjov, ami a *jogszerű erkölstelenség* fenoménjában mutatkozik meg világosan.

Meglehetősen elterjedt álláspont, mondja Szolovjov, hogy az erkölcsiség és a jog

³⁷ SOLOWJOW, Recht..., 46.

³⁸ I. m. 47.

³⁹ I. m. 47.

között meglévő felosztási elv lényegét az teszi ki, hogy amíg a jog a *nemidem laede* (Ne okozz kárt senkinek!) negatív elvén alapul, addig az erkölcs az *omnes quantum potes iuva* (Mindenkinek segíts a tőled telhető módon!) pozitív elvén nyugszik. Csakhogy ez ilyen felosztás ezer sebtől vérzik. Először is a törvények és a jogszabályok szelektív módon szabályoznak: a káros cselekedetek egy jelentős része ugyanis „hidegen hagyja” a jogot. A gonosz pletykák, hazugságok és a privát beszélgetésekben elhangzó sértegetések, de akár a meglapozatlan és gonosz sajtótámadások is közömbös cselekedeteknek számítanak a törvényhozás számára, noha a károkozás ezekben az esetekben is nyilvánvaló.⁴⁰ Másodszor: a jog nemcsak korlátozásokat ír elő, hanem a pozitív előírásokat is megfogalmaz, például az orvososok és a rendőrök számára a közvetlen segítségnyújtás kötelezettségéről is rendelkezik. Harmadszor: a tiszta erkölcsi törvények igen gyakran mint bizonyos cselekedetek (például a másoknak történő károkozás) tiltásának formáját öltik magukra. Továbbá azt is tekintetbe kell venni, hogy a két szféra közötti pontos határmegvonást még az is nehezíti, hogy a jogi előírásokban megjelenő parancs olykor egyáltalán nincs összhangban az erkölcsi normákkal, sőt, kifejezetten ellentétes azokkal. A jogot néha a „védelemre méltó vagy védelemre szoruló *érdek*” fogalmával is azonosítják. Szolovjov azt mondja, hogy az *érdek* az első pillanatra nagyon pozitívan és „realisztikusan” cseng, mert valamiféle anyagit rejt magában, amely kizár minden idealisztikust és szentimentálist. Ezért aztán sokan mondják, hogy a jog azonos a „védelmezett *érdek*vel.” De nincs ebben valamilyen rejtett tautológia? Ugyanis nem minden *érdek* méltó a védelemre. Ha valaki, aki a „szabad szerelem híve”, s az erre irányuló *érdekét* úgy szeretné realizálni, hogy megmérgezi törvényes felségét, mert az éppen útjában áll a szabad szerelemre irányuló *érdeke* realizálásának, akkor nehéz lenne azt mondani, hogy itt ennél az embernél egy olyan *érdek* jelenik meg, ami méltó a törvényi védelemre. Világos, hogy csakis a *jogszerű* *érdek* lehet méltó a jog védelmére. Csakhogy ez logikailag problematikus állítás, mivel voltaképpen tautológia: „A jog az az *érdek*, amely méltó a védelemre... a jog által. A jog az jog. A jog, *idem per idem*.”⁴¹ Persze az *érdek* fogalmának tautologikus meghatározást elkerülhetjük, ha a következőképpen módosítjuk a definíciót: „A jog az *érdek* azon normája, amely a nyilvános védelem alá tartozik.”⁴² Csakhogy ez a javított definíció is megválaszolatlanul hagy néhány újabb kérdést. Ha például egy mihaszna naplopó, aki folyton a nyakamon csüng, és megakadályoz abban, hogy rendes munkámat végezzem, akkor ezzel a tetteivel nyilvánvalóan sérti az *érdekemet*, hiszen „rabolja a drága időmet”. De lehet-e törvényt alkotni az effajta időrablás büntetésére? Persze, ha zárva volt az ajtóm, s az illető egy tolvajkulccsal jutott be a lakásomba, akkor ez már teljesen más helyzet. Az állam és annak intézményei által megteremtett pozitív jog ebben az esetben már védi az *érdekemet* az erőszakos behatolással szemben. Csakhogy, teszi fel a kérdést Szolovjov, voltaképpen miféle *érdeket véd* itt a jog? Hogy én mivel foglakozom a bezárt ajtóak mögött a lakásomban, az indifferens a jog

⁴⁰ Jómagam nem vagyok jogász vagy jogtörténész, ezért nem ismerem 19. század végi európai (kiváltképpen az orosz) jogot, de az biztos, hogy azóta sok minden megváltozott, s a Szolovjov által felhozott példák némelyikét manapság már a jog is szabályozza (azaz bünteti). (A szerző megjegyzése.)

⁴¹ SOLOVJOW, Recht..., 49.

⁴² I. m. 49.

számára. Könnyen belátható, hogy az általam aktuálisan fontosnak tartott szellemi munka tartalmi kérdései hidegen hagyják az államot. Mert éppenséggel tölthetném úgy is az időt, hogy az ágyban heverészve kényelmesen sörözgetek, és azon töprengök, hogy hol fogom eltölteni a rendes a nyári szabadságomat. De akár egy olyan gonosz terv kivitelezésének lehetőségein is morfondírozhatok, amely az emberiség felének kiirtását célozza meg. Az efféle, szubjektív érdekek védelmét nem tekinti feladatának a jog. A törvény csak az erőszakos behatolás ellen véd. Komolyan nem gondolhatja senki, hogy objektíve érdekekben áll, hogy részegre igyam magamat, illetve hogy jogi védelmet érdemelne egy aljas sorozatgyilkosság kitervelése. „Világos, hogy a jog nem a tetszőleges érdekeimet védi, hanem kizárólag a szabadságom érdekét: adott esetben azt, hogy be akarom engedni az illetőt, vagy pedig nem akarom beengedni.”⁴³ Rögtön világossá válik a szóban forgó dolog a lényege, ha megfordítjuk a szituációt. Tegyük fel, hogy udvariasságból vagy éppen jellemgyengeségből nem zárom be a lakásom ajtaját. A barátom, aki ismeri most készülők munkám tartalmát (azaz tudja, hogy egy olyan tervezeten dolgozom, amely egyrészt elismertséget szerezhet a számomra, másrészt ezen túlmenően előmozdíthatja az emberiség üdvét is), elhatározza – természetesen anélkül, hogy erről előzetesen megkérdezett volna – hogy, „az én és az emberiség érdekében” egyszerűen rám zárja az ajtót. Nyilvánvaló, hogy a törvény által garantált védelem itt éppen a barátom e meglehetősen különös eljárásával *szemben* illet meg engem, mert az ugyan lehetséges, hogy a barátom „védi az érdekeimet”, de az mindenképpen biztos, hogy ezzel együtt „korlátozza a szabadságomat”.

Ilyenformán, mondja Szolovjov, egyáltalán nem zárhatjuk ki, hogy a szabadság jogi védelme mögött személyes erkölcsstelenség húzódjék meg. Ezért aztán az erkölcs és a jog egymáshoz való viszonyának meghatározása nem könnyű feladat, s hogy legalább részben kiismerjük magunkat ezen a nehéz terepen, a megkülönböztetésének három lehetséges szempontját részletesen is érdemes megvizsgálni, mondja a szerző.⁴⁴

1. A tiszta erkölcsi követelmény univerzális és nem ismer korlátokat. Minden korlátozás, amely kivételeket is engedélyezne (például „Szeresd felebarátodat, kivéve az ellenségeidet!”), szükségképpen kikezdi ezt az univerzalizmust, hiszen lemond az abszolút eszményről. Ezzel ellentétben a jogi törvények mindig korlátozott érvényűek, és gyakorlati alkalmazásukból világosan kitetszik, hogy csak az erkölcsi normák teljesítésnek minimális szintjét követelik meg, azaz megelégszenek a rosszakarat szélsőséges megnyilvánulásainak megakadályozásával. A jog (vagyis az, amit a jogi törvények megkövetelnek) *egy alacsonyabb szint, azaz bizonyos erkölcsi minimum teljesítésének általános kötelezettségét* jelenti.

2. Az erkölcsi követelmények korlátlan jellege elvezet minket az erkölcsi és a jogi normák megkülönböztetésének két újabb szempontjához is. A legmagasabb erkölcsi parancsok nem írnak elő semmilyen konkrét cselekvésformát abban a tekintetben, hogyan tegyünk eleget a parancs teljesítésének. Hiszen nem maguk az empirikus cselekedetek rendelkeznek erkölcsi értékkel, hanem a cselekedetekben kifejeződő

⁴³ I. m. 50.

⁴⁴ Ennek a három szempontnak az elemzése előtt Szolovjov a jog és az erkölcs nyelvi/szemantikai viszonyát részletezi. A tanulmányom első részében hosszan idéztem ezeket e fejtegetéseket.

eszmény, amelyet egyetlen konkrét cselekedet sem tud tökéletesen realizálni. Ezzel ellentétben a jogi törvényeket az érdekli, hogy a megvalósult cselekedetek (vagy éppen a meg nem valósult cselekedetek) megfeleltek-e a jogszabályoknak vagy nem. „De ebben az ellentétben nincs semmilyen ellentmondás: az erkölcsi érzület nemcsak a külső cselekedetben fejeződik ki, hanem természetesen már önmagában is (azaz magában az érzületben – K. L. A.); bizonyos meghatározott cselekedetek jogszabályi előírásai vagy tiltásai ellenben már előfeltételezik a helyeslésnek vagy az elítélésnek megfelelő belső állapotok meglétét. Ilyenformán mind az erkölcsi, mind pedig a jogi törvény alapvetően az ember belső lényegére, az akaratára vonatkozik. Mégis, amíg az első ezt az akaratot a maga összességében és teljességében veszi tekintetbe, addig a másik csak szelektív módon, azaz a jog tulajdonképpeni érdekeit szolgáló tények megvalósítását tartja szem előtt (...).”⁴⁵ És itt jelenik meg az erkölcs és a jog között meglévő második különbség. Ha eddig úgy határoztuk meg a jogot, mint az erkölcs egy meghatározott minimumát, most azzal is kiegészíthetjük és teljesebbé tehetjük ezt a definíciót, hogy a jog a legkisebb erkölcsi tartalom folyamatos megvalósításának követelményét jelenti, azaz a jog lényegi célja a *meghatározott minimális jó tényszerűen biztosított megvalósítása*. Vagy másképpen fogalmazva: a jog célja a rossz bizonyos részeinek eliminálása, miközben a tulajdonképpeni erkölcsi érdek nem a jó külsődleges realizálására vonatkozik, hanem annak egzisztenciája az emberi szív mélyén rejtőzik.

3. E két különbségtételből adódik egy harmadik is. Az erkölcs az ember teljes belső szabadságának előfeltevésén nyugszik. Az erkölcsiség szférájában akár a fizikai, akár a lelki kényszer alkalmazása nemcsak hogy nem kívánatos, de kifejezetten káros is. Ezzel ellentétben a jog, azaz a viszonylagos jó világában igenis szükséges a közvetlen vagy a közvetett erőszak alkalmazása. A jog nem tud meglenni a kényszer alkalmazása nélkül. Sajnos egyelőre nem sok jele van annak, hogy pusztán meggyőzéssel rá lehetne venni a gyilkosokat és a csalókat arra, hogy hagyjanak fel az efféle tevékenységgel.⁴⁶

Ezen három ismertetőjegy alapján a következőképpen határozhatjuk meg a jognak az erkölcsőhöz való objektív viszonyát: „A jog egy meghatározott minimális jó vagy egy ehhez igazodó rend megvalósításának kényszerítő követelménye, amely nem engedi érvényesülni a gonosz némely szélsőséges megjelenését.”⁴⁷ Miként fentebb már említettem, Szolovjov jogdefiníciója nagyon emlékeztet Georg Jellinek meghatározásához. Gurvitch azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy ez a hasonlóság inkább csak külsődleges. Ugyanis a jeles német jogfilozófus és államtudós, illetve az orosz filozófus egészen mást értettek az erkölcs fogalmán. Először: Jellinek számára az etikai szféra tisztán empirikusan értendő, azaz az erkölcs olyan normák megtestesülése, amely az emberi társadalom konkrét létfeltételeiből fakad, és a társadalom meghatározott fejlettségi fokát tükrözi. A jog azon normák minimuma, amely ahhoz szükséges, hogy egy meghatározott fejlettségi szinten álló társadalom működésének

⁴⁵ SOLOWJOW, *Recht...*, 55.

⁴⁶ Ez a megjegyzés nyilvánvalóan a Tolsztoj-féle pánmoralizmus kritikájaként értendő.

⁴⁷ SOLOWJOW, *Recht...*, 57.

létfeltételei biztosítottak legyenek.⁴⁸ Jellineknel sem az erkölcsnek, sem pedig a jognak nincs semmilyen apriorisztikus funkciója; a német jogtudós kizárólag utilitarista módon gondolkodik ezekről a kérdésekről. Szolovjovnál teljesen fordított a helyzet. Az erkölcsi eszmény normatív egyetemességét végső soron az isteni rend biztosítja, s a jog ennek a rendnek ugyan szükséges, de mindenképpen tökéletlen eleme. Másodszor: Jellinek számára az erkölcsi minimum pusztán negatív „dolog”, azaz a konkrét élettevékenység és az erre épülő ítéletek minimális korpusza, amely annyiban bír jelentőséggel, amennyiben hozzájárul a társadalmi rend fenntartásához. Ilyenformán Jellinek felfogásában a jog az erkölcsiség külső határa, és a jog szférája meglehetősen korlátozott. Teljesen más a helyzet Szolovjovnál. A „minimum” itt pontos meghatározottságot jelent, és a jogi előírások korlátozottságát csak az erkölcsi követelmények végtelen és határtalan meghatározottságához képest lehet korlátozottnak tekinteni. „A jog, Szolovjov szerint, pozitív feladatokat ír elő: a jognak az a feladata, hogy közelebb vesse az embert az erkölcsi eszmény megvalósításához. De a jog és az állam nem csak ’konzervatív’ elhivatottsággal rendelkeznek. Azaz nemcsak a társadalmi élet normális működését kell biztosítaniuk, hanem a jognak és az államnak ’progresszív missziója’ is van. Javítaniuk kell az emberi együttélés feltételeit, s hozzá kell járulniuk az emberiségben szunnyadó képességek tökéletesítéséhez és kiteljesítéséhez.”⁴⁹

Csak a jog által biztosított rendet végigjárva juthat el az emberiség Isten Országának kapujáig, hangzik Szolovjov végső következtetése.

Folytatjuk

⁴⁸ Lásd GURVITCH, i, m. 154.

⁴⁹ I. m. 155.

GODZSÁK ATTILA

A turista összefogás iskolapéldája: Nyíregyháza és Sátoraljaújhely

*„A garasos vonatok életbeléptével örvendetesen élénkül
a két egymásra utalt város társadalmának az érintkezése.”¹*

A 19. század végén születtek meg az európai országok turista egyesületei. Hazánkban először Döller Antal szervezőmunkájának köszönhetően 1873. augusztus 10-én tömörültek egyletté a Magas-Tátra rajongói, Késmárk központtal megalakítva a Magyarországi Kárpát-Egyesületet (MKE). A MKE taglétszáma hamar több ezer főre duzzadt, ezért a vezetés a további tagolás mellett döntött.

1876-ban Hunfalvy János kezdeményezésére megalakult az MKE Budapesti Bizottsága, majd ebből néhány év múltán a Budapesti Osztály, mely azonban hamar meg is szűnt, legközelebb 1888. augusztus 2-án alakult ilyen szervezet, Budapesti Hegyvidéki Tourista Egyesületet néven, Mérő János vezetésével. Ez év december 8-án pedig megalakult újra a MKE Budapesti Osztálya. Elnökké a hegymászóként is nagyhírű tudóst, báró Eötvös Lorándot, alelnökké Lóczy Lajos geológus professzort, ügyvivőnek Téry Ödönt, titkárnak Thirring Gusztávot választották.

1889 februárjában pedig megjelent a folyóiratuk első száma *Turisták Lapja* címmel. Az anyaosztály túlzottan csak a Tátra felé irányuló figyelme miatt azonban hamar nézeteltérések alakultak ki és 1891. szeptember 29-én a Budapesti Osztály közgyűlése feloszlatta magát, majd újjá alakult Magyar Turista Egyesület (MTE) néven. A vezetőség egy cserét leszámítva (Lóczy Lajos helyére gr. Teleki Géza került) változatlan maradt.² Az 1920-as trianoni békeszerződés után Magyarország elvesztette az addigi legjelentősebb turista vidékeit, így megindult az „érdeklődés” a megmaradt ország-rész természeti szépségei felé.

Ebben a légkörben, 1924-ben alakult meg június 8-án, pünkösdvasárnapon 170 taggal, az MTE nyírségi osztálya Nyíregyházán.³ A közgyűlés az osztály megalakulása

¹ Nyírvidék, 1932. július 1. 2.

² A MTE történetére vonatkozóan bővebb információk: A Magyar Turistaegyesület 25 éves múltja 1888–1913. Budapest 1914, szerk. Déry József és Thirring Gusztáv; Négy évtized a magyar hegyek között. A Magyar Turista Egyesület 40 éves múltja 1888–1928, Budapest 1929, szerk.: Déry József; Thirring Gusztáv: Az ötvenéves Magyar Turista Egyesület in.: Turisták Lapja, 1938. 529; <http://magyarturistaegyesulet.hu/>

³ Turistaság és Alpinizmus, 1924. 7–9. 87.

után a tisztkart választotta meg. Díszelnökök lettek: dr. Cholnoky Jenő egyetemi tanár, Mikecz István alispán, dr. Bencs Kálmán kormányfőtanácsos, polgármester. Az elnök dr. Sasi Szabó László ügyvéd, az ügyvezető alelnök Maurer Károly magyar királyi jegyintézeti felügyelő, a titkár Mátray Gyula takarékpénztári helyettes igazgató, a jegyző Simák Endre takarékpénztári főkönyvelő. További tisztségek: pénztáros Galgóczy Barna hitelszövetkezeti könyvelő, ügyész dr. Hubay Balázs ügyvéd, mérnök Nemes Sándor nyugalmazott MÁV felügyelő, orvos dr. Fábry Gábor uradalmi orvos, háznagy pedig Oberländer Gusztáv lett.

A választmány tagjai Artner Árpád, Baruch Artur, Ferenczi József, Filcsik Pál, Gergelyffy Anna, Kardos István, Kovács Pál, Margócsy Emil, Reguczky Ilona, Szohor Pál, Sefcsik Piroška, Takách Miklós, Téger Béla és dr. Walter Géza lettek.⁴

Két évvel később, 1926-ban a páratlan szépségű Hegyalján is létrejött a Magyar Turista Egylet osztálya.⁵ Június 24-én tartották a végleges alakuló és tisztkar választó gyűlést. Az elnök Zboray Károly, a társelnök Hrabétzy Kálmán lett. Ügyvezető elnök Szeszlér Ödön. Alelnökök: Szoller Aladár, Cseh István. Főtitkár: dr. Ábrahám Jenő. Titkár: Nagy Kálmán. Jegyzők: dr. Acél Andor, Józsa Imre. Pénztáros: Linberger István. Ellenőr: Schmid Lajos Számvevő: Bach Géza. Ügyészek: dr. Barna Géza, dr. Rác Miklós. Szakosztályi orvosok: dr. Kiss Lajos, dr. Varga Béla. Háznagy: Kiss Gábor. Műszaki tanácsadók: Gnädig Lipót, Czító Ferenc, Gruber Károly, Geiger Ottmár, ifj. Hönsch Dezső. Számvizsgáló-bizottság: Szabó Kálmán, Schweiger Márk, Czékus Miklós, Arnóthfalvy Gusztáv, Lakos Ferenc. Vezetők: Nagy Jenő, Povázsay Pál, Vilkovszky Kálmán, Vörös István. Választmány: dr. Bettelheim Jakab, Dómján Elek, Dankó Dezső, Fest Zoltán, Halmos József, Kardos Ignác, Kádár Gyula, dr. Kabina Géza, Ladányi Jenő, Monó Ferenc, Mathisz József, Paksy Ernő, dr. Stépan Sándor, Specián Gyula, Szy Dénes (?), Tomcsányi Géza, dr. Visegrády János, Várjon Jenő, Éhlert Gyula, dr. Szombathy Béláné, Schweitzer Leopoldina, Vilkovszky Kálmánné.⁶

A Nyírségi és hegyaljai osztályok egymásra találása

A két osztály között a kezdetektől együttműködés volt. Már a hegyaljai osztály alakulásának hónapjában nagyszabású kirándulást terveztek a helyi turisták a Füzéri várhoz, melyre a nyírségi osztály és a borsodi bükkkegylet turistáit is meghívták.⁷ Szeptemberben ismét a borsodi és nyírségi turistákat látták vendégül a zempléniek. A vendégek 7-én érkeztek meg, az osztályok egybekovácsolására ismerkedő estet rendeztek, majd másnap a hegyekbe kirándultak.⁸

1927-ben a sátorlajújhelyi Magas-hegyen épült Széll József kilátótorony felavatásán is részt vettek a nyírségi osztály tagjai.⁹ 1929-ben a MTE vándorgyűlésén javaslat

⁴ Turisták Lapja, 1924. 7–9. 94–96.

⁵ Felsőmagyarországi Hírlap 1926. június 5. 2.; június 12. 3.; A hegyaljai osztály történetéhez lásd: Godzsák Attila: A Magyar Turista Egylet hegyaljai osztályának története in.: Annales Zempleniensis 2018 (megjelenés alatt).

⁶ Turisták Lapja 1926. 8–10. 162–163; Turistaság és Alpinizmus 1926. 12. 223.; Felsőmagyarországi Hírlap 1926. június 26. 2–3.

⁷ Felsőmagyarországi Hírlap, 1926. június 19. 3.

⁸ Felsőmagyarországi Hírlap, 1926. szeptember 4. 2.

⁹ Nyírvidék, 1927. június 2. 4.

született, hogy a felsőmagyarországi turista csapatok, a gyöngyösi, egri, miskolci, diósgyőri, sátoraljaújhelyi és nyírségi lépjenek egy közös szövetségbe, egymást gyakorta látogassák meg, továbbá felváltva az egyes turista osztályok rendezzenek egy-egy kirándulást, amelyen a többi csoport is részt vesz és tegyék szorosabbá és szeretetteljesebbé „ezt a turista testvéri viszonyt.” Az érdekelt csoportok valamennyien szívesen fogadták el az indítványt.¹⁰

1929. augusztus 11.-én Sóstóra szerveztek kirándulást hegyaljaiak a nyírségiek látogatásának viszonzására.¹¹

1930 nyarán 22 hegyaljai tag vett részt nyírségi kiránduláson, viszonzásképpen a nyírségiek részt vettek az újhelyi menedékház avatásán.¹² 1930-ban kerületi turista napot is szerveztek Sátoraljaújhelyben, melyen Jász Géza MTE alelnök Sátoraljaújhely és Nyíregyháza egymásrautaltságára hívta fel a figyelmet és baráti szerződést ajánlott a két osztály számára. Ekkor elvi megállapodás született, hogy az újhelyi turistaház fölé emelnek egy emeletet az idelátogató nyíregyházi turisták számára.¹³

Ezen szóbeli megállapodás után az újhelyiek ajánlatot tettek a nyírségiek számára, hogy az MTE segélyét felhasználva megépítik a helyiek teljes támogatása mellett a nyíregyháziak számára a tervezett emeletet és a földszintet is kibővítik. Úgy, „hogy a nyíregyháziaknak kizárólagos rendelkezésükre fog állani egy 10 méter hosszú közös hálóterem ezenkívül 4 szoba, amelyek hossza 5 méter, szélessége 4 méter, végül egy vasbeton emeleti terasz, ahol a pihenőknek a legszebb kilátás fog nyitni a szomszédos hegykupokra, a Bodrogköz lapályára.” Nyíregyháza részéről előreláthatólag legfeljebb 2–3 ezer pengő hozzájárulást kívántak kérni az építkezéshez, „hogy amiképpen Sátoraljaújhely társadalma az egyesek magánadakozásaiból rendezte be az épület földszintjét, úgy a nyíregyháziak tulajdonát képezendő emeletet a nyíregyházi társadalom rendezze be a maga részére.” Így a tervek szerint egy éjszaka hatvan-hetven nyíregyházi turista is pihenni tud a pihenőhelyen.¹⁴

Felmerült az is, hogy amíg nem készül el a nyíregyháziak számára az emelet a menházon, addig is „jó volna ideszoktatni a szabolcsi turistákat”, ami érdekében felkérték Oláh Istvánt, a hegyaljai egyesület elnökét, hogy próbálja meg kieszközölni Nyíregyháza és Sátoraljaújhely között a „weekend félárú jegyek” életbeléptetését a városokat összekötő két kisvasút üzemzetőségénél.¹⁵

Novemberben pedig arról írt a Nyírvidék, hogy diákoknak is ideális lenne az új nagyobb menház, ezért a költségeihez az érdekelt iskoláknak is hozzá kellene járulniuk. „erre nagy szükség van nevelői szempontból. Mert gondoljuk csak el, milyen hatásos kirándulás esik erre. Milyen felejthetetlen hatás az, amikor a gyermek az újhelyi Sátorhegy oldaláról meglátja a hajózatónak csúfolt Ronyvát, a trianoni határt. Kisvárda, Nyírbátor, Nagyálló, mind érdekelve vannak itt épp úgy, mint Nyíregyháza, hiszen elsősorban ezeknek a városoknak, illetve községeknek diákjai mehetnek Ujhelybe ki-

¹⁰ Nyírvidék, 1929. szeptember 25. 3.

¹¹ Felsőmagyarországi Hírlap, 1929. augusztus 10. 3.

¹² Nyírvidék, 1930. június 27. 3.

¹³ Pesti Hírlap, 1930. október 1. 15.

¹⁴ Nyírvidék, 1930. október 7. 7.

¹⁵ Felsőmagyarországi Hírlap, 1930. november 22. 1.

rándulásra és ők használhatják a Menhelyet is. Itt nagy nevelői érdek az áldozathozatal még a mai takarékoság izgalmában vergődő időben is.” Továbbá beszámolt a lap a nyírségi, a hegyaljai és a debreceni osztály közös tanácskozásáról. Oláh István hegyaljai elnök értesítette a nyíregyházi turistákat, hogy sípálya készül és rendelkezésre áll egy másfél kilométeres ródlipálya is Sátoraljaújhelyen. Ezek iránt a nyírségiek lelkesen érdeklődtek, ugyanis nekik nincsenek alkalmas hegyeik. Ezek után a nyíregyházi turisták meg is tekintették a leendő sí- és a már kész ródlipályát.¹⁶

A nyírségiek már az építés pillanatában is magukénak érezték az újhelyi pályákat. A Nyírvidék című lapban biztatták osztályuk tagjait és a vármegye lakosságát az újhelyi utakra. Ajánlottak vonatjáratokat, Horváth Lajos százados pedig azt vállalta, hogy kéthetente átutazik Újhelybe és oktatja a téli sportokat az amatőröknek.¹⁷

A tervezett utazási kedvezmények ügyében valóban történt előrelépés, ugyanis 1930. december 20-án már kedvezményes vasúti jegy volt váltható a Nyíregyháza-vidéki Kisvasutaknál Sátoraljaújhelyre és Sárospatakra – ha felmutatták a turistatagsági jegyeket,¹⁸ továbbá a Bodroghközi Kisvasút üzemeltetőse is engedélyezett téli és nyári weekend-jegyet a nyírvidéki turisták részére Sátoraljaújhelyre. Így Nyíregyházáról Sátoraljaújhelyre és vissza 2 pengő 60 fillérért juthattak el a turisták.¹⁹

Újhely és Nyíregyháza 1930–1931-ben a Kenézlő és Balsa közötti híd felépítésével olyan összeköttetésbe lépett egymással, hogy 1 óra 50 perc alatt Nyíregyháza közepétől az újhelyi vármegyeháza elé juthatott az ember. A vasúti távolság 94 kilométerről 72 kilométerre csökkent.

A gyümölcsöző együttműködés évei

Az MTE nyírségi osztálya 1931. február elsején és másodikán kirándulást tervezett Sátoraljaújhely „ródlis és ski terepéhez”. A kirándulás vezetője Maurer Károly, a Nyíregyházi Gazdasági Hitelszövetkezet ügyvezetője volt.²⁰ Az eredetileg kétnaposra tervezett út csak egynapos lett a következő programmal: „Találkozás a Bessenyei téri kisvasút állomáson 7 óra 45 perckor. Indulás a sátoraljaújhelyi motoros gyorsvonaton reggel 8 órakor, érkezés Sátoraljaújhely főtérre 10 óra 39 perckor. Onnan azonnal felsétálunk a turista otthon melletti ródlipályához. Ebéd a menházban. Délelőtti uzsonna a hátizsákból. Indulás vissza 4 órakor, érkezés ide 7 óra után.”²¹

A kirándulás olyan jól sikerült, hogy február 14–15-én dr. Brenner Ferenc vezetésével megismételték. Ekkor szombaton délután negyed négykor indultak és 15-én vasárnap este fél hétkor érkeztek vissza. A hétvégi menettérti jegyeket tagsági igazolvány felmutatásával ekkor is féláron lehetett megváltani, továbbá a természetjárók kedvezményes ellátást és szállást igényelhettek a turistaházban.²²

¹⁶ Nyírvidék, 1930. december 20. 6.

¹⁷ Nyírvidék, 1930. november 23. 2.

¹⁸ Nyírvidék, 1930. december 20. 6.

¹⁹ Felsőmagyarországi Hírlap, 1930. december 20. 2.

²⁰ Nyírvidék, 1931. január 25. 4.

²¹ Nyírvidék, 1931. január 29. 5.

²² Nyírvidék, 1931. február 13. 4.

1932. május 8-án ismét meglátogatták a nyíregyháziak a sátoraljaújhelyi társaikat a filléres gyorsvonattal. Ekkor a vendégeket a város főterén az egyik tanácsnok fogadta nagy közönség élén, mely után fúvós zenekar kíséretében felkeresték a turistatöbbséget és a kilátót, az esős idő ellenére. Ezt a látogatást viszonzták az újhelyi társaik, dr. Oláh István hegyaljai osztályelnök vezetésével május 22-én. A Bessenyei téren a kisvasút állomásánál fogadták őket. Az ebéd és a vacsora Sóstófürdőn volt, oly módon, hogy a társaság egyik része az étteremben fogyasztotta el az ebédjét, míg a másik része „ősi szokás szerint az erdő szélén táborozik és a hátizsák tartalmát fogyasztja el.”²³

Kedvező hír volt 1932 elején, hogy a központtól 988 pengő segély érkezett Hegyaljára nagyjából fele arányban a két osztály számára a turistaház kibővítésére.²⁴

Július 8-án ismét Nyíregyházára és Sóstófürdőre látogattak a sátoraljaújhelyi turisták, csatlakozva a városi törvényszék testületi kirándulásához.²⁵

1933-ban, amikor Kozma György zempléni főispánt, díszelnökként beiktatta a hegyaljai osztály, a nyírségi turistatársak kirándulást tettek Sátoraljaújhelybe, hogy a díszközgyűlésen részt vehessenek. A nap délutánján a Magashegyi kilátót látogatták meg a vendégek.²⁶ A nyírségi osztály a következőképpen okolta meg a részvételét „a szoros testvéri viszony, amely a két osztály között kifejlődött, készítette a nyírségi osztály vezetőségét”, hogy részt vegyen az eseményen. Azok számára, akik egy nappal korábban érkeztek kedvezményes szállást biztosítottak a turistaházban. Ráadásul, mint a gyűlésen sokak számára kiderült, a beiktatott díszelnök egy ideig nyíregyházi lakos is volt,²⁷ így személye is szorosabbra tudta fűzni a kapcsolatot a két osztály között.

1934. június 10-ére a Nyírségi Osztály ismét kirándulást tervezett Sátoraljaújhelyre és a füzéri várromokhoz. A Nyírvidék így írt erről a környékről ekkor „Füzérkomlós, Radvány és a füzéri várrom, tagadhatatlanul legszebb része megcsontított országunknak. Oly bőven nyújt alkalmat az Eperjes-Tokaji hegylanc egyik legszebb részének tájképszepeében való gyönyörködésére, hogy ujabban a magyar turistatársadalom, hogy igymondjuk, divatba hozta az odaváló kirándulást”. Az indulás a Bessenyei téri állomásról 6 órakor lett volna a tervek szerint, visszaérkezés pedig este 21 óra 25 perckor. A menettéti jegy Füzérkomlósig 2,90 pengő, Sátoraljaújhelyig pedig 2,20 pengő volt. Mauer Károly volt a túra vezetésre kijelölve.²⁸ Az eseményt azonban a rossz idő miatt végül 17-én tartották meg.²⁹ Az Újhelyben csatlakozókkal együtt 110 fős létszámot terveztek.³⁰ A kapcsolat minőségét jelzi, hogy júliusban a „hegyaljai hét” keretében tartott sátoraljaújhelyi turista napra dr. Orbán Kálmán sátoraljaújhelyi polgármester személyes levélben hívta meg a nyírségi turistákat.³¹

²³ Nyírvidék, 1932. május 20. 2.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletár X. 57. A Magyar Turista Egyesület Hegyaljai Osztályának iratai 1. köt. 1932. április 9.-ei ülés.

²⁵ Nyírvidék, 1932. július 1. 2.

²⁶ Nyírvidék, 1933. július 8. 5.

²⁷ Nyírvidék, 1933. július 26. 5.

²⁸ Nyírvidék, 1934. június 7. 5.

²⁹ Nyírvidék, 1934. június 9. 2.

³⁰ Nyírvidék, 1934. június 14. 5.

³¹ Nyírvidék, 1934. június 28. 4.

1936 pünkösdjén kétnapos kirándulást rendeztek Hollóházára a nyírségiek, a füzéri várhoz és Alsókéked-fürdőre.³² 37 fő vett részt ezen a kiránduláson, három csoportra osztva, kitartó gyaloglók, gyengébb túrázók és sétálók. A két napi teljesítményük, 30, 20, 10 km volt.³³ Ekkor így dicsérték a vidéket a nyírségiek: „A vidék megérdemli, hogy meglátogassuk. Tájéki szépségek, földalakulati látnivalói, különböző kőzeteket nyújtó, egymás tőszomszédságában fekvő kőbányák, történelmi nevezetességű várromok, kastélyok, gyártelepek, gyönyörű erdei és subalpini virágok stb., mind-mind egyenkint és összesen hívogatnak e vidékre.”³⁴ Ugyanebben az időben a hegyaljai osztály tagjai nyírségi kirándulást szerveztek, a debreceni osztállyal együtt.³⁵

Június 28–29-én ismét kétnapos kirándulást rendeztek Sárospatak és Sátoraljaújhely környékére a nyírségiek. Az étkezés tetszés szerint hátizsákból, vagy Sárospatakon vendéglőben, Sátoraljaújhelyen pedig a turista otthonban volt megoldható. Éjjeli szállás a turista otthonban és újhelyi ismerősöknél volt. Sárospatakon a tervek szerint meglátogatták a várat, a református főiskolát, a halastavat és malomkőbányát, továbbá a kőedénygyárat. Kisvonattal utaztak tovább Újhelyre, ahol séta következett a turista otthonhoz a városon át. Másnap a kilátótoronyból élvezték a panorámát, tisztelegtek az 1934-ben emelt 100. országzászló előtt és déli erdei pihenés után indultak haza. Ez alkalommal erős gyaloglók nagyobb utakat tettek meg a hegyekben, mert felhasználható idő bőven rendelkezésre állt.³⁶

A sátoraljaújhelyi Szár-hegyen emelt Magyar Kálvária³⁷ 1936. októberi avatásán is részt vettek a nyírségi turisták. A kiránduló társaság csokrot helyezett el kegyelete és „törhetetlen ragaszkodása” jelül az országzászló talpazatán. A kirándulást a Magyar Turista Egyesület nyírségi osztályának vezetője Maurer Károly szervezte.³⁸

1937-ben emeletráépítést terveztek az újhelyi turistaházban a nyíregyházi turisták számára, melyet ők maguk finanszíroztak volna – a tervek szerint.³⁹

Sajnos innentől megritkultak a forrásaink a két osztály kapcsolatát illetően, azonban az még bizonyos, hogy a nyírségi osztály 1943-ban is tartott kisebb kirándulást Sátoraljaújhely és Rudabányaúcska környékére.⁴⁰ Ennek a két szép vidéknek lakói napjainkban is sok örömet lelhetnek egymás „földjének” megtekintésében, reméljük a közös kapcsolatok napjaink civil szervezetei között is erősödni fognak, hiszen nem csak régen tűnhetett Zemplén és a Nyírség egymásra utaltnak.

³² Nyírvidék, 1936. május 23. 2.

³³ Nyírvidék, 1936. június 21. 8.

³⁴ Nyírvidék, 1936. június 21. 8.

³⁵ Nyírvidék, 1936. május 24. 7.

³⁶ Nyírvidék, 1936. június 24. 4.

³⁷ A Kálváriáról bővebben lásd: Szepesi Bódog: A Sátoraljaújhelyen épült Magyar Kálvária (számos reprint kiadás fellelhető az eredetileg 1936-ban megjelent műről); MIZSÁK ÉVA: A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária létrehozása. in.: Széphalom 11. (2001); MIZSÁK ÉVA: A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária története. Zempléner Civil Szervezetek Szövetsége, Sátoraljaújhely 2008.

³⁸ Nyírvidék, 1936. szeptember 29. 3.

³⁹ Zemplén, 1937. július 11. 6.

⁴⁰ Turisták Lapja, 1943. 96.

SZILÁGYI LÁSZLÓ

Azt hittük, szabadság – az iskolák államosításának akcióterve

Nyíregyháza, 1948

Egy demokratikus és független Magyarországon sokan reménykedtek 1947-ig, miközben „minden gyorsan, ütemesen, lélegzetelállító pontossággal és ugyanakkor különös egyhangúsággal, monotonul következett be¹ – írta Márai Sándor.

Három tényező fonódott össze és futott egymással párhuzamos, majd keresztező szájakon keresztül egészen a végpontig, nemcsak az iskolák, hanem az egész társadalom államosításáig: a Magyar Kommunista Párt által egyre erőszakosabban uralt politikai tér, a társadalom, különösen a gerincét alkotó középosztály bizonytalansága és megújulásvágya, valamint az egyházak változó erősségű rezisztenciája. A három tényező közül az első volt a primátus: a szovjet hadsereg jelenléte által meghatározott, „szabadság”-ként köszönő, de szabadságától teljesen megfosztott korszak forgatókönyve kész volt, s azt minél gyorsabban és taktikusan kellett megvalósítania az MKP-nak.

A Kálmánházáról induló – a II. világháború utáni változásokat üdvözlő, az első magyarországi földosztásról 1945-ben diadalmasan beszámoló – költő, Rákos Sándor, az egykori református tanyasi tanító fia évtizedekkel később mindezt így fogalmazta meg: „két terror között olajág/botorul azt hittük szabadság/pedig már újabb despoták/főszerepeit osztogatták” (*Kortárs sírfelirata*).

Az alábbiakban ennek a „vakságnak”, „botorságnak”, a „különös egyhangúságnak”, az egyházi iskolák államosítása gyors és erőszakos megvalósulásának okait és módszerét vesszük szemügyre Szabolcs megyében, a levéltári források és a sajtó segítségével. Látni fogjuk: a folyamat azért lehetett gyors és egyben egyhangú, mert a három tényező, mint az egymásba illeszkedő fogaskerekek, simán és ugyanakkor kegyetlen erővel gyűrték maguk alá a társadalmat.

¹ MÁRAI SÁNDOR: Egy számkivetett magyar író vallomása. I., New York, 1952. In.: A forradalom előérzete. Budapest, 2016. Helikon Kiadó, 51. [MÁRAI, 2016.]

Az átmenet évei Nyíregyházán – értelmiségi töréspontok

Az értelmiség háború utáni változásigényét több tényező motiválta: a családi tragédiák, a háborús veszteségek éppúgy, mint az a morális és politikai kudarc, amivel 1945-ben a régi politikai elitnek szembe kellett néznie: a két világháború közötti kereszténynek és nemzetinek gondolt kurzus bukása – romhalmaz, nélkülözés és száz-ekrek halála. Az oktatásügyben kényszerítő erőt jelentett az a tény, hogy a magyar iskolarendszer – minden érdeme ellenére – sem társadalmi sem regionális szinten nem tudta mérsékelni a különbségeket (tegyük hozzá, azóta sem).

Az 1945 utáni időszak az oktatásban azonnali változást hozott. Az esélyegyenlőség jegyében, de aktuális politikai célokat (pl. tömegképzés, átideologizálás) is szolgálva létrejöttek a nyolc osztályos általános iskolák és ezzel párhuzamosan – az 1945–46-ban kiadott miniszteri rendeletekkel – a gimnáziumok négy osztályossá alakultak át a 14–18 éves tanulók számára. Az iskolák finanszírozása már ekkor sem volt elképzelhető az állam nélkül. Szerepvállalásának mértékéről azonban sokáig, egészen 1948 májusáig nem beszéltek nyíltan, s az egyházi forrásokban is megfigyelhető az államisítással–államosítással kapcsolatos bizonytalanság.

1947. augusztus 1-jén lépett életbe a koalíciós kormány művelődéspolitikai terveze. Szovjet mintára alkották, s ebben szerepelt az állam és egyház viszonyának „rendezése” is. A szovjetrendszer ismeretében nem lehetett kétséges, hogy a „rendezés” mit jelent: gyakorlatilag a hitélet és az egyházak állami kontrollját, akár megsemmisítését, gazdasági önállósága, vagyona, iskolái elvételét. A hitélet évtizedekre visszaszorult a parókiák és templomok falai közé. Ez utóbbi jelenség lehet a felvilágosodástól elinduló hosszabb szekularizációs folyamat, az állam és az egyház szétválasztásának következménye is. Kelet-Közép-Európában azonban viharos gyorsasággal, állami erőszakkal, a társadalom nyílt ellenállása nélkül és mégis számtalan áldozattal, belső személyes és külső intézményes meghasonlással valósult meg. Az elcsalt kékcédulás választások után összeült országgyűlés 1948. június 16-án megszavazta a törvényt (1948. évi XXXIII. törvény) a „nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele” tárgyában.

Előre kell bocsátani: az evangélikus iskola és egyház inkább a keserű beletörődés, az együttműködés, illetve a csendes protestálás hangján szólalt meg ekkor, a katolikus iskolát és az egyházat az erőteljesebb tiltakozás és a reménykedő várakozás jellemezte.

Nyíregyháza 1944. október 31-én „szabadult fel”, s november 20-án már meg is kezdődött a tanítás. A korszakot Hadházy Lajos – 1945–49 között a megyei levéltár igazgatója – mutatta be² személyes visszaemlékezések és levéltári források alapján.

² Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára XXXV. 162. 4. doboz. (58. fond). 100. ó. e. szám. Hadházy Lajos (nyugalm. gimn. ig., Nyíregyháza) életrajza és visszaemlékezése az iskolai oktatás helyzetére (1944–1946). Hadházy Lajos (1908–1992) 1942-től a nyíregyházi Kálvineum tanára, 1945–1949-ig a megyei levéltár vezetője, 1946–49-ig a Debreceni tanközség, 1954-től Szabolcs-Szatmár megye szakfelügyelője, 1965–69-ig (nyugdíjazásáig) a Dolgozók Kossuth Lajos Gimnáziuma Levelező Tagozata igazgatója volt. [MNL SZSZBML, XXXV 162.]

Tőle tudhatjuk: Békefi Benő (1909–1964, eredeti nevén: Grunner) nyíregyházi református lelkész, 1944 novemberétől Nyíregyháza város szociálpolitikai ügyosztályának helyettes vezetőjeként, az iskolaügyek előadójaként 1944. november 11-én értekezletet hívott össze. A 17 pedagógus, iskolaigazgatók, az egyházi iskolák iskolaszéki elnökei előtt megjelent a szovjet katonai parancsnok helyettese is – a visszaemlékező Hadházy szerint Oblegovnak hívták –, és jegyzőkönyvben is rögzítve közölte a szovjet katonai parancsnokság állásfoglalását: „Mivel az iskolák arra valók, hogy abban tanítsanak, megígéri azok felszabadítását”. Konkrétan iskolaépületek, sőt a „tanerők” lakásainak felszabadításáról is szó volt, sőt utóbbiakat táblával kívánták ellátni, biztosítandó azok védelmét és mentességét. Ezt megerősítette az a Nyíregyháza lakosságához 1944. december 23-án intézett felhívás, amelyet a megye főispánja, a város polgármestere éppúgy aláírt, mint a helyi római katolikus, a görögkatolikus, evangélikus és református egyház egy-egy lelkésze: „papok, tanárok és tanítók nyugodtan a helyükön maradhatnak és folytathatják működésüket... a Vörös Hadsereg nem változta meg társadalmi rendünket.”³ A szovjet katonaság, tehát – látványosan és közvetlenül – nem kívánt a helyi oktatásügybe beavatkozni.

Több olyan konkrét, ideiglenes és praktikus változás történt ugyanakkor, amely az 1948 utáni oktatási rendszer centralizációját, állami irányítását készítette elő akarva-akaratlanul. Túróczy Zoltán evangélikus püspök javaslatára pl. ekkor fogadták el, hogy az iskolák – tehát fenntartói különbségek nélkül valamennyi iskola! – iskolatípusokként egységes tanidőbeosztással (9-től 13 óráig, 40 perces órákkal) és egységes tanrenddel dolgozzanak. A tanár- és tanteremhiány miatt ekkor döntöttek az ideiglenes koedukált oktatás mellett is.

Nem sokkal később (1944. december 29-én) szintén Békefi Benő, nyíregyházi református lelkész elnökségével, a város polgármestere és a szabolcsi főispán hozzájárulásával alakult meg a Nyíregyházi Tanintézetek és Pedagógusok Kollégiuma.

Hármas célkitűzése:

1. Az iskolák együttműködésének biztosítása, pedagógiai kérdések együttes megvitatása.

2. Az iskolán kívüli népművelés kézbevétele.

3. A pedagógusok érdekképviselete és ellátásának biztosítása.

A Nyíregyházi Tanintézetek és Pedagógusok Kollégiuma segítségével valósultak meg a háborút követő jelentősebb oktatáspolitikai és szervezeti változások: a tanárhiányt enyhítendő került sor egyik iskolából a másikba történő átírányításokra, az alacsony diáklétszám, és néhány iskolaépületben a még működő katonai kórházak miatt az intézményi összevonásokra.

Két példát említek a 2017–2018-ban immár 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium mindkét jogelődjével, a katolikus és az evangélikus leánygimnáziumokkal kapcsolatban.⁴

³ Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971). I. kötet. Életút és dokumentumok. Szerk. CSERHÁTI PÉTER. Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest, 2002. 120. [CSERHÁTI, 2002.]

⁴ Korábbi tanulmányok a két iskolával kapcsolatban: SZILÁGYI LÁSZLÓ: A háromszor született iskola. A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium alapítása és államosítása (1–3.). Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2017. 4. 97–105. 2018. 1. 79–93. 2018. 2. 78–93.

Az Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma a Kir. Kat. Gimnáziummal, az evangélikus leánygimnázium pedig a fiúgimnáziummal kooperált. Az előbbi oka az volt, hogy bár a leánygimnázium Báthory utcai és Széchenyi utcai épületét a katonaság csak néhány napra foglalta el, az apácatanárok – védelmükben és szolgálatukra számítva – Budapestre rendelték. A koedukált katolikus fiú- és leánygimnázium 1944 decemberéig Kovács Gyula (1912–1987) görögkatolikus lelkész, hittanár, mb. igazgató, (tanügyi majd tb. esperes) vezetésével a görögkatolikus elemi iskolában működött (egyszerre két osztály egyetlen tanteremben). A növekvő létszám miatt 1945. januártól már az Angolkisasszonyok Intézetében tanítottak és tanultak. A legválságosabb időkben (1944. december 1–1945. december 7. között) Mészáros Mihály, a vegytan és természetrajz tanára, igazgatóhelyettes, megbízott igazgatóként irányította az iskolát. Megbízatását az iskola intézőbizottsága adta és a debreceni tankerületi főigazgatóság hagyta jóvá. A nyugalomból visszahívott, csak a katolikus fiúgimnáziumban már akkor huszonnégy éve tanító Mészáros példamutatóan állt helyt: „keményen a viharban, mint a szikla és szerető szívvel, mint az édesapa.” Az évkönyv úgy vélte: „Neve kitörölhetetlen, példamutató intézetünk történetében.” Mindkettejükkel kapcsolatban megfogalmazódott az egészen máig beváltatlan óhaj: „Ne felejtse el, kedves olvasó!”

Fiúk és lányok a felső évfolyamon együtt tanultak (télen naponta csak 30 perces órákkal), az újjáépítés munkáját is elvégezték és a „demokratikus megmozdulásokba” is bekapcsolódtak. Az osztályok létszáma a tanév végén 12 volt. A 23 fős tantestületből ekkor csak ketten – Szitha Mária és dr. Thúróczy Margit – voltak az Angolkisasszonyok tanárai. Az összevont iskolát Keresztúry Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter is meglátogatta.⁵ Később Kerényi István (korábban nagybányai állami gimnáziumi tanár) állt a tantestület élére.

Az evangélikus középiskolákban hasonló volt a helyzet, azzal a különbséggel, hogy az épületek a katonaság jelenlététől még nem „szabadultak fel”, ezért az oktatás koedukált formában az evangélikus elemi iskolában indulhatott el Labossa Lajos, a leánygimnázium mb. igazgatója és Schábert Ármin, a fiúgimnázium igazgatója vezetésével. Az oktatást olyan – a valós elhurcolásokból kiinduló és esetenként előforduló – rémhírnek titulált információk is nehezítették, miszerint még a gyermekeket, iskolásokat is elvisznek a szovjet katonák.

A városban és a megyében ezzel párhuzamosan, mint „akut feladat” fogalmazódott meg „a pedagógusok világnézetének átformálása” és az iskolán kívüli népművelés irányítása. Ennek szervezője szintén a Kollégium lett, amely valamennyi nyíregyházi iskolából az igazgatókat és legalább egy-egy tanárt foglalt magába. Mindez a „múlt propagandájától erősen befolyásolt nézetek elleni következetes harcot” is kifejezte.⁶ Praktikus segítséget a diákoknak is adott a Kollégium: kérésére a város szociálpoli-

⁵ A Nyíregyházi Katolikus Tanulmányalapi Gimnázium huszonnegyedik és huszonötödik évkönyve az 1944–45. és az 1945–46. iskolaévekről. Közzéteszi: Dr. Bálint Béla. 3–4., 7. 9. http://www.olvass-sokat.hu/leveltar/sites/olvass-sokat.hu/leveltar/files/A_NYIREGYHAZI_KATOLIKUS_TANULMANYALAPI_GIMNAZIUM_24_25_EVKONYVE_1944_45_es_1945_46_EV.pdf Letöltés: 2018. 08.15. Kovács Gyuláról: A Hajdúdorogi Egyházmegye és Miskolci Apostoli Kormányzóság Schematizmusa. 1982. 118.

⁶ MNL SZSZBML, XXXV 162. Hadházy, 2., 7–8., 10., 22., 27–28., 33.

tikai osztálya igazolványokkal látta el a diákokat, amelynek felmutatása mentesítette őket a közmunka alól.

Csaknem valamennyi pedagógus belépett (be kellett lépnie) a Magyar Pedagógusok Országos Szabad Szakszervezetébe. A szakszervezet helyi csoportjának megszervezését a Kossuth Gimnázium tanára, 1945–46-ban tankerületi főigazgató dr. Gacsályi Sándor vállalta, aki az SZDP tagja volt, s éppen ő szabta feltételként, hogy a szervező bizottságba nem szociáldemokrata tagok is bekerülhessenek (Labossa Lajos és Juhász Lajos). A Pedagógusok Szakszervezete Helyi Csoportjának elnöke végül özv. Fehér Gáborné Popovics Margit lett.

Ezzel szemben a keresztény egyházak az új korszakban, az állandóan változó politikai helyzetben, a baloldal előretörésével szemben nem tudtak egységes álláspontot kialakítani. Megosztottságukat az MKP kihasználta és élte is. Így lett a baloldali értelmiségiek egyik kiindulópontja a nyíregyházi református egyház.

A Magyar Református Ébredés mozgalma 1946. augusztus 14–16-ig Nyíregyházán ülésezett az evangelizáció érdekében és létrehozta az Országos Református Szabad Tanácsot (ORSZT). A Tanács elnöke Bereczky Albert, főtitkára Békefi Benő lett. Olyan egyházat vizionáltak, amely pusztán a gyülekezeti tagok adományaiból képes eltartani magát. E krisztusi szegénység és „keskeny út” azonban a valóságban a hatalom előtti teljes behódolást jelentette: az ORSZT deklarációja szerint az Isten által egyháznak adott hármas feladat: 1. engedelmesség, amellyel a hatóságok felé tartozik, 2. a hatóságok munkájának támogatása, 3. a hatalmat gyakorlók imádságban hordozása.⁷ Az alig néhány főből álló Szabad Tanács 1947-ben a Tildy Zoltán köztársasági elnök által összehívott értekezleten is az egyházi iskolák megtartásáért dolgozó Ravasz László püspökkel szemben foglalt állást⁸ és az 1947-es választásokon is – valamennyi református lelkész nevében – pártpolitikát folytatott.⁹

Az ideológiai változás a megyében is a katolikus egyházat és híveit, különösen a görögkatolikusokat kisebb mértékben érintette: Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros az állammal történő mindenféle „egyeztetés” mögött totalitárius szándékot sejtett – joggal. A katolikus fiatalok egy része 1945-ben ugyanakkor egy valódi demokrácia lehetőségében még bízott önálló szervezetek révén – azok megszüntetéséig (pl. Katolikus Diákszövetség). Az egyházhoz kötődők megosztásának kommunista politikája ugyanakkor 1948-ra sikert könyvelhetett el: megszületett a „haladó baloldali katolikus” kategóriája. A Fialat Magyarország 1948. április 6-i száma közölte *A szegedi kongreganista egyetemi diákok felhívása az ország katolikus diákságához* című kiáltványt, amely támadta azokat a katolikus „egyházi köröket”, akik „nemcsak a magyar népi

⁷ DR. HORVÁTH ERZSÉBET: A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948) Habilitációs értekezés 2010. 126–127. http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1464367039_04044.pdf Letöltés: 2017.09.30. [HORVÁTH, 2010.]

⁸ Bereczky Albert (1893–1966) 1945 májusától 1946 májusáig a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára, 1948 után Rákosi Mátyás bizalmát élvezve Duna melléki püspök, az Egyetemes Zsinat és az Egyetemes Konvent elnöke. HORVÁTH, 2010. 46., 134–135.

⁹ „...egy úgynevezett Szabad Tanács, amelyen részt vesz tíz lelkész – tehát alig egy százaléka a magyar református lelkézi karnak –, semmiképpen sem hivatott arra, hogy a magyar reformátusság nevében nyilatkozzék” Kovács Dénes 1947. szeptember 3-i levele a Nyíregyházi Református Egyházközség presbitériumának. Idézi: HORVÁTH, 2010., 128.

demokrácia, nem csak az új magyar országépítés ellenségei, de ellenségei a krisztusi tanításoknak, a krisztusi egyenlőségnek is. A kiáltvány egyik jellemző mondata, amely visszaköszön az iskolák államosítását előkészítő propagandában is: „A szegedi kongregáció a demokrata Krisztus zászlaját emelte magasra. Az igazság az ő oldalukon van. Aki pedig az igazsággal szembe száll, rettentően lakol.”¹⁰ A Nyírségi Magyar Nép már arról tudott beszámolni, hogy a szegediek felhívásához a nyíregyházi nevelők csatlakoztak, s így „megvilágították egyházunk és demokráciánk megbékéléséhez vezető krisztusi utat”.¹¹ Hogy hányan csatlakoztak, s ez a „csatlakozás” mit jelentett, arról természetesen nem értesültünk.

Megfigyelhető az evangélikus értelmiség egzisztenciális és szellemi útkeresése, elbizonytalanodása is. A nyolc osztályos általános iskolák létrejötte önmagában is jelentős változás volt, s a gimnáziumok helyzetének rendezését is maga után vont. Labossa Lajos, a nyíregyházi Evangélikus Leánygimnázium igazgatója kérte 1947-ben az egyházi fenntartótól, hogy „a leány általános iskola felső tagozatát hagyják meg továbbra is a leánygimnáziummal szoros kapcsolatban, mert ha elszakítják az általános iskolát a leánygimnáziumtól, akkor a leánygimnázium magában életképtelen lesz.” Rózse István lelkész, helyettes elnök ekkor még megnyugtatta az igazgatót: „az egyházközség mind a három iskoláját (a központi általános iskolát, a fiú- és a leánygimnáziumot) is felvirágoztatni akarja.”¹²

Néhány bejegyzés mutatja az evangélikus egyház nehéz anyagi helyzetét, de azt is, hogy – állami támogatással – még képesek lettek volna a fenntartói szerepre.

Az államosítás idején az egyházközséget jelentős összegű adósságok terhelték az iskolák fenntartásával kapcsolatban. Csak a tanítói fizetések fenntartói hozzájárulása címén az egyházközség 1948. június 16-ig 37 500 Ft. 20 fillér hátralékkal tartozott az államnak. A nyíregyházi evangélikus egyház 1948. áprilisi költségvetési tervezete ugyanakkor még egyensúlyt mutat: az összes szükséglet 344.626 Ft volt s csaknem felét az iskolai szükségletek tették ki (150.576 Ft), a fedezetek a tervbe vett adókkal együtt pedig 344.625 Ft-ot.¹³ A kényes egyenlegre lehet példa: a leánygimnázium igazgatósága 1948 áprilisában kérte „két szegény sorsú evangélikus vallású gyermek nyaraltatási költségeinek a fedezését... személyenként, 2–200 Fr-t.” A presbitérium ekkor az egyházközség nehéz anyagi helyzetére való tekintettel csupán egy gyermeket tudott támogatni. Arra is találunk példát, amikor az evangélikus egyház vezetői, lelkészek és egyháztag(ok) között alakult ki ellentét és vita a takarékoság, a költségvetés, a lelkészek pénzügyi szerepe kapcsán, s a felek a sajtón keresztül üzentek egymásnak.¹⁴ Tarján Jenő könyvelő 1948 januárjában pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyházközség és a tanítóság kapcsolatát rendszeres értekezletek és összejövetelek révén szorosabbra kell

¹⁰ MÉSZÁROS ISTVÁN: Végállomás – Recsk, a katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből (1945–1948). Valóság, 2013. I–IV. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=855&lap=0>

¹¹ Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 22. 1.

¹² Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára (NYEEL), Képviselőtestületi jegyzőkönyvek E/6, 1. Az 1947. október 5-i képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve. 1.

¹³ NYEEL, Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1948. április 18. 1. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek E/6. 1.

¹⁴ Magyar Nép, 1947. július 23., 27., és 30.

fűzni, mert a tanya népét leginkább a tanítóság tudja irányítani és jobb belátásra tudja bírni, s „így a már közömbössé vált egyházközségünket ismét megszerettetnénk. Ha ezt el tudjuk érni, akkor én hiszem, hogy az anyagi bajok magától megfognak oldódni.”¹⁵

Az új hatalom azonban helyi és országos szinten is az evangélikus egyházat tudta a leghamarabb megtörni. Túróczy Zoltán, nyíregyházi lelkész és a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke volt az első jelentős egyházi vezető – tehát még Mindszenty József bíboros előtt –, akit letartóztattak: 1945-ben a Magyar Kommunista Párt által vezetett rendőrség őrizetbe vette és a Nyíregyházi Népbíróság – a vád szerint „háborús uszító” és „szovjetellenes” kijelentései miatt – 10 évi fegyházbüntetésre ítélte. Még pontosan ma sem tudhatjuk hogyan történt, de a következő évben már szabadlábra helyezték, majd 1948. május 29-ével (az iskolák államosítása előtt) a Népbíróságok Országos Tanácsa az ellene folyamatban lévő bünvádi eljárást kegyelmi úton meg is szüntette. 1948. december 14-én Mády Zoltán dunáninneni egyházkerületi felügyelővel együtt pedig aláírta az evangélikus egyház képviselőjében az állammal kötött – a zsinat által hat nappal korábban elfogadott – kényszeregyezményt, amelynek egyik szorgalmazója volt. „*Isten nekem olyan természetet adott, amely mindig könnyebben mond igent, mint nemet.*” – írta Nyíregyházáról egy személyes ügyben még 1947-ben.¹⁶

1948-ban az akkori négy evangélikus egyházkerületből három élére a hatalommal lojális püspök került.¹⁷ Egyedül Ordass Lajos ragaszkodott rendíthetetlenül az evangélikus iskolákhoz. Az egyházon belüli nézetkülönbségeket a pártállam ki is használta.

A Tiszai Egyházkerület ekkoriban világi vezető nélkül is maradt:¹⁸ felügyelőjét, Homorogdi Lichtenstein Lászlót szintén őrizetbe vették 1945-ben, majd internálták, és szabadulása után is rendőri felügyelet alatt tartották. A kerületet három évig helyettesei, Marcsek János ózdi esperes és Margócsy Emil felügyelőhelyettes irányították. 1948. november 4-én – tehát már az államosítást kimondó törvény elfogadását követően – az egyházkerület közgyűlése utóbbit iktatta be felügyelőnek.¹⁹ Márpedig őt, mint iskolaigazgatót, a nyíregyházi középiskolák sok évtizedes szakmai tanácsadóját és segítőjét helyi megbecsülés övezte. Evangélikus volt a nyíregyházi iskolák ingatlanjainak államosításáról szóló jegyzőkönyvet a kéttagú államosító bizottság tagjaként, a megyei pedagógus szakszervezet titkáráként aláíró Bikády József is. Egyszerre volt tagja a Magyar Kommunista Pártnak, majd az MDP-nek és a nyíregyházi evangélikus egyházközség képviselőtestületének.

¹⁵ NYEEL, Hivatali vegyes iratok 1932–1955, 1. doboz, 1948. A nyíregyházi evangélikus egyházközség jelenlegi anyagi gazdálkodásának menetéről beszámoló és az egyházi élet fellendítésére javaslatok. Tarján Zoltán könyvvel, Nyíregyháza, 1948. január 23. 3.

¹⁶ Túróczy Zoltán bizalmas jelzésű levele Kapi Bélának. Nyíregyháza, 1948. április 12. CSERHÁTI, 2002. 205.

¹⁷ MIRÁK KATALIN: Iskolaállamosítás – Evangélikus Egyház. In.: SZABÓ CSABA – SZIGETI LÁSZLÓ szerk.: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Budapest, 2008. Új Ember Kiadó, 268., 275. [MIRÁK, 2008.]

¹⁸ BALOGH MARGIT: Egyházak és felekezetek. In.: Magyarország a XX. században. Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000 <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/267.html> http://ordass.hu/load_doc.php?doc=43

¹⁹ NYEEL, E/6.5. A presbitérium 1948. október 9-i ülésének jegyzőkönyve. 2.

Az országos egyház vezetői csak 1948. június 14-re – tehát csak két nappal az államosítást kimondó törvény elfogadása előtt – tudták összehívni az egyetemes (azaz országos) presbitériumot és az egyetemes közgyűlést, ahol²⁰ utoljára fejezhették ki a miniszternek megfogalmazott kérésként „az evangélikus egyháznak az iskolához való ragaszkodását...” (a Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesületének (MELE) közgyűlési határozata.)

A kivárára és passzivitásra, a megtört egyház gyengeségére, talán a naivitásra is jellemző: a törvény elfogadását megelőző legkritikusabb hetekben sem presbiteri sem képviselőtestületi gyűlést Nyíregyházán nem tartottak.²¹

A „fényes szelek” nemzedéke, a szegényebb sorsú, paraszti gyökerű fiatalok ugyanakkor sokáig hittek egy valódi demokráciában. Nyíregyházán a Bessenyei György Népi Kollégium igazgatója, Juhász Ferenc még 1948 januárjában is arról írt, hogy minden „kontrasztélményen”, az ellentétek felnagytításán alapuló társadalomfilozófia bukásra van ítélve: „A jövő az univerzalizmus, a minden különállást és dogmatikus előjogot tagadó bölcsesség és szereteté... Egy cél lebeg előttünk: életnívóban, gondolkodásban és emberségben emelkedettebb és becsületesebb magyar népi társadalom, a mindennap kemény munkájában kikérgesedett tenyerű nép értelmiségének megvalósítása.”

1948 júniusában már három népi kollégium volt Nyíregyházán; meszeltek, maltert hordtak, építettek – úgy hitték az országnak, bár létesítésüket a helyi lap szerint közöny fogadta. A Benczúr-kollégium vezetője ekkor Pirigy István (1921–2005) görögkatolikus hitoktató, a későbbi kiváló egyháztörténész volt. Szavai a múlt meghaladására buzdítottak.²² Az önálló gondolatot, saját szerveződést és a parasztpárti kötődést azonban nem tűrte a Rákosi-rendszer: harmadik évfordulóján, 1949. július 10-én szüntették meg a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét (NÉKOSZ), amely akkor már országosan mintegy 160 népi kollégiummal működött...

Akciózás – „Vinni az államosítást!”

„Most ne a papot támadjuk, hanem az államosítást vigyük” – szól a Magyar Kommunista Párt Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bizottságának akcióterve 1948. május 21-én. A szigorúan bizalmas bizottsági jegyzőkönyv tartalmazza a törvény elfogadása előtti 5–6 héten az államosításért vívott „harc” (a jegyzőkönyv szóhasználata) minden taktikai mozzanatát és intézkedését, a négyponos akciótervet. A „most” kifejezés utal rá: ez csak a kezdet volt...²³

²⁰ Az egyetemes felügyelő, Reök István „lélekelmelő egyhangúságról” beszélt. Ő egyben az Országos Luther Szövetség elnöke volt, s mint országgyűlési képviselő, a kormány „félhivatalos megbízottjaként” – Darvas Józsefhez, valamint Mihályfi Ernőhöz hasonlóan – azokhoz az evangélikusokhoz tartozott, akik a „tárgyalásokon” gyakorlatilag az MKP álláspontját képviselték.

²¹ NYEEL, Presbiteri jegyzőkönyvek, E/6.5., Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, E/6.1. Képviselőtestületi gyűlés csak 1948. április 18-án, július 11-én és 18-án volt, presbiteri ülés 1948. április 3-án, majd június 26-án és július 17-én.

²² Nyírségi Magyar Nép, 1948. január 4. 3. 1948. június 29. 4.

²³ MNL SZSZBML, X 1/a. 1. doboz. Az MKP megyei bizottságának rendes és rendkívüli üléseiről készült jegyzőkönyvek. 4. ő.e. szám. 1948. május 21-i MKP megyei bizottsági jegyzőkönyv.

1. A pártaktivistáknak és a párttagoknak a felvilágosítása.

2. Az egyházon belüli ellentétek kihasználása (a szegény papság Mindszenty-ellenessége, a „demokratikus gondolkodású papok beszerzése, akikkel meg kell értetni, hogy a harc eldőlt”.

3. „Harcot folytatni a pedagógusokért”. A jól képzett káderek kiküldése az „ingadozó tanítókhoz”.

4. „A paraszti tömegek megnyerése.”

Elsősorban Nyíregyházáról kívántak „kidobni” kádereket vidékre és a római katolikus tanítókat kívánták beszervezni. Az államosítás minden remélt előnyét is felvillantották: színvonal-emelkedés, (így a gazdaság fellendülése), ingyenes tankönyvek, állami feladat lesz az iskolaépületek helyreállítása és felszerelése. (A tanárok fizetés-emelésére már 1948 júniusában sor is került!) A taktika kimondottan – a „közvélemény bombázásával” – az államosítás gazdasági előnyeire fókuszált és kerülte volna az ideológiai szempontokat, a politikai frázisokat (ez a sajtó feladata volt). Az ateizmust nem volt szabad emlegetniük, mivel az agitáció hatékonyságát rontotta volna. Kifejezetten tiltották, hogy beszéljenek: 1. az ateizmus kérdéséről, 2. az egyházadó kérdéséről, 3. „hogy a papok kezében rossz kézben van a nevelés”.²⁴

Ez utóbbi vonatkozásában nem mindig jártak el következetesen. A párt úgy érzelte, hogy a pedagógusok nagy részét már megnyerték: „A papok terrorizálják a tanítóságot, a tanítók zöme ennek ellenére az államosítás mellett foglalt állást”.²⁵ Főként katolikus részről számíthattak ellenállásra: ezért követelték Mindszenty lemondását és a kérdést összekapcsolták a földreform és a köztársaság elismerésével.

A földkérdés fontos volt taktikai szempontból, hiszen még nem került sor a szétosztott földek elvételére. „A paraszti tömegek megnyerése” egyik érve volt, hogy „az egyház a földreform ellen van, el akarja venni tőlük a földet. S ezért ellenzi a demokráciát és annak intézkedéseit. Így az államosítást is.” (Valójában az 1945-ös földosztást a katolikus egyház is támogatta.)

„Az iskolák államosításának akció munkaprogramja” egyben „az egyházi reakció” ellen is készült²⁶ és lépcsőzetesen építette fel az agitációt: a párttagok közötti „felvilágosító munka” után következett a „tömegek felvilágosítása”, majd a községekben és járásokban végzett agitáció. A munkaterv a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot és a tömegszervezeteket állította az élre. A három párt (MNP, FKgP, MKP-MSZDP) szervezetei, a közigazgatás vezetői felé kiáltványt intéztek, járási titkári értekezletet hívtak össze, s járási szinten is pontosították a munkatervet.

A demokrácia látszatára tudatosan ügyeltek a bizottsági javaslatokban. A járási titkároknak május 28-június 10-ig a helyi szervezetek és Népfront pártjainak bevonásával házról házra kellett járniuk és előre megszövegezett, az államosításról szóló íveket aláíratniuk, amelyeket a Minisztériumba továbbítottak. A tömegszervezetek mozgósítása, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségétől táviratok küldése, a „hithű asszonyok, hithű férfiak beállítása” egyaránt fontos volt, ahogyan a falvakban a kép-

²⁴ MNL SZSZBML, X 1/a. 1. doboz. MKP megyei bizottsági jegyzőkönyv, 1948. május 22. 1. és 3.

²⁵ MNL SZSZBML, X 1/a. 1. doboz. 4. ő. e. szám. 1948. május 21. 2.

²⁶ MNL SZSZBML, X 1/a. 2. doboz. 17. ő. e. szám. Munkaprogram, 1948. május 27. 1–3.

viselőtestületi határozatok kidoboltatása is. Az államosítást szorgalmazó határozati javaslatokat nem a két munkaspártnak, hanem a parasztpártok helyi vezetőjének kellett kimondania, a községi kisgyűléseket „demokratikus gondolkodású” hithű és kisgazdapárti személyek tartották. A vármegyei törvényhatósági határozat megszavatolásának feladatát szintén a Kisgazdapárt megyei titkárára testálták.

Határozati javaslatot fogadtattak el a Nemzeti Bizottságokkal is. A „házi agitációt” követhették a szülői értekezletek, amelyeket május 27–június 5-éig tartottak valamenyny járásban, Nyíregyházával kezdve és a ligetaljai járással bevégezve. A terjesztendő röpcédulákat 10.000 példányszámban készítették el, s abban – az istentelenség vádját cáfolandó – hangoztatták az evangélikus és református egyházzal ápoljt jó viszonyt, s azt, hogy az államosított iskolákban továbbra is kötelező lesz a hitoktatás.²⁷

Ortutay Gyula miniszter (a jegyzőkönyvben utólag kitörölték a miniszter titulus!) Nyírbátorban és Nagykállóban tartott „kultuszpolitikai gyűlést”. A Nyírségi Magyar Nép 1948. május 16-i száma közli a miniszter nyilatkozatát, hogy „megindultak a tárgyalások az egyházakkal az iskolák államosítása ügyében”, hogy „általános pedagógus státuszrendezést” hajtanak végre. A fenyegetés kifejezetten a katolikus egyháznak szólt: „a magyar demokrácia türelmének is van határa”...²⁸

Mi valósult meg a fenyegetésből és a megígért pozitívumokból az első államosított iskolai évben, Szabolcsban?

Az 1949. évi július havi, a főispánnak címzett – az „eredményeket” előtérbe állító – tanfelügyelői jelentés szerint²⁹ Szabolcs megyében nagy számban (91 esetben) kerültek új helyre tanítók (többségében saját kérésükre) vagy kerültek igazgatói pozícióba: 25 igazgató leváltására került sor, deklaráltan elsősorban politikai szempontok alapján. Több helyen továbbra is 60 felületti osztálylétszámokkal dolgoztak a tanítóhiánnyal küzdő iskolák, nagyszámban voltak ekkor még igen kicsiny (egy-két tantermes iskolák), s mintegy 120 tanító és tanár kinevezésére lett volna feltétlenül szükség. A népszámlálási adatok szerint a megyében ekkor kb. 24 000 analfabéta volt, de a tanároknak a választásokkal is foglalkozniuk kellett: „a választási előkészületek és agitálások terén Szabolcs vármegye pedagógusai csaknem százszázalékosan kivették a részüket.”³⁰

A korábban használt tankönyvek összegyűjtésére is szükség volt, az iskolaépületek állapota pedig tovább romlott, bár megkezdték a szükséges felújítások számbavételét. Nagy öröm volt az úttörőtáboroztatás Rakamozon, Tiszalökön, Nyíregyháza-Sóstófürdön, Bodrogkőváralján és Szendrőládon, vagy Csillebércen (a kisebb táborokba összesen 600 pajtás, az utóbbiba 100 diák jutott el), de mindezt csak a tanárok mintegy felének visszarendelése révén lehetett biztosítani, s a diákok közül sem mindenki örült a nyári vakáció megkuratításának. Nem volt politikai üzenete az iskolák fásítási programjának: 5–600 ezer fát igényeltek a debreceni erdőigazgatóságtól (a maradan-

²⁷ MNL SZSZBML, X 1/a. 1. doboz. MKP megyei bizottsági jegyzőkönyv, 1948. május 22. 3. Máriapócon május 23-án a katolikus egyház rendezett nőnapot.

²⁸ Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 16. 1. Megindultak a tárgyalások az egyházakkal

²⁹ MNL SZSZBML, VI. 501.1948. 5. doboz. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének 1949. évi július havi közigazgatási bizottsági jelentése. Nyíregyháza, 1949. augusztus 6.

³⁰ MNL SZSZBML, VI. 501. 12. doboz. Orosz Ferenc Szabolcs vármegye tankerületi főigazgatói tanügyi jelentése 1949. május 1-től 1949. szeptember 30-ig, Nyíregyháza 1949. október 3.

dó eredményről nincsenek adataink).³¹ Az istentiszteletekkel és misékkal szemben vasárnapra szerveztek „műsoros vasárnapdélutánokat”. Az 1948–49-es tanévben elindult 32 dolgozók általános iskolájának tanfolyamai közül csak 14 tartott záróvizsgát. A szülői munkaközösségek házi agitációjának is köszönhetően megnőtt viszont a középiskolába jelentkező paraszt- és munkásszármazású fiatalok száma (1250 fő). A tanfelügyelői jelentés szerint a tanítói hivatás presztízsét emelte és a „jó kommunista pedagógus” mintaképének megerősítését is szolgálta, hogy egy megyei pedagógus egyedül képviselhette a Kossuth-díjjal kitüntetettek között a tanítókat: Nemeskéri István, a háború végén a Vencsellő-Érhát tanyán a helyiek kérésére és a tanfelügyelői megbízás alapján iskolát szervezett, s tanítója volt 1948-ig.³²

A jelentésben az államtól független oktatási elképzelések már semmilyen formában nem kapnak teret.

A felsorolásból és az akciótervből kiderül: az iskolák államosítását népi demokratikus akaratként kívánták beállítani, így megmozgatták az egész társadalmat a városokban éppúgy, mint a kistfalvakban. Felkészültek ugyanakkor a szülők ellenállására és ezt meg is kívánták előzni. Az akcióterv szerint az egyház által szervezett szülői gyűléseket „vagy mi szervezzük meg, vagy ha ők szervezik meg ott legyünk és cáfoljuk meg a javaslatokat.”³³ Az a látszat keletkezhetett 1948 májusában, hogy az egyes embernek és a közösségeknek is van lehetősége helyi szinten a vitára, a meggyőzésre, akár a törvényhozás befolyásolására. Ezen intézkedések és látszat egyik következménye lesz a pócspetri-tragédia.

Manipulált közhangulat

A sajtó és az MKP forrásanyaga feltárja a közhangulat – államosítás szempontjából kedvező – manipulálásának mozzanatait, a folyamat pártmozgalmi jellegét. A szovjet fegyverek jelenlétén, az elcsalt, 1947-es parlamenti választáson és az egyéni megfélemlítésen, korrumpáláson (pl. a nyilas rendszer tagjainak beépítésén) túl fontos tényezője ez a totalitárius rendszer „sima” kiépülésének. A közölt és megtapasztalt valóság kettőse és az igazság kimondhatatlansága az iskolákban is ekkor vált hosszú időre megváltoztathatatlan kettős tudattá, skizofrén állapottá.

Teljes letámadás: a megyében a sajtó 1945 után az MKP irányítása alá került (Szabad Nép, Szabad Föld, Nyírségi Magyar Nép). Az MKP Nyíregyházi Járási Titkárságának 1947. december havi jelentése szerint a párt minden kis településre figyelt és jelen volt. Csak december hónapban a járásban az ekkor már 1441 főre emelkedett párttagok szervezésében tizenegy népgyűlést tartottak. A jelentés szerint a többi párt

³¹ MNL SZSZBML, VI. 501. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének iratai 1948. 5. doboz. VI. b. Államosítási iratok, javítási igények (A–Zs). Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének 1949. évi március havi közíg. biz. jelentése. Dr. Remes Elemér tanfelügyelő helyettes, Nyíregyháza, 1949. március 31. 1.

³² MNL SZSZBML, VI. 501. Szabolcs vármegye tanfelügyelőjének 1949. március havi közigazgatási bizottsági jelentése. Nyíregyháza, 1949. március 31. Nemeskéri István (Sátoraljajúhely, 1928. szept. 26.– Bp., 1986. aug. 19.). Nevét a Magyar Életrajzi Lexikon „i”-vel írja, a tanfelügyelői jelentés „j”-al.

³³ MNL SZSZBML, X 1/a. 1. doboz. 4. ő. e. szám. 1948. május 21. 3.

ezzel szemben kevéssé volt jelen, népgyűléseket nem tartottak, az egyházak pedig az evangelizációt helyezték előtérbe – csupán szülői estéket rendeztek, de „ott semmi-féle néven nevezendő propagandát nem fejtenek ki sem pártunk, sem a Demokrácia ellen, csak az ember szívéről és a másvilágon lévő boldogságról beszélnek.”³⁴

A Magyar Nép már 1945 februárjától beszámolt arról, hogy megérkeztek az első hadifoglyok Oroszországból, „lelkes hangulatban, kitűnő kondícióban”, hiszen „úgy bántak az oroszok velük, mint a vendégekkel”. A lakosság úgy tudta, tudhatta, hogy szabadságuk a magyar kommunisták (Rákosi Mátyás) közbenjárásának köszönhető, s hogy 1948-ban már hazatér minden fogoly. Májusig kellett várni, hogy egymást követő lapszámokban közöljék a névsorokat (az elhunytakét sohasem): várni őket napról, napra, hátha, hátha...³⁵

Több ezer fős szakszervezeti gyűléseket hívott ekkor össze az MKP, csupán a nyíregyházi járás területén 13 Népevelő csoport alakult. A kommunista vezetésű Újjonnan Földhöz Juttatottak Országos Szövetségének (UFOSZ) 16 helyen 2500 tagja volt, kultúrműsorokat szerveztek, s mezítlábas futball csapatok csaptak össze. Különösen számítottak és építettek a nőkre: a párt által szervezett napok, gyűlések mintegy 60%-át a jelentés szerint nők látogatták. Az iskolák államosítása mellett állt az ekkor már lényegében a Kommunista Párt által irányított Kisgazdapárt, s be tudtak számolni a protestáns egyházak együttműködési készségéről. A diákok pedig szívesen hallgathatták: „az leszel, ami akarsz lenni!”³⁶

A járási titkárt ellenőrző felettes szerv piros ceruzája a jelentés margóján azonban megjegyzi: „Sokat markol, keveset fog!” A számok és a tervek teljesítése mozgatja a jelentéstevőt s közben maga is elejti cáfoló mondatát: a nyíregyházi járás területén „az ifjúság a sport felé vette figyelmét, és mondhatnánk a sporton kívül semmi nem érdekli.”³⁷

A sajtó – a „demokratikus” Magyar Nép – 1948-tól egyre hangosabban az állam és az iskolák összefogását és az egyetértést hangsúlyozta.

Így az MKP megyei bizottságának köszönetét is közölte, amiért a nyíregyházi evangélikus leánygimnázium segítséget nyújtott az MKP II. Kongresszusa résztvevőinek elhelyezésében,³⁸ és beszámolt arról, hogy az evangélikus gimnázium diákbi-zottsága fellelkesült a Csepeli Gyár országos termelési versenyétől („Ki tud jobbat, többet termelni?”) és tanulmányi és munkaversenyre hívta ki a nyíregyházi gimnáziumokat. A versenyhez csatlakoztak a nyíregyházi Angolkisasszonyok Leánygimnáziuma osztályai is, tanulmányi versennyel, falulátogatással, 60–80 gyermek ellátását biztosító nyári napközi otthonos tábor működtetésével. A riporter megnyugvással távozhatott: lelkes ifjúságunk „megértette fiatal demokráciánk erőfeszítéseit és cél-

³⁴ MNL SZSZBML, MKP Nyíregyházi Járási Titkárságának 1947. december havi jelentése. MNL SZSZBML, X. 1/a. 3. doboz. 28. ó.e. szám. 57/947. 1–3. Nyíregyháza, Nahalkó Andás MKP járási titkár, 1947. december 20.

³⁵ Magyar Nép, 1945. február 24. 1. 1948. január 29. 1. Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 4. 5.

³⁶ FAZEKAS ÁRPÁD: Ráczy István emlékezete. Forradalom Nyíregyházán Ráczy István önéletírása alapján. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai III. Tanulmányok 10. Sorozatszerkesztő: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 2001. 17.

³⁷ Magyar Kommunista Párt Nyíregyházi Járási Titkárságának 1947. május havi jelentése. MNL SZSZBML, X. 1/a. 3. doboz. 28. ó.e. szám. 57/947. 1–3. Nahalkó Andás MKP járási titkár, Nyíregyháza, 1947. május 29.

³⁸ Magyar Nép, 1948. február 13. 3.

jaít.” Az evangélikus tanárok is hozzájárultak a kollégium hiányzó berendezéseinek pótlásához augusztusi és szeptemberi illetményük három százalékával. A két iskola között volt kapcsolat is: együtt adták a Magyar Vöröskereszt műsoros estéjét.³⁹

Közvetlenül az államosítás előtt, 1948. május közepén a tanítóknak és tanároknak önéletrajzot kellett írniuk a Tanfelügyelői Hivatal számára. Mindössze nyolc pontban kellett válaszolni a személyes adatok és tanulmányok mellett azokra a kérdésekre is, amelyek a származásra, a „fejlődést befolyásoló hatásokra”, a család szociális, társadalmi, kulturális helyzetére, az iskolán kívüli munkásságra és a pedagógus „jelenlegi fejlődési céljaira” vonatkoztak. Firtatták, hogy olvas-e újságot, folyóiratot, könyvet és mit, valamint azt is, hogy „A demokratikus népi Magyarországnak milyen szolgálatokat tett tanítói, nevelői munkásságán kívül?” Az önéletrajzok egy oldal terjedelműek, kivételesen hosszabbak voltak, s arra lehetőséget adtak, hogy a múlt rendszert érintő kritikák megfogalmazódjanak: „Élveztem... a múlt rendszer úri középosztályának rosszallását, mely iskolázott, de népi származású feleségemet „kinézte” köréből.”⁴⁰

1948 tavaszán minden felgyorsult: május 1-jét soha nem látott ünnepség, több ezer fős, traktoros, ökörfogatos, lovasbandériumos, jelszavas, élőképes felvonulások keretében ünnepelték meg a megyei településeken; Nyíregyházán a helyi iskolák kultúrbrigádjai előadásokkal kedveskedtek a Sóstóra kivonuló tömegnek, Nagy Imre „földosztó miniszter” a Lenin-téren mondott beszédet. Egyesült a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt (a „demokráciaellenesnek” kikiáltott politikusok ellehetetlenítésével és kiszorításával) Magyar Dolgozók Pártja néven – helyi szinteken is. Rákosi Mátyás Sárospatakon az MKP nagygyűlésén parasztok ezrei előtt beszélt az egyéni vállalkozás szabadságáról még 1948 áprilisában. Egyre többször hangzott el, hogy a nyolcosztályos általános iskola mindenki számára elérhetővé teszi a műveltséget.

A Nyírségi Magyar Nép ekkor tudatta, hogy „Szabolcs megye népe a haladás mellé áll. Szülői értekezleteken követeli Szabolcs megye az iskolák államosítását.”⁴¹ és azt, hogy a nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnáziumban működő Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége, az iskola önkormányzata „500 diák nevében egyhangúlag követeli” a gimnázium és valamennyi egyházi iskola államosítását és elítéli „az egyházban megbújt, reakció uszítását”. Csupán négy nappal a törvény elfogadása előtt a „Szépség ünnepét” is megtartották a nyíregyházi iskolák (a sajtó a 4000 fős diáksereg aktivitását hangsúlyozza): vidám dalokkal, s hosszú, színes sorokban kígyóztak a városon, hogy részt vegyenek a bujtosi sporttelepen megrendezett ünnepségen. Egy csoportjuk a köztársasági elnök nevének kezdőbetűit alakítja ki, a vármegyei sportfelügyelő pedig elmondhatja, kettős ünnep ez: „Halotti torát ulti a szégyenletes múltnak és a győzelem fákláját gyűjtja meg az ifjúság.”⁴²

Révai József a sajtóban közölte, hogy nem marxista, hanem polgári demokratikus reform az államosítás, amely elsősorban a magyar falunak, a parasztságnak lesz

³⁹ Magyar Nép, 1948. január 29. 2.

⁴⁰ MNL SZSZBML, VI. 501. Szabolcs megye tanfelügyelőjének iratai. 1948. IX.a. Önéletrajzok 3/a. doboz. (A-O).

⁴¹ Nyírségi Magyar Nép, 1948. április 6. 1., 1948. június 12. 2.

⁴² Nyírségi Magyar Nép, 1948. június 10. 1., 1948. június 12. 5.

kedvező a korszerű, osztálytermi tanulással, több tanárral, szakrendszerű iskolai kultúrával. A harc kiéleződéséért természetesen a felelősséget a „klerikális reakcióra”, Mindszenty Józsefekre hárították.

A sajtó egyházzal kapcsolatos cikkei ennek megfelelően szinte kivétel nélkül negatívak illetve a kommunista párt számára kedvezőek: egyházközszégi botrányokról, verekedésről, lopásról, részeges kántorról, öngyilkosságról és a templomok rossz állapotáról szóltak, s közben tudatták: 1948-ban a kommunista Vas Zoltán vezette Gazdasági Főtanács minden magyarországi templomban pótolni fogja a harangokat. Az MKP Szabolcs vármegyei Bizottsága is ezzel bizonyította, hogy „nem Isten és egyházellenes politikát folytat, hanem az „istenszeretet gyakorlásában a nép mellé áll” – harangot ajándékoztak a nyírtéti görögkatolikus egyháznak. A sajtó még abban is szimbólumot látott, hogy május elsejére a felújítás, a rozsdamentesítés miatt vörös színbe öltözött a nyíregyházi katolikus templom tornya.⁴³ Az államosítást ellenző Ravasz László elmozdítását pedig csak megrendült egészségi állapota miatti lemondásként említik.

A sajtó nyelvezete hazuggá, egyszerűbbé, primitívebbé, gyűlölködővé válik – mert „mindent szétszednek és elhordanak, a társadalmat, a műveltséget, a nyelvet” – írta Márai Sándor.⁴⁴ Minden vagy a sikerekről vagy az azokat gáncsolókról, a demokrácia ellenségeinek „bűneiről” szól. A szalagcímmel mindenki egyetérthetett, de vajon hányan hitték el, amit olvastak? „A hívő a templomban imádkozni akar és nem politizálni.” Aztán „kiderül”, hogy május 23-án dr. Bagó István katolikus lelkész a nyíregyházi vasárnapi misén felolvassa Mindszenty bíboros pásztorlevelét, majd felszólítja a híveket, hogy tiltakozásukat az iskolák államosítása miatt kézfelnyújtással nyilvánítsák ki, s miután csak négyen nyújtják fel a kezüket, a szószékről „mennydörgi”: akik nem értenek egyet a tiltakozással, távozzanak a templomból.

Május 25-én a helyi lap közölte a Függetlenségi Front párfjai, a pedagógus-szakszervezet, és a főispán aláírásával azt a felhívást, amely Szabolcs népét buzdítja arra, hogy „zárt sorokban álljon ki az iskolák államosítása mellett” és 10 pontba szedi érveit. Ezek közül három vonatkozik a vallási kérdésekre, s mind a három a pozitívumokat ígéri: az állami iskolában is kötelező lesz a hitoktatás, megszűnnek a felekezeti civakodások. A 10. utolsó pont szinte mindent összegez, amit az újságolvasó hallani akart: „Az állami iskola becsületes, hazáját szerető, erkölcsös, istenfélő magyar embereket nevel.”⁴⁵

Milyen ellenérve lehetett egy embernek, miközben mindaz, amit a szovjetrendszerrel tudott és amitől félt már mindennapi tapasztalata volt? Kognitív disszonancia: Festinger nyomán (1957) a pszichológia így jellemezné az egymásnak ellentmondó tapasztalatok és információk szorongáskeltő lélektani helyzetét.

Még 1956-ban sem merül fel a nyíregyházi diákok (a Kossuth Lajos Gimnázium, a Zrínyi Ilona Gimnázium és a Tanítóképző Intézet) 22 pontos követelése között az állami iskolák visszaadása, annál inkább olyan pontok, amelyek évtizedekig érvényesek maradnak: politikamentes oktatás, a tananyag csökkentése, a művészet-,

⁴³ Magyar Nép, 1948. február 25. 3., Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 4. 3.

⁴⁴ MÁRAI, 2016. 30.

⁴⁵ Nyírségi Magyar Nép, 1948. május 30. 4., 1948. május 27. 1., 1948. május 25. 2.

zenetörténet- és filozófiaoktatás, az egyetemi felvételi eltörlése, a külföldi egyetemek megnyitása a magyar diákok előtt, nemzetközi diákkapcsolatok, diákszövetség megalakítása.⁴⁶

Találók Márai Sándor mondatai abban a sorstörténetben, amelynek első olvasója, a nyíregyházi Angolkisasszonyok egykori tanulója, plátói szerelme, Tolnay Klári volt: „Az oroszok valóban felszabadulást hoztak egy tarthatatlan és erkölcstelen, tragikus helyzetből. De szabadságot nem hoztak, mert az nekik sincs...”.⁴⁷

És ekkor robban a pócspetri ügy.⁴⁸ A koncepciók per részleteit a Nyírségi Magyar Nép is a legnagyobb betűméretben, szalagcímben közli éppen azelőtt, hogy az országgyűlés megszavazza az egyházi iskolák államosítását: „Beismerte bűnét a pócspetri plébános.” Majd: „Halálra ítélték Asztalos János plébánost. Kivégezték a rendőrgyilkost.”⁴⁹ [A bíró Olti Vilmos (1914–2005) életútja sokat elárul a korról: korábban a Mária Kongregáció, a 40-es években a Nyilaskeresztes Párt, 1945 után a Magyarországi Kommunista Párt tagja, a Mindszenty-per tárgyalója volt – halálós ítéletén felvette a betegek szentségét, s kérte a feloldozást.]

Ha Mindszenty Pócspetri gyalázatos zendüléséért az iskolák államosításának napirendre tűzését próbálja felelőssé tenni, akkor mi azt válaszoljuk: éppen Pócspetri a legerősebb érv az iskolák államosításának halaszthatatlansága mellett – írta a Szabad Nép.

A teljes megfélemlítés, a tényleges és látszatsikerek, a békés együttműködést szorgalmazó értelmiségiek és egyháziak előtérbe kerülése-állítása megtette hatását. Június közepe volt, már a tanév vége: minden készen állt, hogy zökkenőmentesen államosítsák az egyházak által egykor létrehozott iskolákat és azokkal együtt valójában az egyházakat és az egész társadalmat.

⁴⁶ Szabolcs-Szatmári Néplap, 1956. október 27. 1.

⁴⁷ MÁRAI SÁNDOR: Ami a naplóból kimaradt. Budapest, 1993. Vörösváry, 182.

⁴⁸ 1948. június 3-án Pócspetri falu lakói tiltakoztak iskolájuk elvétele ellen. Az általában elfogadott leírás szerint a kivézényelt rendőrök közül az egyiknek a puskája elsült és magát sebesítette meg halálosan. Az esetet gyilkosságnak minősítve a bűntettel a falu jegyzőjét és a plébánost vádolták meg: Királyfalvi Miklós jegyzőt 1948. június 11-én halálra ítélték és kivégezték, Asztalos János plébánost első fokon szintén halálra ítélték, de fellebbezhetett, s másodfokon életfogytiglani börtönbüntetést kapott. A Pócspetri Általános Iskola 1992-ben vette fel Királyfalvi Miklós nevét.

⁴⁹ Nyírségi Magyar Nép, 1948. június 10., 12.

BABOSI LÁSZLÓ

Egy „illékony” folyóirat: a *Hangsúly* története (1983–1987)*

Szabolcs megyei irodalmi folyóirat-kezdemények és szerveződések 1945-től

A megyei írók, értelmiségiek körében többször megfogalmazódott az a gondolat, hogy önálló irodalmi-művészeti folyóiratot kellene indítani. A második világháború után a megyei Szabadművelési Tanácsok kezdeményezésére Mátészalkán kiadták a *Szatzmár-Beregi Kalendáriumot* az 1947., illetve az 1948. évre, Nyíregyházán a *Szabolcsi Kalendáriumot* 1948-ban. Ezekben néprajzi, helytörténeti és szépirodalmi művek is helyet kaptak. 1948-ban jelent meg a *Vándortűz* című folyóirat egyetlen szabolcsi száma a kalendáriumokhoz hasonló tartalommal.¹ Az 1956-ra datált, de a forradalom miatt csak 1957-ben megjelent, négy számot összefoglaló *Szabolcs-Szatzmári Szemlének* – Ratkó is publikált benne² – a következő években nem folytatódott a kiadása. 1961 elején a helyi írástudó értelmiségiek a megyei vezetéstől ígéretet kaptak önálló folyóirat megjelentetésére. Erről Margócsy József tudósít Váci Mihálynak küldött levelében: „új taktika alkalmazására kerül sor a folyóirat megindítása céljából. Egy-két kész, teljes számot szeretnénk az illetékesek asztalára letenni, hogy annak bizonyíték-súlya alatt meggörnyedve hagyják már végül is jóvá a folyóirat megindítását. Ehhez viszont kérem a segítségedet [...] túlságosan hamarosan nem várható a megjelenésünk, hiszen tudod, hogy mivel jár ez a megindulás [...] Olyan lapot szeretnénk, amely vidéki lenne annyiban, hogy itt jelenik meg, de azért nem lenne vidékies, unalmas, provinciális, s ezért a megyéről föl-földobott kövektől is szeretnénk koppanásokat és visszahullásokat észlelni.”³ Májusban a TIT egyik szakosztályaként megalakult a megyei írócsoport, amelynek Ratkó is tagja lett. Terveik között szerepelt irodalmi újság vagy

* Részlet a közeljövőben megjelenő *Költő a diktatúrában – Ratkó József pályaképe* című monográfiából.

¹ MARGÓCSY JÓZSEF: Irodalmi élet, színház = CSERVENYÁK LÁSZLÓ (szerk.): *Szabolcs-Szatzmár-Bereg megye monográfiája. 1. kötet. Történelem és kultúra*. Nyíregyháza, 1993, Megyei Önkormányzat, 636.

² *Ének a parasztember feleségéről*. Szabolcs-szatzmári Szemle, 1956, 1–4. sz., 112.

³ Margócsy József levele Váci Mihályhoz. Nyíregyháza, 1961. ápr. 7. = MZSMVK. Helyismereti Gyűjtemény. Margócsy-hagyaték. „Váci” doboz.; Margócsy Váci mellett Czine Mihály támogatására is számított.

folyóirat létrehozása.⁴ Az 1961. június 7-én keltezett *Jelentés az írók és a képzőművészek nyíregyházi csoportjának munkájáról és problémáiról* című, Gulyás Emilné, a megyei tanács vb. elnökhelyettese által jegyzett irat megállapította: „Megyénk gazdag írói tehetségekben, eddig a megye lapjában közölték írásaikat, országos fórumra legtöbbször nem jutott.”⁵ „Kibontakozásukhoz, önbizalmuk megerősítéséhez, megfelelő segítő kritika hiányában igen szűk teret biztosít a jelenlegi lehetőség.”⁶ „Éppen ezért nagy jelentőségűnek ígérkezik az a megmozdulás – amelyet párt- és tanácsí szerveink is örömmel támogatnak –, hogy a nem régen megalakult írói csoportnak létrejöjjön az irodalmi fóruma, ahol egy havi folyóiratban (»*Napjaink*») kapnának helyet megyénk íróinak legjobb alkotásai. Ennek terve, költségvetése elkészült és engedélyezése ügyében felterjesztéssel éltünk az MSZMP Központi Bizottságához és az illetékes szervekhez.”⁷ A terv – nem tudjuk mi okból – nem valósult meg. A névválasztás nem volt szerencsés, hiszen Miskolcon már második évfolyamában járt a hamarosan országosan is jegyzett *Napjaink* című folyóirat.

A változatlanul vegyes tematikájú *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1962-ben újra indult, sőt 1967-től rendszeresen évi négy száma jelent meg országos terjesztésben. Impresszuma a szerkesztők sorában 1973 és 1986 között feltünteteti Ratkót,⁸ de ő aktívan nem vett részt a munkában.

Az 1975-ben induló és 2012-ig működő *Pedagógiai Műhely* című negyedévenként megjelenő pedagógiai, közművelődési folyóirat is közölt szépirodalmat helyi szerzőktől, és a *Kelet-Magyarország* hétvégi számai biztosítottak még publikációs lehetőséget irodalmárok és képzőművészek számára. Ratkó hol sűrűbben, hol ritkábban mindegyikben publikált. Ezek a periodikák „jellegüknek fogva nem vállalták és nem is vállalhatták föl Szabolcs-Szatmár irodalmi és művelődéstörténeti gazdagságát, művészettörténeti értékeit, így nem váltak *művészet- és irodalomszervező erővé*” – vélekedett a költő, aki olyan folyóiratot szeretett volna, ami a Németh László-i értelemben felfogott szellemi műhelynek tekinthető. Önálló arcúval rendelkezik, magas színvonalú esztétikai értékeket közvetít az olvasóknak, és összegyűjti a régióban alkotó, műveit közölni vágyó irodalmár értelmiséget.

Az 1970-es évek első felében több kezdeményezés történt a megyében irodalmi műhely megszervezésére és folyóirat kiadására.

A vajai Kísérlet

1967-ben a vajai Vay Ádám Múzeum igazgatója, a helytörténész és agilis kulturális szervező, a Ratkóval is baráti kapcsolatokat ápoló Molnár Mátyás alkotószobát rendezett

⁴ Lásd pl. *Megalakult a megyei írók munkacsoportja*. Kelet-Magyarország, 18. évf., 1961. máj. 21., 117. sz., 6.

⁵ MNL SZSZBML XXXV. 31. 18. doboz. III. 140. őrzési egység. „A Végrehajtó Bizottság 1961. VI. 30-i ülésének jegyzőkönyve” dosszié, 4. p.

⁶ I. m., 5. p.

⁷ Uo.

⁸ LÁSZLÓ Gézánc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845–2000)*. Nyíregyháza, 2002, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, 292–293.

⁹ ANTALL ISTVÁN – GÖRÖMBEI ANDRÁS – NAGY ANDRÁS LÁSZLÓ – RATKÓ JÓZSEF: *Kinek szól a Hangsúly?* In: Ratkó József Összes Művei. III. Próza. Szerk. jegyz. Babosi László, szöveg. gond. Ratkó Lujza. Nagyálló – Budapest, 2014, Kairosz Kiadó, 269. [Ratkó, 2014]

be a kastélymúzeumban, ahová rendszeresen hívott meg egy-két hétre írókat-költőket, képzőművészeket.¹⁰ Így került Vajára az *Elérhetetlen föld* (1969) című antológia néhány alkotója is, az ún. *Kilencek* költői csoportosulás tagjai.¹¹ Molnár Mátyás felajánlotta, hogy a múzeum számára ajándékozott frissen elkészült műveiből az *Elérhetetlen föld*hez hasonló antológiát adna ki a Vajai Alkotóotthon Baráti Köre belső kiadványaként. Mezey Katalinék megörültek a lehetőségnek, és elkezdtek a szerkesztési munkálatokat. Tovább gondolva Molnár ötletét, nem évi egy, hanem három számot akartak kiadni modern nemzedéki irodalmi-művészeti folyóiratként *Kísérlet* címen. A folyóiratot nem szánták kereskedelmi forgalomba, csak az előfizetők kapták volna kézhez, ezért Molnár Mátyás csak a megyei művelődési osztály engedélyét kérte a megjelentetéshez, a Művelődési Minisztériumhoz és a lapengedélyt kiadó Tájékoztatói Hivatalhoz nem fordult.¹² A megye hozzájárulásának birtokában Molnár a folyóirat anyagi támogatására szóló felhívást tett közzé, Mezeyék sajtó alá rendeztek három számot, az elsőben a kor egyik legjelentősebb költőjének, Juhász Ferencnek a köszöntőjével.

A finanszírozást a Baráti Kör tagjainak önkéntes befizetéseiből (50 Ft/fő) és a megyében lévő könyvtárak, kulturális-oktatási intézmények előfizetéseiből (egy évre 50 Ft) kívánták állni. „Az Alkotóotthon Baráti Kör tagtoborzása erősen folyik. Eddig 1000 db felhívást küldtem szét ([Mezey] Katiék ugyanennyit). A befizetések is haladnak, eddig 3200 Ft van a számlánkon. A mátészalkaiak¹³ és a nyíregyháziak is ígérnek a segítségüket. Majd meglátjuk, mit váltanak be belőle”¹⁴ – írta Ratkónak Molnár.

A nyomdai munkálatokat és a terjesztés egy részét vállaló a megyei könyvtár igazgatója, Tripsánszky Jenő 1970. október 17-én a városi és járási könyvtárak vezetőinek küldött körlevelében bemutatta a készülő kiadványt, mellékletként csatolta a befizetési lapot. Javasolta az igazgatóknak, hogy a megjelent számokról főleg a fiatalok körében tartsanak felolvasó és vitaesteket, ezek summázatát írják meg Vajára Molnár Mátyásnak, és közvetítésével hívják meg a folyóirat alkotóit író-olvasó találkozókra.¹⁵

A *Turista* című folyóirat októberi számában Gesztelyi Nagy Zoltán *A rejtélyek vára: Vaja* című írásában adott hírt a készülő kiadványról: az „ötszáz főnyi baráti kör” tagjai fejenként „évi ötven forinttal segíti[k], hogy a kastély alkotószobájában megforduló írók, költők itt fogant írásai évi három füzetben megjelenjenek.”¹⁶ A *Kísérletről* a *Szabad Föld* is tudósított.¹⁷ A biztatóan indult munkát a minisztérium leállította. Hatásköri túllépés miatt a megyei művelődési osztályt az engedély visszavonására kötelezték,

¹⁰ Ratkónak egy Molnár Mátyáshoz írt leveléből tudható, hogy Molnár őt is meghívta az alkotószobába: „Kedves Barátom! A [költészet napjára szóló] meghívást köszönettel elfogadom – válaszolta a költő –, április 8-án a kívánt időre ott leszek. Köszönöm az alkotószobáról küldött prospektust, sajnos a kedvező feltételek mellett sem tudtam január-februári szabadságom alatt igénybe venni. Talán majd nyáron. Tehát 8-án találkozunk, addig is szeretettel köszöntelek: Ratkó József Nagykálló, 1967. március 13. Lásd Válogatott levelek Molnár Mátyás hagyatékából. Szerk. Molnár Sándor. Vaja, 1992, Vay Ádám Múzeum, 12.

¹¹ Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre és Utassy József.

¹² TAKÁCS RÓBERT: Politikai újságírás a Kádár-korban. Hatalom és újságírás viszonya, 1956–1988. Budapest, 2012. Napvilág Kiadó – Politikátörténeti Intézet, 99–100.

¹³ A Mátészalkai Járási Tanács.

¹⁴ Molnár Mátyás levele Ratkó Józsefhez. Vaja, 1970. jún. 23. = Ratkó-hagyaték.

¹⁵ Tripsánszky Jenő levelét lásd Ratkó József Városi Könyvtár. Irattár. Ikt. sz.: 118/1970.

¹⁶ GESZTELYI NAGY ZOLTÁN: A rejtélyek vára: Vaja. *Turista*, 16. évf., 1970, 10. sz., 8.

¹⁷ BAJOR NAGY ERNŐ: Amit az ország tanulhat meg a Nyírségtől. *Szabad Föld*, 27. évf., 1971. máj. 23., 21. sz., 9.

a már sokszorosított, de még be nem kötött lapszámok sem jelenhettek meg. Ezzel elkezdődött az a kétéves tortúra, amely során Molnárék megpróbálták elérni neves támogatók – Illyés Gyula, Váci Mihályné Juhász Mária – segítségével a folyóirat engedélyeztetését. 1972. március 10-én Molnár, „mint a *Kísérlet* egyik szerkesztője”-nek írt levelet Ratkónak: „Bizonyára tudod, hogy Szabolcsi Miklós¹⁸ javasolta a kiadást, s ezzel eldőlt az »évszázados vita«. Most a fiatalokon a sor, hogy néhány vers, novella kihagyásával is járuljanak hozzá, hogy megjelenjen a *Kísérlet*. Nagy a gyanúm, hogy Katiék, a megcsonkítással nem igen értenek egyet, s nem akarják az áldásukat adni a megjelentetéshez. Ebben az ügyben szeretnék beszélni veled.”¹⁹ 1972. április 9-én arról tudósította, hogy Pesten találkozott a fiatalokkal, és összeállították a *Kísérlet* I-II. számát. „Ha minden jó lesz, talán megkapjuk az engedélyt. Mint szóban is említettem, nekem lényeges, hogy ez megjelenjen, hiszen összeszedtük rá a forrásokat”²⁰ – reménykedett Molnár. Mezey Katalin visszaemlékezése szerint Ratkó nem volt a *Kísérlet* szerkesztője,²¹ a megmaradt tervezeteken sincs feltüntetve a neve, de ahogy a levelekből kitetszik, Molnár rendszeresen konzultált vele a történekről.

A folyóirat nem jelenhetett meg, a kinyomtatott anyagok is megsemmisültek. Ha napvilágot látott volna – a szerzők későbbi munkásságát ismerve – feltehetően a magyar irodalom egyik jegyzett lapjává válik.²² A vajai *Kísérlet* következtében Mezey Katalint és Oláh Jánost hosszú ideig publikációs tilalom sújtotta.

Az Irodalmi Stúdió és az *Élő Folyóirat*

Ratkó József támogatta a megyében élő vagy megyei kötődésű, általa tehetségesnek tartott fiatal irodalmárokat. Ha kérték, szívesen megbírálta műveiket, tanácsokat adott irodalmi, művészeti kérdésekben, az arra méltókat publikációs lehetőségekhez segítette, író-olvasó találkozókon szerepelt velük. 1972. december 11-én Nyíregyházán a Városi Művelődési Központban tartották meg a Művészetbarát Kör rendezvényeként *A tűz álmatlansága* című irodalmi estet, amelyen Ratkó konferált, Kulcsár Szabó Ernő mondott bevezetőt, Áron Attila (Sánta Áron), Ószabó István és Varga Rudolf olvasott fel műveiből. Ratkó szabolcs-szatmári pályakezdő írókat mutatott be 1973. július 24-én a Kossuth Rádió *Fiatalok stúdiója* című műsorában.²³ Szerette volna, ha Szabolcs-Szatmár megyében megszerveződik egy tehetséges fiatal költőket, irodalmárokat tömörítő, szellemi műhelyként működő közösség, amelynek tagjai rendszeresen megjelenő helyi irodalmi folyóiratban publikálhatnak. Megítélése szerint ilyen módon a fiatal alkotókat ide lehetne kötni, nem mennének el a fővárosba vagy az ország más, anyagiakban és szellemi lehetőségekben gazdagabb városaiba, mint ahogy az utóbbi évtizedekben ta-

¹⁸ Irodalomtörténész, kritikus, ekkor az MTA Irodalomtudományi Intézet ügyvezető igazgatója.

¹⁹ Molnár Mátyás levele Ratkó Józsefhez. Vaja, 1972. márc. 10. = Ratkó-hagyaték.

²⁰ Molnár Mátyás levele Ratkó Józsefhez. Vaja, 1972. ápr. 9. = Ratkó-hagyaték.

²¹ Mezey Katalin szóbeli közlése. 2016. dec. 16.

²² B. B. A.: Mít tehet a kísérletező? Magyar Nemzet, 52. évf., 1989. szept. 28., 226. sz., 4.; MEZEY KATALIN: *Kísérlet*. Remetei Kéziratok, 1990, 3. sz., [52]–70.

²³ Kossuth Rádió, 1973. júl. 24. 17:30–17:00. *Fiatalok stúdiója*. Szabolcs-szatmári pályakezdő írókat mutat be Ratkó József. Bevezeti Dénes István. Közreműködő színészek: Forgács Tibor, Koltai János, Molnár Piroska.

pasztalható volt. „Irodalmi-művészeti folyóiratot kell, kellene tehát kikövetelni, csinálni azért, hogy el ne széledjenek, el ne kallódjának ezek a fiatal tehetségek”²⁴ – írta 1974-ben a *Gondolatok a könyvről* című cikkében. Ezt a megfelelő fórumokon és hivatalokban rendszeresen felvetette. Hiába próbálkozott, nem kapott támogatást. Az elutasítást pénzhiánnyal és a megfelelő színvonalon írók kis létszámával indokolták.

Az 1970-es évek derekán országosan intézményesítették a (köz)művelődési és amatőr mozgalmakat, elindították az ifjúsági klubmozgalmat, „stúdiókat”. Nyíregyházán az Amatőr Képzőművészek Stúdiójának és a Népművészek Stúdiójának megalakulása után 1974. március 14-én a Városi Művelődési Központban Ratkó vezetésével tartotta alakuló ülését a Szabolcs-Szatmárban élő fiatal alkotókat összefogó rövid életű Irodalmi Stúdió, amely az irodalom „helyi gyakorlati és elméleti problémáival foglalkozik, de lehetőséget ad a belső műhelymunkára és a közéleti szereplésre is”.²⁵ Jellegét tekintve érdemel említést az Irodalmi Stúdió és a Versmondó Műhely közös rendezvénye, az *Élő Folyóirat*. Nem nyomtatott formában, hanem élő szóban, közönség előtt mutatott be alkotókat és műveket, mint a későbbi *Hangsúly*. Az *Élő Folyóirat* két számáról maradt írásos dokumentum: 1974. december 15-én Szöllősi Zoltán költő *Csonkora* című kötetét mutatta be Takács Péter főiskolai tanár,²⁶ 1975. február 23-án a folyóirat különszámaként „*Új gazdaság mellett...*” címmel Ratkó József bevezetőjével székely népballadák hangzottak el Kallós Zoltán erdélyi népzene- és folklórkutató moldvai gyűjtéséből.²⁷

A Hangsúly megszületése

Az 1980-as évek elejétől a korábbiakhoz képest „a kimondhatóság keretei egyre tágultak és a tabuk köre egyre szűkült”, de a gyengülő hatalom „szinte minden évben fellépett valaki vagy valami ellen”²⁸ – olvasható Romsics Ignác *Magyarország története a XX. században* című könyvében. Több irodalmi folyóiratot érintő botrány is borzolta a kedélyeket: *Forrás* (1980),²⁹ *Mozgó Világ* (1982),³⁰ *Új Forrás* (1984),³¹ *Tiszatáj* (1986).³² Az egyre nagyobb szelle-

²⁴ RATKÓ JÓZSEF: *Gondolatok a könyvről*. Kelet-Magyarország, 1974. jún. 2., 127. sz., 7.; RATKÓ JÓZSEF: A vers ünnepe. Kelet-Magyarország, 31. évf., 1974. ápr. 11., 84. sz., 4.

²⁵ Irodalmi Stúdió Szabolcsban. Élet és Irodalom, 18. évf., 1974. márc. 23., 12. sz., 6. A működésükről lásd BABOSI LÁSZLÓ: A költészet: csoda. Beszélgetés Ószabó István költővel Ratkó Józseffel és a Partium Irodalmi Társaságról. Partium, 22. évf., 2013. ősz, 3. sz., 91–92.

²⁶ TÓTH LÁSZLÓ: Brigádvetélkedők, zene, irodalom. Kelet-Magyarország, 31. évf., 1974. dec. 13., 291. sz., 5.

²⁷ Az „Élő Folyóirat” különszámaként. Kelet-Magyarország, 32. évf., 1975. febr. 22., 45. sz., 8.

²⁸ ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*. 3. jav. és bőv. kiad. Budapest, 2002. Osiris, 501.

²⁹ 1980-ban a folyóirat 2. számából kinyomtatás után kivágatták Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét. Lásd MÜLLER ROLF: Célkeresztben a Forrás. Kísérlet egy állambiztonsági történet rekonstrukciójára. Forrás, 43. évf., 2011, 1. sz., 84–89.; Több jeles értelmiséggel együtt Ratkó József is aláírta azt az 1980. április 2-án kelt, Horváth Istvánnak, az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága első titkárának címzett levelet, amelyben az aláírók tiltakoztak a megyei pártbizottság eljárása ellen. Lásd ZSILLE Zoltán (szerk., vál. közrem.): Független fórum. Kéziratost tiltott magyar irodalom a Kárpát-medencében. München, 1985. Hungarian Central Committee for Books and Education Inc. (Cleveland), 292–294.

³⁰ NÉMETH GYÖRGY: *A Mozgó világ története, 1971–1983*. Budapest, 2002. Palatinus, 114–163.

³¹ MONOSTORI IMRE: *Az Új Forrás vonzásában*. Dokumentummemoár 1969–1998. Tatabánya, 1999. József Attila Megyei Könyvtár, 136–182.

³² 1982 novemberében Nagy Gáspár *Három megjegyzés egy válassz* című versét cenzurázta ki imprimatúra után a *Tiszatáj*ból Tóth Dezső művelődési miniszterhelyettes. Lásd GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy Gáspár. Pozsony, 2004. Kalligram, 79.

mi, közlési autonómiát követelő és megvalósító szerkesztőségek munkáját a hatalom rossz szemmel nézte, megpróbálta különböző retorziókkal ellehetetleníteni. Ebben a politikailag feszült környezetben a Tájékoztatási Hivatal és a megyei vezetés a papír drágaságára,³³ valamint nyomdai kapacitáshiányra hivatkozva elzárkózott egy Ratkó köré szerveződő új, országos kitekintésű és terjesztésű kelet-magyarországi irodalmi-kulturális nyomtatott folyóirat gondolatától. A megyei lapstruktúra semmit sem változott, viszont egyre több fiatal, tehetséges alkotó jelentkezett a „szűkebb hazában”, ez szükségessé tette volna folyóirat indítását. Ratkó Antall István szerkesztő-riporterrel,³⁴ a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójának munkatársával, és Nagy András Lászlóval, a Móricz Zsigmond Színház rendezőjével lehetséges kompromisszumként ún. „hangos”, „élő” folyóirat készítését javasolta. A „lapszámokat” nyíregyházi és debreceni színészek, előadóművészek és az írások alkotói közreműködésével nyilvános előadás keretében hangszalagra rögzítenék, majd megvágva, megszerkesztve rendszeres időközönként leadnák a nyíregyházi rádióban. A rádió vezetője, Samu András, sőt a megye vezetői – Varga Gyula első titkár, Gyúró Imre elnökhelyettes, Ekler György ideológiai titkár – támogatták az ötletet.³⁵ A felvételeket a rádió technikai eszközeivel a nyíregyházi Megyei és Városi Művelődési Központban (MVMK) készítik el.

Korábban láthattuk, hogy Ratkó már diákkorában kapcsolatba került a rádiózás varázslatos világával. Az évek során a központi budapesti adó, és a nyíregyházi rádió is több rövidebb-hosszabb interjút vagy riportot készített vele, közreműködött néhány műsorban, irodalmi estjét közvetítették felvételtől, versei hangzottak az éter hullámain. Bármilyen meglepő, Ratkó – komoly és tragikus hangoltságú lírai életműve ellenére – szívesen vett részt szórakoztató műsorok készítésében. 1976-ban közreműködött a Petőfi Rádió *Ez a mi rádióink!* című kabarésorozat szép sikert aratott nyíregyházi előadásának megírásában. Több jelenet alapötletének ő volt a szülőatyja.³⁶ Az 1970-es évek végén a nyíregyházi rádióknak vidám évbúcsúztató műsort írt, amelyben szerepelt is. Sajnos sem a hangfelvétel, sem a kézirat nem maradt meg.³⁷ A riporterek, a szerkesztők szerettek vele dolgozni, mert a mikrofon előtt éppúgy, mint egyéb nyilvános megnyilatkozásaiban, interjúiban mindig nagyon pontosan, tömören és nyomdakészen fogalmazott.

A tervezett „élő” folyóirat ötletének megszületésétől a megvalósulásáig több mint egy év telt el, szervezési-előkészítési munkálatai 1983 késő őszére fejeződtek be. A „lapot” Antall István keresztelte el *Hang-Súly*nak, a kötőjel nélküli írásmódra később tértek át. A Ratkó József, Antall István és Nagy András László által alkotott szerkesz-

³³ – ÁCS – [ZOLTÁN]: Hangsúly. Magyar Ifjúság, 29. évf., 1985. máj. 10., 19. sz., 27. [ÁCS, 1985]

³⁴ Antall István 1985-től írta a nevet két l-lel.

³⁵ PÁLL GÉZA: „...amivel nem vallunk szégyent.” Vendégünk: Ratkó József. Kelet-Magyarország, 41. évf., 1984. máj. 24., 120. sz., 2. [PÁLL, 1984 (1)] A Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójának megszűnése után hivatalos iratai a Magyar Rádió Zrt.-hez kerültek, ahol azt az információt kaptam, hogy az anyag rendezetlensége miatt nem kutatható. A MNL SZSZBML-ban a Szabolcs-Szatmár Megyei Pártbizottság iratai között nem találtam a *Hangsúllyal* kapcsolatos anyagokat.

³⁶ SZILÁGYI SZABOLCS: Visszapillantó tükör. A történelem, a politika és a hatalom félművészképe. Első kötet. Budapest, 2010. OSZK – MEK, 306–307.; SZILÁGYI SZABOLCS: „Ez az én rádióm”. Nyilvános felvétel szombat Nyíregyházán. Kelet-Magyarország, 33. évf., 1976. jún. 9., 135. sz., 2.; SZILÁGYI SZABOLCS: Ez a mi rádióink. Avagy nyílt levél a holnap esti nyíregyházi rádiókabaré elé. Kelet-Magyarország, 33. évf., 1976. aug. 1., 181. sz., 2.

³⁷ Szikora Andrásnak, a rádió volt műszaki vezetőjének közlése.

tőséghez Ratkó ajánlására csatlakozott Debrecenből Görömbei András irodalomtörténész, a Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatója. Nem választottak maguk közül főszerkesztőt (a megyei pártbizottság 1986. novemberi kérése ellenére sem³⁸), mindenki a maga területéért volt felelős, de a közölni kívánt művekről természetesen mindig Ratkó mondta ki a végső szót, őt tartották a *spiritus rector*nak. Az első – belépődíjas (20 Ft) – közönség előtti felvétel 1983. november 14-én volt az MVMK hangversenytermében.

A *Hangsúly* megszületését a megyei és a hajdú-bihari napilap mellett³⁹ a nagy példányszámú országos hetilapban, a *Rádió- és Televízióújság*ban is beharangozták. „Csöndes örömmel mondom – írta Ratkó – hogy a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiója és a nyíregyházi megyei és városi művelődési központ jóvoltából [...] az irodalmi matinék hagyományát átformálva, »rádiósítva« ezentúl havonta jelentkezik a *Hangsúly*, a stúdió hangos folyóirata. [...] az első szám[ban] [...] hangjáték, vers, széppróza, népi játék, könyvkritika, drámarészlet hangzik el [...] A folyóirat további számaiból nem fog hiányozni a kisszociográfia, a zenei, képzőművészeti, színházi kritika, interjú, vita, beszélgetés sem. Görömbei András irodalomtörténész segítségével az adáskörzetbe tartozó szomszéd megye, Hajdú-Bihar művészeti életére is figyelni kívánunk. A válogatás egyetlen mércéje a minőség, a megszólaltatott művek etikai és esztétikai minősége.”⁴⁰

A *Hangsúly* első „rádiós” adásának szignálja – részlet a Dire Straits együttes egyik dalából – 1983. november 27-e délelőttjén csendült fel a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójából a 240 méteres középhullámon. Ezzel megkezdődött a Kádár-korszakbeli magyar sajtótörténet egyik különleges vállalkozása, és 1987. április 26-val bezárólag minden hónap utolsó vasárnap délelőttjén – a felmérések szerinti leghallgatottabb műsoridőben – elhangzott egy-egy negyvenperces műsor, összesen 43 szám.⁴¹

A következő év januárjában a *Kelet-Magyarországban Születik Nyíregyházán. Hangsúly: a rádió irodalmi folyóirata* címmel a közönség előtti felvétel, valamint az első két „publikált” szám ismeretében Burget Lajos mutatta be és üdvözölte hosszabban az új „periodikát”.⁴² A második nyilvános felvételtől a *Hajdú-Bihari Napló* is beszámolt.⁴³ Február 3-án az *Élet és Irodalom Új irodalmi stúdió* című híradásában már arról is szólt – amit Burget is említett cikkében –, hogy a szerkesztők a „magyar irodalom ötágú sípját” kívánják megszólaltatni: tehát egységes magyar irodalomban gondolkodván a világháborúkat lezáró békediktátumok miatt kisebbségi létbe került és emigrációban élő magyarság, továbbá a szomszéd népek – románok, szászok, ukránok, szlovákok – irodalmából is szándékoznak műveket, alkotókat bemutatni.⁴⁴

³⁸ Antall István levele Vida Jánoshoz. Nyíregyháza. Érkeztetve: 1986. nov. 15. = MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. 59. doboz. 2467/1986.

³⁹ Hangsúly. Irodalmi és művészeti rádiós folyóirat. Kelet-Magyarország, 40. évf., 1983. nov. 11., 266. sz., 5.; Hangsúly. Hajdú-Bihari Napló, 40. évf., 1983. nov. 24., 277. sz., [8.]

⁴⁰ RATKÓ JÓZSEF: Hangsúly. Rádió- és Televízióújság, 28. évf., 1983. nov. 21–27., 47. sz., 9.

⁴¹ Az első harminc szám meghallgatható és letölthető az alábbi oldalról: <http://www.mzsk.hu:8008/hangsuly/>

⁴² BURGET Lajos: Születik Nyíregyházán. Hangsúly: a rádió irodalmi folyóirata. Kelet-Magyarország, 41. évf., 1984. jan. 8., 6. sz., 2.

⁴³ Hangsúly. Hajdú-Bihari Napló, 41. évf., 1984. jan. 8., 6. sz., 4.

⁴⁴ Új irodalmi stúdió. Élet és Irodalom, 1984. febr. 3., 5. sz., 10.

A *Hangsúly* működése

A folyóirat szerkesztői lázas szervezőmunkába kezdtek, hogy az egyes adások, „lapszámok” anyagát biztosítsák. Többnyire Ratkó szerteágazó kapcsolatai tették lehetővé az elhangzó művek kéziratainak megszerzését és a szereplők meghívását. Nagy András László a *Hangsúly* „színházi oldalát” intézte: a közönség előtti előadások megszerkesztését, a színészek kiválasztását, instruálását, a megfelelő – tehát rádióban leadható – magas színvonalú felvételek elkészítését, a hangjátékok rendezését. Antall István az egész vállalkozás mindeneként, motorjaként bonyolította az egyéb fontos szervezési folyamatokat: kiváló rajzkészségét felhasználva⁴⁵ egyedi stílusú meghívók, plakátok, – ha kellett – díszletek elkészítését, a levelezést,⁴⁶ az élő adások levezetését, felvételét, „rádiósítását”, sajtóbeli megjelenések intézését, a „lapszámok” rádiós vágását. Többször képzőművészeti kiállítást is szervezett vagy rendezett a nyilvános előadások alkalmából.

A *Hangsúly* ars poeticáját, esztétikai szemléletét és az általa közvetített érték- és normarendszert alapvetően Ratkó József és Görömbei András⁴⁷ szinte azonos nézetei határozták meg. Rendszerint olyan alkotókat mutattak be, akik az erkölcs és az esztétikum egybekapcsolása jegyében alkottak, írásaikban a korra reflektálva a közösségi gondokat is föl vállalták, főleg a népi-nemzeti irodalmi hagyományokhoz kötődtek. Az irodalom mellett fontosnak tartották a folklór – népzene, népi szövegek, elbeszélések – és a hagyományos paraszti társadalom életét bemutató tanulmányok közlését, az ún. „bartóki” szemlélet, esztétikai normák⁴⁸ közvetítését. Ratkóék elutasították a provincializmust, vallották, hogy nem „tájjellegű” irodalmat kell közölni, hanem Kárpát-medencei magyar irodalmat.

Az anyagiakat a *Hangsúly* két „anyaintézménye” biztosította. A MVMK ingyen „helyet és propagandát kínált, s a nyilvános rádiófelvétel színészi tiszteletdíjait vállalta. A rádió a minimális szerzői honoráriumokat,⁴⁹ a technikai dolgozók plusz feladatait és legfőképpen a rádióhullámokon keresztül az elengedhetetlen nyilvánosságot ajánlotta föl”⁵⁰ – írták Ratkóék 1984 nyarán. A MVMK vezetői értekezleteinek a megyei levéltárban megmaradt anyagaiból kitűnik, hogy kezdetben több anyagi és munkaszervezési kérdés tisztázatlan volt a *Hangsúllyal* kapcsolatban,⁵¹ de lassan kialakult az előadások logisztikája, és a megyei tanács megkülönböztetett figyelemmel kísérte Ratkóék működését. Az 1984. november 2-án megtartott vezetői értekezleten Vida János a „megyei párt- [és] tanácsi szervek véleményét tolmácsolta, mely elismerte a [művelődési] ház munkáját, de kiemelt figyelmet kér a *Hangsúly*, [valamint] a Frideri-

⁴⁵ Antall István földrajz-rajz szakon végzett a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán.

⁴⁶ Antall István hagyatéka őrzi.

⁴⁷ Görömbei András később egyéb elfoglaltságai és a *Hangsúly* rendezetlen anyagi támogatottsága miatt kivált, de baráti támogatása megmaradt.

⁴⁸ Erről lásd: BABOSI LÁSZLÓ: Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. »A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban«. Hítel, 16. évf., 2003, 5. sz., 106–110.

⁴⁹ A honoráriumokat inkább jelképes összegnek kell felfogni.

⁵⁰ ANTALL–GÖRÖMBEI–NAGY A. L.–RATKÓ 1984, 77.

⁵¹ MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. I. 6. 1986–1999. 10. doboz. „Emlékeztető vezetői ülésekről 1988” dosszié. Lásd az alábbi dátumokon keletkezett dossziékat: 1983. nov. 14.; 1984. márc. 30.; 1984. ápr. 13.; 1984. máj. 18.; 1984. nov. 2.; 1985. febr. 1.; 1985. márc. 22.; 1985. máj. 23.

kusz⁵² műsorok előkészítésére, lebonyolítására. *Politikai érzékenységgel figyeljük azt.* Időben kérte az egyeztetést, a közreműködők összeállítását, [a műsor] szórakoztató és igényes [legyen], művészetpolitikánknak megfelelő színvonalon történjen.”⁵³ Amikor a művelődési központ nem tudta finanszírozni a kevés bevételt hozó műsort, akkor a nyíregyházi városi és a megyei tanácstól kaptak „gyorssegélyt”.⁵⁴ 1985. március 22-én, a művelődési központ vezetői értekezletén Vida János közölte munkatársaival: „a *Hangsúly* szerkesztőségével leült a Megyei Párt és Tanács illetékes csoportja”. A tanács vállalta a szerkesztők tiszteletdíját, illetve 2 havonta 1 előadás előállítási költségeit 10 000 Ft összegben. Az előadásokat ezentúl a művelődési központ kamaratermében tartják, és a műszak ad segítséget a lebonyolításhoz. A Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár vállalja, hogy helyismereti részlegében elhelyezi a műsorok hangfelvételét, és segítséget ad egy jövőbeni antológia kiadásához. A VM MVMK⁵⁵ fizeti

Nagy András László, Ratkó József, Antall István

a meghívókat, a plakátokat és a postai költségeket. „Mindezt négy héttel a műsor előtt, költségvetésben rögzítve, a műsorral [együtt] kell leadatni.”⁵⁶ [Vida] Úgy ítélte meg, hogy a vitás ügyek lezáródtak.”⁵⁷ A nem helyi szerzők gyakran a szerkesztőknél szálltak meg, ők látták őket vendégül a saját költségükön.

Megegyeztetés után a folyóirat reklámja kiváló volt. Minden nyilvános előadásról és rádiós bemutatójáról hol rövidebben, hol részletesebben számolt be a *Kelet-Magyarország*. A *Nyíregyházi Műsorkezelő* az MVMK-ban megtartott előadásokat 1984-ben rendszeresen, a következő években rapszodikusán hirdette meg.

Az első adásban Ratkó József bevezetője⁵⁸ és Váci Mihály verse (*Mintha*) után a Hodászról elszármazott irodalomtörténész, Czine Mihály esszéje (*Magyarország dagasztó tekenője...*) hangzott el, majd a nyíregyházi gimnazista, Teski Tibor költeményei

⁵² Friderikusz Sándor ekkor működtette először népszerű „talkshow”-ját, míg a megyei pártbizottság két év után be nem tiltotta. 1984. november 26-án műsorában Ratkó József is vendég volt. Lásd PÁLL GÉZA: Mi a titka? „Csak ma” – közelebbről. *Kelet-Magyarország*, 41. évf., 1984. nov. 29., 280. sz., 2.

⁵³ MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. I.6. 1989–1999. 10. doboz. Emlékeztető vezetői ülésekről 1988. dosszié. Emlékeztető. Váci Mihály Művelődési Központ hivatalos helyiségében 1984. november 2-án, vezetői értekezlet, 5. p. Kiemelés – B. L.

⁵⁴ ÁCS 1985.

⁵⁵ 1984 decemberében a MVMK Váci Mihály nevét vette fel, ettől kezdve rövidítve VM MVMK.

⁵⁶ Az 1984. január 9-én rendezett második nyilvános előadás műsortervének bejelentését lásd Nagy András László levele Vida Jánoshoz. Nyíregyháza, 1983. nov. 30. = MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. 59. doboz. 2569/83.

⁵⁷ MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. I. 6. 1986–1999. 10. doboz. „Emlékeztető vezetői ülésekről 1988” dosszié. Emlékeztető. Váci Mihály Művelődési Központ hivatalos helyiségében 1985. március 22-én, vezetői értekezleten, 2. p.

⁵⁸ RATKÓ JÓZSEF: [Évtizedes gondunk...] A *Hangsúly* bevezetője In: RATKÓ, 2014, 267–268.

(*Találkoztam a földdel, Meddig, Nélküled, Hej lányok, József Attilának, Lélek kattogások*) és egy vele készített interjú. Végül a szintén nyíregyházi Mester Attila beszélt *A fal* című drámájáról, melyből megszólaltattak egy részletet. A további műsorokban ezen alkotók mellett számos Szabolcs-Szatmárban, a Hajdúságban, a tágabb régióban élő vagy szabolcsi kötődésű költő-író műve hangzott el, így (a teljesség igénye nélkül): Magyar József, Speidl Zoltán, Dusa Lajos, Bartha Gábor, Ószabó István, Aczél Géza, Bory Zsolt, Mogyorósi Erika, Jánosi Zoltán, Szöllősi Zoltán, Kulcsár Attila, Kolin Péter, Zajác D. Zoltán, Kurucz Gyula, Sipos József, Szigeti György, Badak Gyula, Szakál Sándor, Tóth Erzsébet, Gábor Zoltán, Niklai Ádám alkotásai.

A folyóiratban már közismert vagy épp induló alkotók – Ágh István, Bari Károly, Choli Daróczi József, G. Nagy Ilián, Bella István, Buda Ferenc, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Dienes Eszter, Illuh István, Ménes Attila, Nagy Gáspár, Serfőző Simon, Tímár György, Tóth Krisztina, Utassy József, Zalán Tibor, Osztójkán Béla, Nemes Nagy Ágnes, Garai Gábor – szépirodalmi műveit is hallhatták az érdeklődők. Bemutatta Fekete Gyula és Kunszabó Ferenc aktuális szociográfiai munkáit, interjú készült velük, mint ahogyan Makovecz Imrével, az organikus építészet apostolával. Ratkó József baráti hívó szavára a magyar irodalom élvonalából sokan – pl. Buda Ferenc, Szöllősi Zoltán, Magyar Lajos, Fekete Gyula, Szécsi Margit, Nagy Gáspár – személyesen is közreműködtek egy-egy nyilvános felvételen.

A „hangos periodika” Ratkó több új és régi művét bemutatta, továbbá számos prózai írásra ösztönözte az 1970-es évek közepe óta egyre kevesebbet publikáló költőt. Itt hangzott el néhány részlet hangjáték formájában – mintegy előkészületeként a leendő színházi bemutatónak – a *Segítsd a királyt!* című drámájából, az *Antigoné*-fordításából és a befejezetlen *Rákóczi földjén* című prózája.

A kortárs drámairodalomból Ratkó József említett műve mellett a közönség megismerhette Kolin Péter *Csillagbullás* című drámáját, Ménes Attila *A harcosok nem énekelnek* című egyfelvonásosát, Csengey Dénes *A Tejtút lovasa* című munkáját.

A *Hangsúly* szerkesztősége gyakran megszólaltatta a kisebbségi sorsban élő magyar alkotók műveit. Ez bátor politikai tett, figyelemfelkeltés, híradás volt, kiállítás az egyre nyomasztóbb helyzetbe kerülő kisebbségi magyarságért. Kárpátaljáról Balogh Balázs, Balla D. Károly, Erdélyi Gábor, Fodor Géza, Tóth István, Vári Fábrián László, Zseliczki József, Romániából Balla Zsófia, Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Magyar Lajos, Csehszlovákiából Dénes György, Gál Sándor, Grendel Lajos, Soóky László, Zs. Nagy Lajos művei hangzottak el, a jugoszláviai magyar kisebbséget Gulyás József képviselte.

Ratkókék a kortárs nyugati magyar irodalomból is villantottak fel képeket. Azoktól az alkotóktól közöltek verseket, akik akkor még a szélesebb irodalmi közvélemény előtt kevésbé vagy egyáltalán nem voltak ismertek. Többek közt András Sándor, Baránszky László, Csokits János, Határ Győző, Horváth Elemér, Kannás Alajos, Kibédi Varga Áron, Tűz Tamás említhető. Bemutatták a *Párizsi Magyar Műhely* folyóiratot is.

Az egyes „lapszámok” szöveges részeit zenés produkciókkal tették színesebbé. Rendszeresen hangzottak el megzenésített versek. A legtöbbet a közismert „daltulajdonos”, Dinnyés József adta elő, aki a magyar irodalom számos kiváló költeményéhez „illesztett dallamot”. Rajta kívül Szabó Viola és G. Nagy Ilián szólaltatott meg

énekelt verseket. A *Hangsúly* színpadán fellépett Ördög Mária népdalénekes, az Új Délibáb együttes, a Kalyi Jag, kórusukkal Fehér Ottó és Szabó Dénes karnagyok, ök zeneti elemzéseket is tartottak.

A periodika rendszeresen közölt könyv- és színikritikát, vitát rendezett irodalomesztétikai és irodalompolitikai, sőt közéleti kérdésekről, az 1945 előtti irodalmi cenzúráról. Elemzett képzőművészeti kiállításokat, foglalkozott építészettel, közre adta Kósa Ferenc filmrendező önéletrajzi visszaemlékezését, megemlékezett Nagy Lászlóról és Váci Mihályról.⁵⁹ Az Antall István által összeállított repertórium névmutatója szerint több

Nagy András László, Ratkó József, Antall István

mint 200-an szerepeltek személyesen vagy műveikkel a *Hangsúly* számaiban.

A repertórium, az újságokban közölt műsortervek és a nyilvános előadásokról szóló beszámolók szerint az élő adásban elhangzott művek és beszélgetések közül nem minden került be a végleges műsorba. Ennek feltehetően voltak terjedelmi és szerkesztési okai, de

sokszor működött a kényszerű öncenzúra is. Ratkó Józsefnek több olyan szövege maradt kéziratban, amelyből a rádióadásban Antall István már kivágott egy-két négyes mondatot vagy gondolatot, nehogy retorzió érje a folyóiratot.⁶⁰ Antall említi azt az esetet, amikor Fodor Géza kárpátaljai költő *Varióla* című versét, amelyben értelmezésük szerint a szerző a fekete himlőhöz hasonlította a Szovjetuniót, Samu András kérésére – Ratkó egyetértésével – nem közölték a rádióműsorban.

Külön adássorozatban, mintegy a *Hangsúly* „mellékleteként” hangzott el 1985. május 14. és 1986. december 14. között „felszabadulásunk” negyvenedik évfordulójának tiszteletére Ratkó *Negyven év, negyven vers* című sorozata.⁶¹ Ebben a második világháborút követő négy évtized „magyar örömeit, gondjait”, „reményeit” és „hullásait”⁶² mutatta be kedves költeményei segítségével. Illyés Gyula, Benjámín László, Vas István, Zelk Zoltán, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László, Csanádi Imre és Füst Mílán mellett hosszán sorolhatnánk 1945 utáni líránk színes világából azokat a költőket,

⁵⁹ Váci-emlékszám készül. „Hangsúly” tizedszer. Kelet-Magyarország, 41. évf., 1984. aug. 26., 200. sz., 2.; (SPEIDL) [ZOLTÁN]: Váci Mihály emlékezete. Élet és Irodalom, 28. évf., 1984. dec. 21., 51–52. sz., 2.

⁶⁰ A *Negyven év, negyven vers* című sorozatban Illyés Gyula *Koszorújához* írott bevezetőből az alábbi mondatok nem kerültek be a rádióadásba: „Vegyék tudomásul végre, barátai az erénynek, hogy a költészet nem a politika szolgálya... [...] Ha erőszakos politikai akarat miatt egy nyelv kiszorít egy másikat a bölcsődéből, óvodából, iskolából, akkor ama másik verssé lesz és várakozik! Elnyomók, vigyázzatok! Mert mi lesz, ha a kiszorított nemzet majd verssé beszél anyanyelvét, mert versből tanulja anyanyelvét!? A vers – megvesztegethetetlen, s nevelhetetlen ekképpen – deviáns!” Lásd RATKÓ, 2014, 224–225. A kivágott hangszalagok sajnos nem őrződtek meg.

⁶¹ RATKÓ JÓZSEF: *Negyven év, negyven vers* In: RATKÓ, 2014, 201–225.

⁶² I. m., 201.

akikkel Ratkó megidézette közelmúltunkat. Néhány soros kisesszével vezette be az egyes alkalmakra kiválasztott verset.

A *Hangsúly* négy alkalommal Nyíregyházán kívül is műsort adott. Az Árkádia Kör vendégeként 1985. március 22-én Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem klubjában lépett fel.⁶³ 1985. október 21-én sikeresen mutatkozott be Budapesten a Fiala Művészek Klubjában a Szabolcs-Szatmár Megyei Fiala Művészek Hete programsorozat keretében.⁶⁴ Erről a Petőfi Rádió népszerű *Ötödik sebesség* című műsora élő adásban számolt be. A nyíregyházi és a szolnoki körzeti rádió együttműködésének keretében 1986. április 13-án Szolnokon, a Technika Házában Szabolcs-Szatmárhoz és Szolnok megyéhez kötődő alkotók műveiből tartottak nyilvános rádiófelvételt, a Szolnok Megyei Tanács művelődési osztálya nyújtott anyagi támogatásával. Az előadás „szokatlan hangneme” miatt a helyi vezetés elállt korábbi, a *Hangsúly*hoz hasonló műsor indításának szándékától,⁶⁵ de a felvételekből több műsorban közöltek részleteket a Tisza-parti város rádiójában és Nyíregyházán.⁶⁶ 1986. május 23-án a *Hangsúly* részt vett Nagykállóban Ratkó József ötvenedik születésnapjának megünneplésében. Az esten rádiófelvételek készültek, az *Ötödik sebesség* itt is élő kapcsolatban jelentkezett be a Petőfi adóra. A folyóirat május 26-án újra Nagykállóban volt közönségतालálkozó, május 28-án Ratkó nyíregyházi köszöntésén működött közre.

A nyíregyházi megyei könyvtár a műsorok anyagát folyamatosan kazettákra másolta.⁶⁷ Ratkóék a kazetták anyagából a könyvtár segítségével repertóriumot és antológiát szándékoztak kiadni⁶⁸ egy reménybeli, kézbe vehető folyóirat első lépéseként.⁶⁹ Ezt tervüket nem sikerült megvalósítani, Ratkóéknak feltehetően nem volt energiájuk a szerkesztésre, az anyag sajtó alá rendezésére.

⁶³ A *Hangsúly* Debrecenben. Hajdú-Bihari Napló, 42. évf., 1985. márc. 22., 68. sz., 8.

⁶⁴ Ü. L.: Szabolcs-szatmári fiatal művészek hete. Magyar Nemzet, 48. évf., 1985. okt. 24., 250. sz., 5.

⁶⁵ A Technika Házában Nyilvános rádiófelvétel Szabolcs-Szatmár és Szolnok megye íróinak, költőinek műveiből. Szolnok Megyei Néplap, 37. évf., 1986. ápr. 8., 82. sz., 5.; Irodalom a rádióban. Holnap este nyilvános felvétel a Technika Házában. Szolnok Megyei Néplap, 37. évf., 1986. ápr. 12., 86. sz., 7.; *Hangsúly*, a harmincadik után. Rádiófelvétel, szolnoki, budapesti jelentkezések. Kelet-Magyarország, 43. évf., 1986. márc. 21., 68. sz., 2.

⁶⁶ ANTALL ISTVÁN (összeáll., bev.): *Hangsúly*. Hangos irodalmi, művészeti folyóirat. 1983. november 14. – 1987. április 26. Repertórium. [Nyíregyháza – Budapest], [1988], Kézirat. [ANTALL, 1988 (1)]

⁶⁷ MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. 59. doboz. 228/1986.

⁶⁸ PÁLL, 1984 (1); Antall István levele Vida Jánoshoz. Nyíregyháza. Érkezettve: 1986. nov. 15. = MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. 59. doboz. 2467/1986.; MNL SZSZBML VIII. 701. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. 61. doboz. „Középtávú kiadványtervek 1980–1990” dosszié; Ratkó József szerkesztésében *Hangsúly antológia* jelenik meg 10 ívnyi terjedelmű, tervezett ára 20 Ft. Lásd Előrejelzés a nem hivatásos helyi könyvkiadók 1988. évi kiadványairól. Könyvtári Híradó, 14. évf., 1987, 2–3. sz., 85.

⁶⁹ Ól- és ölemez hazában. Ratkó József gondolatai visszhangzanak Bankó Andrásban [1984] = Ratkó-hagyaték.

A *Hangsúly* fogadtatása, korabeli értékelései

Néhány adás után a *Hangsúly* regionális szinten egyre nagyobb ismertségre tett szert, felpesztítette a helyi irodalmi életet, s kialakult egy stabil, kb. 60–100 főre tehető törzsközönsége, amely a jó hangulatú – néha a színészek szövegolvasási hibái miatt többször megismételt, ezért kétségtelenül olykor vontatott – nyilvános felvételekre rendszeresen eljárt. A célközönségnek tekintett Bessenyei György Tanárképző Főiskola diákjai és tanárai nem érdeklődtek különösebben a folyóirat iránt,⁷⁰ viszont a gimnazisták köréből jó néhány lelkes néző akadt,⁷¹ voltak, akik irodalmi fakultációs óra keretében vettek részt az előadásokon.⁷² A nyíregyházi rádió sugárzási körzete átnyúlt az országhatárokon, így a műsorokat a felvidéki, a kárpátaljai és az erdélyi magyarság határhoz közeli lakói is foghatták. A korabeli felmérések szerint egy-egy adást több százezer ember hallgatott meg. A szerkesztők számára a folyóirat léte és működtetése egyre fontosabbá vált. Lelekes munkájukkal bebizonyították, hogy életképes lenne nyomtatott irodalmi folyóirat Szabolcs-Szatmár megyében.

Nem hallgatható el, hogy a *Hangsúly* feszültséget is indukált: akik nem kerültek be a publikálók közé megsértődtek, továbbá Ratkóék olykor erősen kritikus véleményeket fogalmaztak meg, a nyilvános előadásokon a politikára is tettek ellenzékinék tűnő megjegyzéseket. A VM MVMK 1985. január 18-án kelt vezetői *Emlékeztetőjében* Vida János a „*Hangsúly* – esetenként *agresszív* voltáról szolt”, valamint arról, hogy a megyén kívüli alkotók olykor nagyobb teret kapnak a műsorban.⁷³ Antall István szerint a *Pedagógiai Műhely* és a *Szabolcs-Szatmári Szemle* szerkesztősége úgy érezte, hogy a működésük ellenük irányul⁷⁴ – bár ez nem volt a szándékuk.

A *Hangsúly* jelentőségét mutatta, hogy hamarosan foglalkozni kezdtek vele a helyi és az országos sajtó hasábjain. Közvetlenül az első nyilvános felvétel után, 1983. november 19-én jelent meg Páll Géza tűnődése *Kevés-e, vagy sok az író, a költő a megyénkben?* címmel a *Kelet-Magyarországban*. Név szerint nem utalt Ratkóékra, de egyértelműen rájuk gondolt, amikor kifejtette: „azzal a véleménnyel sem értünk egyet, amit néhányan hangoztatnak, hogy önálló megyei irodalmi folyóiraatra lenne szükség.”⁷⁵ Szerinte csak akkor lenne indokolt a lapalapítás, ha gomba módra szaporodnának a kirobbanó irodalmi tehetségek, erről viszont szó sincs. Az újságíró úgy véli, a valódi tehetség mindig megtalálja az érvényesülés útját.⁷⁶

⁷⁰ LÁNYI BOTOND: *Hangsúly*. Gondolatok az irodalmi rádiós folyóiratról. *Pedagógiai Műhely*, 12. évf., 1986, 1. sz., 123. [LÁNYI, 1986 (1)]

⁷¹ BALLA: Bemutatkozik Jánosi Zoltán. *Tanítani*, 1985. nov., 15.

⁷² HUBAY ÁGNES–NYIZSNYIK JUDIT: *Hangsúly*. Diák Tükör : A [nyíregyházi] Kölcsey Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola KISZ Szervezetének lapja, 14. évf., 1984. márc., 1. sz., [6]; BATÁRI EDINA: *Hangsúly*. Zrínyi-Ász : A [nyíregyházi] Zrínyi Iлона Gimnázium diáklapja, 1. évf., 1984, 1. sz., 4.

⁷³ MNL SZSZBML VIII. 750. VMMK. Nyíregyháza. I. 6. 1982–1985. 9. doboz. „Vezetői értekezletek emlékeztetői 1985” dosszié. *Emlékeztető*. 1985. január 18., 7. p. Kiemelés – B. L.

⁷⁴ BABOSI LÁSZLÓ: A moralitás esztétikuma. Beszélgetés a hatvanéves Antall Istvánnal Ratkó Józsefről és a *Hangsúly* című hangos folyóiratról. *Magyar Napló*, 25. évf., 2013. júl., [7.] sz., 36. [BABOSI, 2013 (2)]

⁷⁵ PÁLL GÉZA: *Kevés-e, vagy sok az író, a költő a megyénkben?* *Kelet-Magyarország*, 40. évf., 1983. nov. 19., 273. sz., 9.

⁷⁶ Uo.

Baraksó Erzsébet, miután elismerő beszámolót írt a *Kelet-Magyarország*ba a 3-4. szám nyilvános felvételének „varázslatos” koncertjéről,⁷⁷ az 1984. február 3-i *Kinek szól a Hangsúly?* című cikkében – bár tudja, „sommás véleményt” még nem lehet mondani –, bírálta a harmadik számot és a szerkesztőket. Az elvont, unalmas polémiák helyett hallgathatóbb műsort kellene szerkeszteni. A „külföldön” – értsd: a trianoni határokon túl – élő magyar alkotókat arányosabban kellene szerepeltetni, tárgyilagosabban bemutatni, nemcsak egy-két kiragadott mű által. Megismételte a dilemmát: Van-e létjogosultsága a szűkebb hazában egy ilyen folyóiratnak, kik azok, akikre fel lehet építeni a kezdeményezést? Ratkó munkásságát külön műsorban kellene bemutatni, jó volna beszélni az önálló kötetes Szigeti Györgyről, az innen elszármazott alkotóknak lehetőséget adni a megszólalásra, a versek mellett novellákat, kisprózákat is szeretne hallani az adásokban. Ezzel együtt elismerte, nagy lehetőség van a szerkesztők kezében.⁷⁸ Tóth László *Gondolatok a művészetkritikáról* című március 24-én megjelent cikke szerint a *Hangsúly* „januári nyilvános felvételén a »Tiszta szívvel« füzetek három kötetéről szóló interjú szokatlansága miatt beszédtema volt kulturális berkekben”.⁷⁹ Tóth pozitívan értékeli a *Hangsúly* műkritikusi tevékenységet.

1984 nyarán a *Pedagógiai Műhely*ben Antall István, Görömbei András, Nagy András László és Ratkó József *Kinek szól a Hangsúly?* címmel közösen jegyzett írást adott közre, felelve a még mindig tartó vitára.⁸⁰ Ebben újra részletesen kifejtették, miért vállalkoztak a folyóirat elindítására, beszámoltak a működésről, a finanszírozásról, az addigi hat számról. A címben feltett kérdésre így hangozott a válasz: „Egy hiányzó folyóirat feltételezett olvasóinak.”⁸¹ „[...] Szabolcs-Szatmárnak az országról, és az országnak Szabolcs-Szatmárról.”⁸² A *Pedagógiai Műhely* 1984/1-es és 2-es számaiban a *Hangsúly*ban elhangzott művekből közölt válogatást.⁸³ Ratkó egyik interjújában arról beszélt, hogy „kényelmetlenül” érzik magukat, „mert mintha valamiféle közöny venné körül ezt a folyóiratot. [...] az irodalom helyi terjesztői, »gondnokai« sem a költészet napjára, sem az ünnepi könyvhétre nem hívták meg ennek a folyóiratnak a szerkesztőit. Tehát nem számoltak velünk, pedig igen fontosnak tartjuk, hogy munkánk révén tisztázódjanak végre az értékek. Jó lenne azt a kicsi pénzt, amellyel a megyei szervek a helyi szerzők műveinek kiadását támogatják,⁸⁴ a valóban esztétikai értéket képviselő művek, a fiatal szerzők munkáinak kiadására fordítani. Ne alacsony színvonalú könyveket jelentessünk meg, amelyekben jó és kirívóan rossz együtt jelentkezik, hanem értékes munkákat, ame-

⁷⁷ BARAKSÓ ERZSÉBET: Hangversenykórus farmerban. Kommentár egy különös koncerthez. *Kelet-Magyarország*, 41. évf., 1984. jan. 15., 12. sz., 2.

⁷⁸ BARAKSÓ ERZSÉBET: *Kinek szól a Hangsúly?* *Kelet-Magyarország*, 41. évf., 1984. febr. 3., 28. sz., 2.

⁷⁹ TÓTH LÁSZLÓ: *Gondolatok a művészetkritikáról*. *Kelet-Magyarország*, 41. évf., 1984. márc. 24., 71. sz., 7.; Az interjúban a fiatal debreceni kritikus, Mészáros Sándor vitatkozott Katona Bélával, a könyvek szerkesztőjével. Mészáros nem tartotta méltónak a három költő munkásságát arra, hogy verseik önálló könyvben jelenjenek meg. A vita meghallgatható: <http://www.mzsk.hu:8008/hangsuly/sound/hangsuly%2004%20meszaros%20sador%20katona%20bela.ogg> [letöltés: 2017. aug. 10.]

⁸⁰ ANTALL ISTVÁN – GÖRÖMBEI ANDRÁS – NAGY ANDRÁS LÁSZLÓ – RATKÓ JÓZSEF: *Kinek szól a Hangsúly?* In: RATKÓ, 2014, 269–271.

⁸¹ I. m., 270.

⁸² I. m., 271.

⁸³ *Hangsúly*. *Pedagógiai Műhely*, 10. évf., 1984, 2. sz., 77–85.

⁸⁴ Itt a Katona Béla által gondozott *Tiszta szívvel* füzetekre gondolt.

lyekkel nem vallhatunk szégyent az ország színe előtt sem.”⁸⁵ A *Hangsúlyt* ezek után sem hívták meg egyik Szabolcs-Szatmárban működő könyvtárba sem, bár az is igaz, hogy ekkoriban nem volt szokás a megyében folyóiratokat meghívni ilyen ünnepekre. 1984 őszén Tóth László a *Jegyzetek kulturális életünk néhány eredményéről* című írásában szolt a *Hangsúly*ról is. „A rádiós folyóirat rövid idő alatt komoly szellemi produktumot nyújtott.”⁸⁶ Az adásokban jól összekapcsolódik az országos és a helyi irodalom bemutatása. Sajtóvisszhangjuk kedvező. A központi rádió érdeklődik műsoraik iránt.

1985 elején Kiss Gábor főiskolai tanár, az MSZMP nyíregyházi Oktatási Igazgatóságának igazgatója, *A Hangsúly hangsúlyai. A nyíregyházi stúdió irodalmi-művészeti lapja egy évről*⁸⁷ címmel hosszabb elemzést közölt a folyóiratról. Kifejtette, hogy a *Hangsúly* jó ügy, jó kezdeményezés, valódi értékeket közvetít. „Írástudót írásra ösztönöz, színészt felléptet, felvételeinek közönséget toboroz, a rádióhallgatóságot irodalom köré szervezi, ízlést, közvéleményt formál [...] új típusú munkakapcsolatban működtet egy humánértelmiségi csoportot”⁸⁸ – jegyezte meg. Helyeselte, hogy a szerkesztők nem megye- és országhatárokon gondolkodnak, viszont mértéktartásra, következetességre és arányosságra intette őket a határon túli irodalom bemutatásában. Feltétlenül több orosz, ukrán, szlovák, román művet kellene közölni a magyarok mellett. Egyenletesnek tartotta a közölt művek színvonalát, a megyei és a megyehatáron túli alkotók arányát, kiemelte Ratkó drámájának nagyszerűségét, valamint Kányádi Sándor elhangzott műveit. „Gyermekbetegségnek” nevezte a folyóiratot működtetők „túltengő fontossághitét”, küldetéstudatát, messianisztikus irodalomszemléletét. Erőteljesen polemizált a Ratkó által megfogalmazott és a műsorok által közvetített művészetszemlélettel. A költőnek az első számban elmondott beköszöntőjével is vitakozott. Szerinte a megyéből nem az irodalmi-művészeti műhely hiánya miatt mentek el a tehetséges tollforgatók, művészek, hanem az országrész társadalmi-gazdasági elmaradottsága, az értelmiség, a műértő közönség szűk rétege miatt. Úgy látja, a *Hangsúly* műfaji nehézséggel küzd, mert egyszerre akar megfelelni az irodalmi lap, a nyilvános előadás és a rádióadás követelményének. Kiss az utóbbit tartotta a legfontosabbnak, ezért a számoknak rádiószerűbbnek kellene lenniük. A szerző kritizálta a *Hangsúly*ban elhangzó riporteri teljesítményeket, mert túl sok csodálatot és tiszteletet kapott némely riportalany, ezért nem kérdeztek vissza, nem polemizáltak a vitatható megállapításokkal. Befejezésül megállapította: a „*Hangsúly* hangsúlyai néha pontatlanok, talán tévesek is, ám szavának súlya – van.”⁸⁹ A kritika ellenére – Antall István visszaemlékezése szerint – Kiss Gábor mindig támogatta a folyóiratot.⁹⁰

Az említett írásokból kiderül, hogy Nyíregyházán nem mindenki fogadta kitörő lelkesedéssel a *Hangsúlyt*. Budapesten viszont egyértelműen érdekesnek és értékesnek

⁸⁵ PÁLL, 1984 (1).

⁸⁶ TÓTH LÁSZLÓ: Jegyzetek kulturális életünk néhány eredményéről. Pedagógia Műhely, 10. évf., 1984, 3. sz., 55.

⁸⁷ KISS GÁBOR: A Hangsúly hangsúlyai. A nyíregyházi stúdió irodalmi-művészeti lapja egy évről. Kelet-Magyarország, 42. évf., 1985. jan. 5., 3. sz., 7.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ BABOSI, 2013 (2), 41.

tartották Ratkóék munkáját. Az *Élet és Irodalom Új stúdió* című híradása olvastán a kor legnézettebb televíziós kulturális műsorának, a *Stúdió '84*-nek a munkatársa, Szegvári Katalin Nagyállóban készített interjút a költővel, ami 1984. február 21-én este került adásba.⁹¹ A Szabolcs-Szatmár Megyei Pártbizottság 1984 második felében „ellenzéki” vonásokat fedezett fel a *Hangsúly* műsoraiban, ezt jelezték a Magyar Rádió budapesti vezetőségének. Az évi szokásos vidéki kiszállás során Pásztor László, a Magyar Rádió Körzeti és Nemzeti Adások Főszerkesztőségének vezetője hangsúlyon elvitte magával az összes addigi szám másolatát, és egy szakmai bizottsággal – rádiós szakszóval – „lehallgattatta” az anyagot. A bizottság kifejezetten pozitív véleményt mondott a *Hangsúly*ról, és támogatta a további folytatást, ami abban is megnyilvánult, hogy a folyóirat többször szerepelt a központi adón. Ez rendkívül fontos volt, mert védelmet nyújtott a szerkesztőknek. Szerencsére a körzeti stúdiók közvetlenül a központi rádióhoz tartoztak, így a megye csak véleményezhette a munkájukat. Ez egyfajta szabadságot jelentett a körzeti rádióknak a pártbizottságok által felügyelt megyei napilapokhoz képest.⁹²

A *Hangsúly* 1984. december 29-én a Kossuth Rádió *Irodalmi figyelő* című félórás műsorában mutatkozhatott be. Az adást Ratkónak az első számban elhangzott beköszöntőjével kezdték, majd válogatást adtak az addigi műsorokból.⁹³ Antall István 1985. március 15-én, a Magyar Sajtó Napján a vidéki rádiósok közül elsőként kapott Magyar Rádió Nívódíjat, a *Hangsúlyt* is elismerve.⁹⁴ Ezek a sikerek megerősítették a szerkesztőket abban, hogy – ha a megyében akadnak is ellendrukkereik és munkájuk értelmében kétkedők – érdemes tovább dolgozni.

1985. november 24-én a *Hangsúly* 26. adásában vitát rendeztek az „illékony” folyóiratról. Varga Lajos Márton, a Magyar Rádió irodalmi szerkesztője ellentmondva a *Hangsúly* célkitűzésének kifejtette, hogy a 20. századi magyar irodalomtörténet tanúsága szerint a tehetségek szülőföldjükről mindig máshova mentek el magukat megmutatni. A pályakezdő szerzők sok fórumon mutatkozhatnak be, publikálhatnak. Szerinte jó lenne, ha kulturális híreket, beszélgetéses folyóiratszemeletet adnának, és lehetne a hónap könyvét ismertetni. Tóth László a *Pedagógiai Műhely* főszerkesztője, a megyei pártbizottság munkatársa, helyesnek tartotta a folyóirat szerkesztőinek céljait és eddigi tevékenységét. Felhívta a figyelmet a kéziratok megőrzésének szükségességére a *Hangsúly* antológia miatt. Kiss Gábor a *Hangsúlyt* vállalkozásnak minősítette, amit nem a politika, hanem néhány ember kezdeményezett, fórumot, közönséget szervezett magának. Szükségesnek vélte, hogy a folyóiratot folyamatos kritikai közeg vegye körül. Ajánlotta a megye gondjait bemutató színvonalas publicisztika közlését, és megjegyezte: a *Hangsúly* igazolta eddigi létét. Csorba Sándor irodalomtörténész, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola oktatója

⁹¹ SZEGVÁRI KATALIN: Ratkó József hangsúlyai In: *Stúdió '81–'84*. Interjúk, vitairatok, portrék. Válogatás a Magyar Televízió kulturális hetilapjának műsoraiból. Szerk. PÁRKÁNY László. Budapest, 1986. RTV – Minerva, 177–[180.]; R. G. [RESZLER Gábor]: Látogatóban a költőnél. Kelet-Magyarország, 41. évf., 1984. febr. 23., 45. sz., 2.

⁹² Uo.

⁹³ Hangsúly. Bemutatjuk a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójának irodalmi, művészeti folyóiratát. Szerk., mvez. VARGA Lajos Márton, rend. GALAMB Sándor. 1984. dec. 29., Kossuth Rádió, 14:20–14:50.

⁹⁴ BABOSI, 2013 (2), 43.

szerint a szerkesztőknek el kellene döntenükhöz, hogy a *Hangsúly* réteg- vagy nagyközönségnek szóló, tehetségkereső vagy elemző, irodalmi ismeretterjesztő műsor vagy a megyei írók fóruma. Kovács Tibor, a megyei tanács művelődési osztályának vezetője rámutatott arra, hogy a *Hangsúly* olyan új időszakban jött létre, amelyben megteremtődtek az intézményi és a személyi feltételek a régen óhajtott irodalmi folyóirat megvalósítására.⁹⁵

1986. január 1-én délután a Kossuth Rádió már egyórás műsorra adott lehetőséget a *Hangsúly* szerkesztőinek,⁹⁶ amit Antall István harangozott be a Rádió- és Televízióújságban.⁹⁷ Az adás után Kiss Gábor újra tollat ragadott. Maga a tény, hogy a *Hangsúly* az új év első napján ilyen országos nyilvánosságot kapott, a nyíregyházi stúdió munkájának szakmai elismerését jelenti – írta. Kritikus, de elkötelezett szurkolóként nagy örömmel állapította meg – és ezt kurzívval emelte ki –, a „*hangos folyóirat figyelemre és pártfogásra érdemes*”.⁹⁸ A cikkíró jónak tartotta az „életünk sorskérdéseit” „ünnepélyes komolysággal” taglaló műveket, a műsor szerkesztését, melyben rendezőelvként „*morális szigor*” fedezett fel. Az adásban Ratkó – Nagy László *Hegyi beszéd* című versét idézve: „jobban tudjuk a jövőt a múltnál” – valóságismeretre intett. A *Hangsúly* bizonyította, hogy „a humanista erkölcsiség szempontjából képes közelíteni az emberiség és a haza gondjaihoz”, de „rokonszenves irodalmi profilját gazdagítsa azzal, hogy irodalmi-társadalmi lappá formálja magát. Mert az emberiség szempontjából jelentős kérdések mindegyike a társadalmi küzdőtéren, hétköznapi emberek személyes tetteivel válaszolható meg végső soron”⁹⁹ – vélekedett Kiss.

Horpácsi Sándor a borsod megyei napilapban, az *Észak-Magyarország*ban számolt be az adásról. Miután hosszabban ismertette a *Hangsúly* létrejöttének körülményeit, működését, megállapította: a folyóirat két év alatt „kiállta az idő próbáját, megizmosodott, megtalálta a profilját. Megérdemli, de igényli is az országos figyelmet – az adáskörzeten túl is”¹⁰⁰ – írta, majd részletesen taglalta a hallott adást. A hallgatók „igen értékes, nivós irodalmi műsort” hallhattak – összegezte véleményét.¹⁰¹

1986. március 1-én Lányi Botond, a *Kelet-Magyarország* újságírója, a napilap *Látogatóban* című rovatában a *Hangsúly*ról adott közre írást, amelyben röviden Ratkó is nyilatkozott.¹⁰² „Lelkesedés, mondhatni kislélek hit, olykor megszállott csakazértis feszül immár harmadik éve a *Hangsúly* rádiós folyóirat létrehozóiban, alkotóiban. És ezzel lassan-lassan sikerül kinevelni egy olyan értő és a műveket szívesen fogadó réteget,

⁹⁵ VARGA Lajos Márton – CSORBA Sándor – KISS Gábor – KOVÁCS Tibor – TÓTH László: Vita a Hangsúlyról. *Hangsúly*, 3. évf., 1985. nov. 24., 26. sz.
<http://www.mzsk.hu:8008/hangsuly/sound/hangsuly%2026%20vita%20a%20hangsulyrol.ogg> [letöltés: 2017. aug. 10.]

⁹⁶ *Hangsúly*. A nyíregyházi stúdió hangos folyóirata. Szerk. ANTALL [I.] István, NAGY András László, RATKÓ József. Elhangzottak Aczél Géza, Ratkó József, Kányádi Sándor, Magyarai Lajos, Gál Sándor, Szöllősi Zoltán, Magyar József, Teski Tibor, Mester Attila és Kulcsár Attila versei. Interjú készült Vajda Máriaival, Kósa Ferencsel. 1986. jan. 1., Kossuth Rádió, 16:05–17:00

⁹⁷ ANTALL István: Őszvér-pegazus. *Hangsúly*. Rádió- és Televízióújság, 30. évf., 1985. dec. 30. – 1986. jan. 5., 52. sz., 7.

⁹⁸ KISS GÁBOR: A Hangsúly a Kossuthon. *Kelet-Magyarország*, 43. évf., 1986. jan. 4., 3. sz., 2.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ HORPÁCSI [Sándor]: *Hangsúly*. *Észak-Magyarország*, 42. évf., 1986. jan. 6., 4. sz., 4.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² LÁNYI BOTOND: *Látogatóban a Hangsúlynál*. *Kelet-Magyarország*, 43. évf., 1986. márc. 1., 51. sz., 7.

amelynek kisugárzó hatása előbb-utóbb érezhető a megye szellemi közérzetében” – kezdte a cikket Lányi, majd ismertette a *Hangsúly* ars poeticáját, munkamódszerét, működését. Szimpatikusnak nevezte a vállalkozást, amely nem riadt vissza attól sem, hogy magát egyedülinek kiáltsa ki, és kiemelte a folyóirat nyitottságát, hogy bátran felvállaltak társadalmi kérdéseket. Lányi utalt a már Kiss Gábor által is kritizált irodalmi váteszi szemlélet kizárólagosságára, amely csak a magáéban látja az egyedüli helyes utat. Ezért „érthető az a meghatározatlan félsz is az adásoktól, a kimondatlan aggódás az esetleges szerkesztői bakikért.” Ezen Lányi természetesen azt értette, hogy a hatalom fél, aggódik, hogy éppen milyen kényes politikai-társadalmi kérdést fognak majd taglalni Ratkóék, mire történik majd nyílt vagy burkolt utalás az adásokban (lásd pl. az irodalmi cenzúráról szóló beszélgetést¹⁰³). A szerző megjegyezte, hogy a szerkesztők nem anyagi érdekből dolgoznak, hanem a presztízs megvédése miatt is, hiszen már a 29. adásuk közeleg. Mindezek után felsorolta a folyóirattal kapcsolatos szokásos szkeptikus véleményeket. A *Hangsúly* kétségtelen eredményei ellenére sem bízott abban, hogy lenne elég olvasója a nyomtatott folyóiratnak. Erre azonban a közeli jövőben nem kapható válasz, mert anyagiak híján marad a rádiós formájú megjelenés. Abban látta Ratkóék érdemeit, hogy olyan új szellemi műhely jött létre, „amely képes volt maga köré gyűjteni ígéretes kezdőket, eredményeket felmutató elismerteket, lelkes előadóművészeket.”¹⁰⁴

Lányi hamarosan a *Pedagógiai Műhely*ben részletesebben és élesebben fogalmazta meg gondolatait a *Hangsúly*ról, mint a *Kelet-Magyarország*ban. Ebben a szokásos folyóirat-történet leírása után megállapította, hogy próbálkozásnál, úttörő kezdeményezésnél mindenképpen több a *Hangsúly*, de felemássá teszi rádiós jellege és az írott szót igénylő vállalt küldetése. Kialakították sajátos profiljukat, tisztességes koncepciójukat, ami „ma sem mentes elméleti tisztázatlanságoktól.”¹⁰⁵ Ezek után megfogalmazta a megyei vezetés már többször kifejtett kritikáját: a „bennünket körülvevő irodalom dicséretes bemutatása sokszor egyfajta cirkuszi mutatványnak bizonyul, kötéltáncnak a nacionalizmus és a határon túli magyarságtudat között.”¹⁰⁶ Ráadásul a *Hangsúly* úgy lép fel, mintha egyedül csak ők lennének képesek a jót, a jövő irodalmi értékeit felmutatni. Ettől függetlenül elismerte a folyóirat értékeit, „legnagyobbak” Ratkó *Negyven év, negyven vers* sorozatát tartotta, az általános verstermést viszont egyenetlennek, mert a szerkesztők minden számban új „titánokat” akarnak „göröcsösen” felfedezni. A próza a rádiós jelleg miatt nem kapott nagy szerepet, a kritikai rovat a rendszeressége ellenére esetleges. A folyóirat a régió – beleértve a határon túli területeket is – magyar és más nyelvű irodalmának bemutatását jó színvonalon végzi. A szerző kitért az ellenzéki szerepre. A *Hangsúly* „jó értelemben vett »fenegyerek« módjára nem riad vissza a vitától, bár megesk, hogy a szókimondást saját bátorságának vindikálja. Így érezhető bizonyos »szembenállás a hatalommal«, valamiféle csakazértis magatartás, miközben ugyanazokért a célokért harcol, amit a hivatalos politika is támogat, de nem olyan

¹⁰³ <http://www.mzsk.hu:8008/hangsuly/sound/hangsuly%2012%20benyei%20jozsef.ogg> [letöltés: 2017. aug. 10.]

¹⁰⁴ LÁNYI BOTOND: Látogatóban a Hangsúlynál. *Kelet-Magyarország*, 43. évf., 1986. márc. 1., 51. sz., 7.

¹⁰⁵ LÁNYI, 1986 (1), 122.

¹⁰⁶ Uo.

»túlzottan leegyszerűsítő megközelítésben«, mint a folyóirat.”¹⁰⁷ Lányi ezen állítása nem felelt meg a valóságnak.¹⁰⁸ Ratkóék hibájának róttá fel, hogy a Szabolcs-Szatmár Megyei Írócsoport tagjai alig jelenhettek meg a *Hangsúly*ban. Megjegyzi, a műsor hallgatottsága túltesz az irodalmi folyóiratok olvasói számán, éppen ezért a szerkesztés közben nemcsak a „vajtfülű” hallgatókra kell gondolni. A folyóirat hiánypótló, egyes írásait jó lenne nyomtatásban látni, de sem állami, sem civil anyagi fedezet nincs erre. „Addig marad a kompromisszum, amit a *Hangsúly* testesít meg. Az a hangos irodalmi folyóirat, amely életképesnek bizonyult, amelyet támogatni szükséges.”¹⁰⁹

1986. március 31-én a Kossuth Rádió sugárzott félórás műsorban szemelvényeket sugárzott a *Hangsúly*ból. Ratkóék reménykedhettek abban, hogy rendszeresen jelentkezhettek új számokkal az adón. 1987 januárjában Krassó László, a Magyar Rádió Körzeti és Nemzetiségi Adások Főszerkesztőségének új vezetője egy interjújában megemlítette: „Nyíregyházán például – nem lévén irodalmi folyóirat – a rádió próbálja betölteni az úrt *Hang-Súly* [sic!] című irodalmi műsorával.” „Úgy érzem sikerrel.”¹¹⁰ Fodor András költő *A tájegységek kultúrája és az irodalom* című írásában fogalmazta ezt meg: „pár évvel ezelőtt a vidéki folyóiratok *Valóság*ban közzétett mustráján a *Szabolcs-Szatmári Szemle* előkelő helyet kapott. Ebből is arra következtek, hogy a megye előbb-utóbb nyomtatott periodikára válthatja” a *Hangsúly* címen „kezdemenyezett rádiós-folyóiratot.”¹¹¹

A rendszerváltás évében, 1989-ben adott levélinterjújában a már nyugdíjba vonult megyei ideológiai titkár, Ekler György, a *Hangsúly*ról kifejtette, hogy a folyóirat újító szellemű és színvonalas volt, bátran foglalkozott olyan kérdésekkel, amelyek akkor még tabunak számítottak. A műsorok gyakran váltak a megyei kulturális élet fórumain beszédtemává. A megyei vezetés kezdettől fogva támogatta a *Hangsúly*t, és semmilyen adminisztratív, letiltó intézkedést nem hozott ellene, viszont több kérdésben vitatkoztak a szerkesztőkkel – akikkel jó viszonyban voltak –, kifogásoltak egyes műsorokat, adásokat. Különösen figyelemre méltó volt a folyóirat társadalomkritikai éle, a határon túli magyarsággal való foglalkozásuk. Ez számára „gondot és aggodalmat” okozott, mert Ratkóék „teljesen más irodalmi és politikai értékrendet jelenítettek meg, mint a hivatalos” irányzat, a megyei politikai vezetésnek viszont a szomszédos országok megyei párt és állami vezetésével is kapcsolatot kellett tartani. A viták másik csoportja a kizárólagosság tudatuk miatt keletkezett, „nem szívesen tűrtek meg más véleményt és más irányzatot”, pedig szükséges a sokszínűség.¹¹²

A *Hangsúly* a III/III-as jelentések tükrében

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a *Hangsúly*ról közvetlen beszűgött jelentés nem maradt, de két Ratkóról írt jelentésben is szó van a folyóiratról.

¹⁰⁷ I. m., 123.

¹⁰⁸ Lásd FÖLDES GYÖRGY: Kádár János külpolitikai és nemzetközi tárgyalásai. 1956–1988. I. Kádár János külpolitikája. Budapest, 2015. Napvilág, 440–446.

¹⁰⁹ LÁNYI, 1986 (1), 124.

¹¹⁰ SZÉKELY ANNA: Bemondta a rádió. Beszélgetés a vidéki stúdiókról. Magyar Hírlap, 20. évf., 1987. jan. 16., 13. sz., 9.

¹¹¹ FODOR ANDRÁS: A tájegységek kultúrája és az irodalom. Alföld, 38. évf., 1987, 2. sz., 25–37.

¹¹² Ekler nem kertel. A nyugalmazott megyei párttitkár válaszol. Határszél, 1. évf., 1989. máj. 19., 4. sz., 3., 7.

A Lezsák Sándor által szervezett 1985. október 22-én Lakitelken megtartott Antológia-est után Lezsákéknál szűkebb társaság jött össze baráti beszélgetésre, köztük Ratkó, Antall István és Nagy András László. Ratkó „mondanivalójának jelentős részét a nyíregyházi rádió *Hangsúly* c. műsora töltötte ki, melynek ő az egyik szervezője. A *Hangsúlyt* országos jelentőségűnek, forradalminak nevezte. Közölte, hogy e műsornak a Szabolcs megyei művelődési központ keretén belül már kialakult, szerinte kb. 120 fős tábora van, de arra lenne szükség, hogy még szélesebb körben tudjanak dolgozni, ezért a november 17-i nyílt rádiófelvételt a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán szeretnék megtartani.¹¹³ Tervezik Utassy József, Szécsi Margit, valamint a kecskeméti *Forrás* szerkesztője, Bubka [sic! – helyesen: Buda] Ferenc meghívását, szerepeltetését. Szécsi Margit magával hozna egy diafilmsor[ozato]t Nagy Lászlóról,¹¹⁴ amit eddig a hatóságok nem engedtek bemutatni.”¹¹⁵ A társaságban lévő Csoóri Sándor „jó dolognak nevezte a *Hangsúlyt*, közölte, hogy sok fantáziát lát benne, s szívesen lejönné Nyíregyházára, ha meghívják.” Ratkóék meg is hívták a költőt, Csoóri Sándor – ma már nem tudni miért – személyesen nem, de verseivel szerepelt a *Hangsúly*ban. A jelentést elemző tiszt megjegyezte: „várható, hogy a *Hangsúly* c. irodalmi rádióműsor – „hangos irodalmi folyóirat” – ellenzéki hangvétele a találkozó után erősödni fog.”¹¹⁶ Az intézkedések között azt írta, hogy Ratkó ellenőrzését a külön nyilvántartás szabályai szerint tovább folytatják, „a *Hangsúly*val kapcsolatos terveiről tájékoztatjuk az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottság i.[deológiai] titkárát,”¹¹⁷ Ekler Györgyöt.

Egy 1986. január 24-én keltezett napi operatív jelentés szerint Ratkó – telefonon – Lezsák Sándorral beszélgetett. Egyebek mellett az volt a téma, hogy Lezsák elküldi Ratkónak a Bethlen Gábor Alapítványnak miniszteri záradékkal ellátott alapító okiratát. Ratkó azt mondta Lezsáknak, hogy ő ezt már „300 ember előtt” a rádióban felolvasta. „Nagyon jól tetted” – válaszolta Lezsák, „most a szakszervezeti kongresszuson fogják felolvasni, mint egy teljesen nyilvánvaló dolgot”.¹¹⁸ A tájékoztató tiszt, Berente Károly rendőr százados az alábbi megjegyzést fűzte a jelentéshez: „A Ratkó által említett »300 ember« valószínű 300 ezer, hiszen a rádióban történő beolvasás után ennyi is hallhatta. Ratkó József »F«-dossziés és a nyíregyházi rádiónál időközönként irodalmi műsorban szerepel.”¹¹⁹ Intézkedésként tájékoztatták a BM III/III-4 és a Szabolcs-Szatmár MRFK III/III osztályát.¹²⁰ A géppel írt szöveg mellett valaki – olvassván a jelentést – kézirással megjegyezte: „Igen! Ratkó a nyíregyházi stúdió

¹¹³ *Hangsúly* a főiskolán. Kelet-Magyarország, 42. évf., 1985. nov. 22., 274. sz., 2.

¹¹⁴ Itt az 1987-ben megjelent „*Versben bujdosó*” – *Képek és hangdokumentumok Nagy László életéből* című kiadványról lehetett szó, amelyet a Magyar Diafilmgyártó Vállalat adott közre.

¹¹⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Szabolcs–14/1985.10.31.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Szabolcs–14/1985.10.31., 11. p.; Az 1985. nov. 1-én Budapesten már letisztázva, Vagyóczky Béla r. ezredes által aláírva ugyanezeket foglalták össze a Belső ellenséges tevékenységről szóló 215. sz. Napi Operatív Információs Jelentésben, amit a „miniszter elvtársnak”, illetve az államtitkárnak terjesztettek fel. Lásd ÁBTL 2.7.1. NOIJ Szabolcs–14–215/10/1985.11.1.

¹¹⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Bács–4/ 1986.01.24., 13. p.

¹¹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Bács–4/ 1986.01.24., 14. p.

¹²⁰ Uo.

munkatársa (!) a »*Hangsúly*« c. műsor egyik szerkesztője!»¹²¹ A *Hangsúly* archívuma szerint a rádióműsorban ez az okirat nem hangzott el. Valószínűleg a költő a nyilvános előadáson olvasta fel, és akkor még úgy gondolta, hogy benne lesz az adásban.

Utóhang

A *Hangsúly* története klasszikus felállásában és formájában 1987. április 26-án a 43. szám sugárzásával ért véget, mert a szerkesztőit sem tudta „megkötni a táj”, és máshol keresve a boldogulás lehetőségeit, elköltöztek a megyéből. Antall István Budapesten folytatta tovább az életét, a *Magyar Ifjúság* szerkesztőségében kapott munkát, Nagy András László már Debrecenben élt, de hamarosan ő is visszatért a fővárosba. Egy időre Ratkó is elhagyta szűkebb hazáját, majd Debrecenbe költözött. A szerkesztők a *Hárman a Hangsúlyról* című írásban búcsúztak el közönségüktől a *Pedagógiai Műhelyben*,¹²² kissé rezignáltak, mert hiába volt sikeres a *Hangsúly* működése, rajtuk kívülálló okok miatt nem tudták elérni végső céljukat: nyomtatott irodalmi folyóirat kiadását. Ratkóék 1988. január 24-én a Magyar Rádió Szegedi Stúdiójának felkérésére Szegeden *Tűlpart* címmel rendeztek egy *Hangsúly*hoz hasonló jellegű rádiós irodalmi műsort,¹²³ de ennek nem lett folytatása.

Az „illékony” folyóirat bizonyította: a kelet-magyarországi régióban helyi és a régióhoz kötődő szerzők közreműködésével életképes lehet egy nívós, önálló szellemi műhelyként működő hangos – vagy nyomtatott – irodalmi-művészeti folyóirat. Úgy vélem az említett tabutémák folyamatos taglalásával, a kimondhatóság kereteinek feszegetésével a folyóirat hozzájárult a rendszerváltás helyi előkészítéséhez. Ratkó József számára a *Hangsúly* működése olyan állandó intellektuális közeget teremtett, amire valójában mindig vágyott, a számok havi rendszerességgel való megjelenése pedig folyamatos alkotómunkára sarkallta.

Antall István az 1990-es években felújította a *Hangsúlyt* régi barátokkal és új alkotókkal, a műsor a nyíregyházi rádióban és a központi adón volt hallgatható. Egy idő után azonban nem tudta elérni sem a rádiós, sem a nyomtatott formátum támogatását, ezért a *Hangsúly* végleg megszűnt. Ma már sajnos a teljes szerkesztőség: Antall István, Görömbei András, Nagy András László és Ratkó József az égi stúdióban szerkeszti az adásokat.

¹²¹ Uo.

¹²² Hárman a Hangsúlyról. *Pedagógiai Műhely*, 13. évf., 1987, 2. sz., 99–103.

¹²³ PÁLFI BALÁZS: *Tűlpart*. Rádiós irodalmi est a Bartókban. *Délmagyarország*, 78. évf., 1988. jan. 22., 18. sz., 5.

FÁBIÁN GERGELY, HUSZTI ÉVA, HÜSE LAJOS, TAKÁCS PÉTER

Az életminőség Nyíregyházán

A nagymintás társadalomkutatás első négy hulláma a megyeszékhelyen

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának szociális ügyekért felelős osztálya és a Debreceni Egyetem Egészségügyi Kara idestova tíz éve, 2008-ban indította útjára a *Nyíregyháza Életminősége* címet viselő kutatássorozatot, melynek fő célja a városi felnőtt lakosság életminőségét érintő jellemzők folyamatos nyomon követése, a változások monitorozása és a városlakók mindennapi életének fejlesztése érdekében az eredmények sok szempontú elemzése.

Az eddigi adatfelvételek 2008-ban, 2010-ben, 2012-ben és 2015-ben zajlottak. A legutóbbi mérés során lehetőség nyílt nem csupán a várost, de a nyíregyházi járás felnőtt népességét is vizsgálni; így egy tágabb kép alakult ki Nyíregyházán és vonzáskörzetében lévő kisebb települések lakosainak életminőségéről. 2017 őszén már megtörtént a következő adatfelvétel is.

Jelen írás célja a hosszú távú projekt keretében megvalósuló vizsgálateredményeinek áttekintése. A leírásban a fő hangsúly a városi panelvizsgálatok életminőség eredményeire tevődik, de ehhez kapcsolódóan mód adódik az Egészségügyi Karhoz köthető más, a városi és megyei életminőség mérésekhez kapcsolódó kutatások rövid bemutatására is. További cél a most zajló projektfázisok, az ötödik hullám előkészítési munkálatainak ismertetése, valamint az adatforrások tervezett elérhetőségének leírása.

Anyag és módszer

A panelvizsgálatok módszertana

A *Nyíregyháza Életminősége* kutatássorozat a háztartáspanel kutatások módszertanát követi. Ennek értelmében elsősorban a kutatás során felkeresett háztartásokról, másodsorban pedig az adott háztartások tagjainak életminőségéről gyűjt információkat meghatározott dimenziók mentén. A mérések további sajátossága, hogy időről-időre lehetőleg ugyanazok a háztartások kerülnek a mintába. Az ilyen típusú – panelvizsgálatnak is nevezett – adatfelvételeknek bevett módszertana van mind az Európai Uni-

óban (Eurostat, ECHP, EU-SILC felmérések¹), mind hazánkban (Magyar Háztartás Panel 1992–1997, Háztartás Monitor vizsgálatok²) is. A nyíregyházi kutatás a nemzetközi és a hazai előzményeket szem előtt tartva a kidolgozott módszertant követi, sok esetben azok kérdéseit is átveszi. Mindezt annak érdekében teszi, hogy a lokálisan kapott adatok nemzetközi és hazai szinten is összehasonlíthatók legyenek.

Mintavétel, mintanagyság

A vizsgálati mintát az említett Magyar Háztartás Panel módszertanához igazodva úgy alakítottuk, hogy abba azok a nyíregyházi (2015-ben járási) lakosok kerülhettek, akik betöltötték tizennyolcadik életévüket és nyíregyházi bejelentett lakcímmel rendelkeztek. A mintavételi címeket a kutatók által megadott feltételek alapján az országos vizsgálathoz hasonlóan a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH) szolgáltatta reprezentatív módon.³

2008-ban egy 2000 háztartásból álló címlista és egy 400 háztartást tartalmazó pótlista készült. A pótcímeket olyan esetben használtuk, amikor a „főmintából” valaki kiesett (például elköltözött), vagy nem vállalta a válaszadást – ez a minta „kopása”, ami a panelkutatások egyik sajátossága. Az évek során, a 2008-ban sikeresen kérdezett 1848 háztartásból álló érvényes lista 2012-re 1227-re zsugorodott, így a kutatócsoport azt a döntést hozta, hogy 2015-ben, az eredeti szempontokat megtartva, új címlistát kér a KEKKH-tól. Az új lista az eredetihez képest kevesebb, 1000 háztartás-címet, valamint 500 pótcímet tartalmazott. 2015-ben Nyíregyházán 754 háztartásban volt sikeres a lekérdezés. Ugyanebben a kutatási hullámban 909 háztartás felkeresése zajlott le a nyíregyházi járásban – szintén KEKKH címlistára alapozva. A lefedett lakosságnagyság 2008-ban 4866 fő (4,15%), 2010-ben 3066 (2,60%), 2012-ben 2930 (2,48%), 2015-ben 1942 (1,65%) volt. 2015-ben a járás lefedett lakosság száma 2985 fő (1,80%) volt.

Az alkalmazott kérdőív fejlődése, változtatások

A *Nyíregyháza Életminősége* kutatási projekt során alkalmazott kérdőívet minden esetben a város polgármesteri hivatalának szociális ügyekkel foglalkozó irodájának, osztályának munkatársai, valamint a Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar kutatásba bekapcsolódott szakemberei közösen állították össze, figyelembe véve (és részben adaptálva) a nemzetközi és hazai kérdőívmintákat, kérdésblokkokat.

Az alkalmazott kérdőívek kérdésblokkjait az 1. táblázat foglalja össze.

¹ European Commission, Eurostat, Income and Living Conditions, Methodology, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/methodology> (2017.09.16.)

² A Magyar Háztartás Panel kutatásról. <http://www.tarki.hu/hev/mhp> (2017.09.16.), TÁRKI Háztartás Monitor kutatás, <http://www.tarki.hu/hu/research/hm/> (2017.09.16.)

³ A kiválasztott minta egy változó, a nemek megoszlása alapján reprezentatív minden vizsgálati évben. Ennek az indoka, hogy a városlakókra vonatkoztatott részletes adatok kizárólag a népszámlálásokból állnak rendelkezésre, amikre tízévente kerül sor. A népszámlálási adatok a tapasztalatok alapján életkori, vagy egyéb, például iskolázottsági megoszlása tekintetében jelentősen változhatnak, így a viszonylag állandónak tekinthető nemek szerinti megoszlás lehetett csak a reprezentativitási alap.

Kérdőív blokk	2008	2010	2012	2015
1. Háztartás jellemzői	+	+	+	+
2. GAZDASÁGI AKTIVITÁS	+	+	+	+
3. Egészségi állapot	+	+	+	+
4. Társadalmi kapcsolatok	+	+	+	+
5. Idősek helyzete	+	+	+	+
6. Támogató rendszerek	+	+	+	+
7. A Szociális Osztály működése	+	+	+	+
8. Biográfia	+	+	+	+
9. Kulturális tőke	-	-	-	+
10. Érzelmi jólét	-	-	-	+

1. táblázat. A nyíregyházi panelkutatások kérdésblokkjai 2008–2015.

2015-ben a kérdőív új elemként tartalmazta az érzelmi jóllét dimenzióit, mely alapvetően az Oxford Boldogságmérő kérdéscsoportot⁴ foglalta magába. Ennek alkalmazását a 2010-ben kialakított lokális életminőség index (FTI) teljesebbé tétele indokolta. További új kérdésblokkként került be az életminőséget a kulturális tőke fogalmának oldaláról (kulturális szokások) mérő kérdések köre. Változásként említendő, hogy 2015-ben az egészségi állapottal foglalkozó kérdéssor a korábbinál jobban koncentrált az ELEF (Európai Lakossági Egészségfelmérés) során alkalmazott kérdésekre.

Adatfelvétel

A kutatássorozat eddig lezajlott négy adatfelvétele minden esetben a Debreceni Egyetemen meghirdetett, kérdezőbiztosi felkészítő kurzust elvégző hallgatók közreműködésével készült el. Lelkiismeretes munkájukért köszönetet érdemelnek. A kurzusokra jelentkezett hallgatóknak – előre meghatározott kérdezési időszakban, előre megadott címeken – átlagosan tíz kérdőívet kellett felvenniük. A kérdezőbiztosként feladatukat végző hallgatók munkáját ugyancsak hallgatók közül toborzott, felkészített instruktorok segítették.

Adatfeldolgozás, az eredmények bemutatása

A panelkutatásoknak megfelelően az elemzések során a háztartásokra vonatkozó adatok súlyozatlanul, míg az egyénekre vonatkozókat súlyozott adatbázis alapján vizsgáltuk. Az adatfeldolgozás az SPSS statisztikai programcsomag és az Excel táblázatkezelő rendszer alkalmazásával valósult meg.

Eredmények

A kutatássorozat eredményei eddig három összefoglaló kötetben és más, kisebb írássokban jelentek meg. Az elemzések főleg a kérdésblokkok által lefedett egy-egy té-

⁴ PETER HILLS, MICHAEL ARGYLE: The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. In *Personality and Individual Differences*, Volume 33, Issue 7. (2002), 1073–1082, [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00213-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00213-6)

materületekhez igazodtak. A következő fejezetek is ezt a csoportosítást követik. A fejezetcímekbe illesztett nevek és évszámok jelzik azokat a kutatókat és kutatói rész-csoportokat, akik az adott időszakban a témával részletesen foglalkoztak.

Demográfia

(2008–2015 Malakucziné Póka Mária)

Nyíregyháza, illetve a járás demográfiai jellemzőiről minden kötetben Malakucziné Póka Mária írt részletesen, elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal adatait, azok közül is a vonatkozó, legfrissebb népszámlálás eredményeit felsorakoztatva.⁵ A szerző bemutatta a várost jellemző népességszám változást és annak alakulásáért felelős tényezőket (születések és halálozások egyenlege – természetes szaporodás és fogyás; népesség vándorlási folyamatok). A tanulmányokból megismerhetők a házasságkötési kedv és a válási arány változásai. A helyi népesség strukturális jellemzőit a kor, a nemek, a családi állapot, az iskolázottság, a foglalkoztatottság szerinti összetétel ragadja meg. A szerző külön foglalkozik Nyíregyháza egyes részeinek demográfiai leírásával is. A tanulmányokból kép kapható a város nemzetiségeinek megoszlásáról, illetve vallás szerinti összetételéről is.

Az adatok szerint a két legutóbbi népszámlálás (2001 és 2011) között Nyíregyháza volt az országban az egyedüli megyeszékhely, ahol még nem indult el a népesség természetes fogyása. Ennek oka a kedvező népességvándorlási tendencia. Ez azonban 2011 után megszűnt, Nyíregyházán és a járásban is állandósult a természetes fogyás.

A korszerkezetre jellemző, hogy a járásban nagyobb mértékű az előregedés (öregedési index=89), míg Nyíregyházán kedvezőbb a helyzet, 100 gyermekkorúra 64 idős jut. A továbbvezetett adatok a gyermekkorúak arányának stagnálását és az idősek arányának további növekedését jelzik mind járási, mind városi szinten.

A vizsgált populáció családi állapot szerinti összetétele jelentősen változott a felvételek során. Emelkedést mutat a hajadonok, nőtlenek száma, valamint az özvegyek és az elváltaké is. Ezzel párhuzamosan csökken a házások és tovább növekszik az élettársi kapcsolatban élők száma. A háztartások nagyságára jellemző az elaprózódás: emelkedik az egyszemélyes háztartások aránya, mely egyrészt az előregedési folyamat jellegzetességeiből adódik (kitolódik a születéskor várható élettartam, de a nők átlagosan tovább élnek a férfiaknál, így az idős korra társ nélkül maradók aránya növekszik)⁶, másrészt a szingli (egyedül élő) életforma további növekedése, a válások magas száma is magyarázat erre. A többgenerációs (nagy)családok előfordulása csökken.

A 2000-es évekre jellemző oktatási expanzió elérte a járást és Nyíregyházát is: a népesség iskolázottsági szintje jelentősen megnövekedett. Nyíregyházán a 25–29 évesek körében a diplomások aránya a megyeszékhelyek között a negyedik legmagasabb. Meg

⁵ MALAKUCZINÉ PÓKA MÁRIA: Nyíregyháza lakosságának főbb demográfiai jellemzői. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 3. No. 3. (2012), Életminőség Nyíregyházán 2008–2010, 11–32.; MALAKUCZINÉ PÓKA MÁRIA: Demográfiai, háztartási jellemzők. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 5. No. 12–13. (2014), 9–28.; MALAKUCZINÉ PÓKA MÁRIA: A Nyíregyházi járás települési szerkezeti, demográfiai, háztartási jellemzői. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 6. No. 18–19. (2015), 11–29.

⁶ IVÁN LÁSZLÓ (2002): Az öregedés aktuális kérdései. <http://www.matud.iif.hu/02apr/ivan.html> (2017. 09.17.)

kell említeni azonban az adatok alapján azt a jól kimutatható negatív tény is, hogy a legkevésbé iskolázott réteg újratermelődése – ha kisebb mértékben is – napjainkra is jellemző.

Nyíregyházán és a járásban is minden hivatalos hazai nemzetiség jelen van. Ezek közül legnagyobb arányú a cigányság, de Nyíregyházán jelentős a magukat német nemzetiségűnek vallók száma is. A 2001-es és 2011-es népszámlálás között a megyében másfélszeresére nőtt a nemzetiségiek aránya.

A gazdasági aktivitás tekintetében a vizsgált időszakban növekedés látható. A legkedvezőbb foglalkoztatási arányt a megyeszékhely mutatja, és a munkanélküliségi ráta is itt a legkedvezőbb – ami szintén alátámasztja azt a megállapítást, miszerint Nyíregyháza „szigetszerűen” emelkedik ki a járás és a megye többi települése közül.

Jövedelmi viszonyok, szegénység

(2008–2015 Fábán Gergely, Takács Péter; 2012–2015 Szigeti Fruzsina)

A Nyíregyházát jellemző jövedelmi viszonyok, illetve a témához szervesen kapcsolódó szegénység témakörével eleinte Fábán Gergely és Takács Péter foglalkozott, majd 2012-ben bővült a kutatócsoport Szigeti Fruzsina PhD hallgatóval. A szerzők minden elemzésükben szisztematikusan vezetnek végig a téma adatait a jövedelmi helyzet illetve a jövedelmi egyenlőtlenség különböző mutatói alapján, így részletesen tanulmányozzák a háztartások havi nettó jövedelmi átlagának alakulását, az egy főre jutó havi nettó jövedelmeket, vizsgálják jövedelmi *deciliseket* és egyéb, a jövedelmi egyenlőtlenségek mérésére általánosan használt mutatókat, mint a Robin Hood index, Éltető Frigyes index, GINI együttható.

Az adatok alapján összefoglalóan megállapítható, hogy a 2008-ban globálisan jelentkező gazdasági válság hatása lokális szinten is világosan érzékelhető volt: a 2008-ban és 2010-ben mért helyi adatok is azt mutatták, hogy ezekben az években jelentősen csökkent a foglalkoztatottság, ezzel párhuzamosan nőtt a munkanélküliek száma és a szegénységben élők aránya Nyíregyházán is, akárcsak az ország többi pontján. Ezt az időszakot hét százalékos körüli átlagos reáljövedelem csökkenés és a jövedelmek „befagyása” jellemezte a szabolcsi megyeszékhelyen. A szerzők megállapították, hogy minden vizsgált mutató a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésére utal, és ebből azt a következtetést szűrték le, hogy Nyíregyháza felnőtt népességére nemcsak az elszegényedés jellemző, hanem a jövedelmi polarizálódás is. A lakosság egy része az elszegényedés hatásán egyensúlyoz, de ugyanakkor a letehetőbb csoportok helyzetének egyfajta javulása is megfigyelhető. További fontos megállapítás, hogy a szegénység a megyeszékhelyen is „sokarcú”, azaz a munkanélkülieken kívül jól körülírható csoportként jelennek meg az úgynevezett „dolgozó szegények” is.⁷

A 2012-es adatfelvétel eredményei arra utalnak, hogy elindult a fentebb vázolt negatív periódusból való kilábalás: nőtt a foglalkoztatottak aránya és nominális értékben nőttek a jövedelmek, illetve enyhén csökkent a szegénységben élők aránya is

⁷ FÁBÁN GERGELY, TAKÁCS PÉTER: A jövedelmi egyenlőtlenségek változásai és a szegénység. Acta Medicinæ et Sociologica Vol. 3. No. 3. (2012), 33–48.

Nyíregyházán. A szerzők ugyanakkor az adatok alapján azt is hangsúlyozzák, hogy a vázolt kedvező folyamatok ellenére Nyíregyházán tovább nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek, és még tovább erősödött a korábban is megállapított jövedelmi polarizáció. Ez utóbbi olyan tényekben érhető tetten, mint például a helyi társadalom alsó három *decilis*ébe tartozókat jellemző kumulált (összegzett) hátrányok (csökkent az összes mérhető jövedelemből való részesedésük, a foglalkoztatottságuk, ezzel együtt jellemző az alacsony iskolázottság, a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet, a nagyobb családlétszám, mely növeli az eltartási terheket is).⁸

A 2012-ben megmutatkozó és mérhetően javuló tendenciák 2015-re tovább folytatódtak, egyre nyilvánvalóbbá lettek: „nőttek a nettó jövedelmek, a növekedés pedig nemcsak „széttért” a város társadalmi terében, hanem jelentős emelkedést mutatott a legalsó decilis esetében”.⁹ Azonban a szerzők ismét hangsúlyozzák, az adatok továbbra sem a jövedelmek kiegyenlítődséről szólnak, hiszen a jómódúak jövedelme is erősen növekedett a vizsgált időszakban.

Összességében megállapítható, hogy Nyíregyháza a jövedelmi viszonyok tekintetében illeszkedik az országos tendenciákhoz, továbbá egyfajta szigetszerű fejlődést mutat mind a járáshoz, mind a megyéhez, régióhoz viszonyítva.

Életminőség index

(2008–2015 Takács Péter, Fábíán Gergely, 2015 Szigeti Fruzsina)

A lokális életminőség index kidolgozása, tesztelése és alkalmazása a Takács Péter–Fábíán Gergely szerzőpáros munkája. A szerzők a kutatási projekt második adatfelvételi időszakából származó adatok elemzése során kezdték el kidolgozni azt a lokális életminőség indexet (FTI), mely az életminőség különböző változóit sűríti egybe. Az index alapját a Rahman-féle életminőség modell¹⁰ szolgáltatta. A fejezet szerzői azt a kutatói kérdést vizsgálták, hogy az életminőség kutatás során vizsgált jellemzők hogyan, miként befolyásolják a nyíregyházi felnőtt népesség életminőségét.

Az FTI alapján a kutatók kedvező tendenciát állapítottak meg: az alsó középrétegre és a szegényekre vonatkozó érték 2012-höz, de 2008-hoz képest is magasabb 2015-ben.

A 2010-ben megjelent kötetben a szerzők pontos leírását adták az index modelljeinek, melyek közül az első egy egyszerűbb, összegző modell. Ennek fontosságát az adta, hogy ezáltal sikerült kialakítani azt a változó-szettet, mely a következő, főkomponens-alapú modell bázisát alkotta. Kezdetben a kutatók harminc változót vontak be az index kialakításába, majd különböző statisztikai eljárások (leíró, faktoranalízis) alkalmazásával huszonháromra csökkentették az index végső modelljébe bevont vál-

⁸ FÁBIÁN GERGELY, TAKÁCS PÉTER, SZIGETI FRUZZINA: A jövedelmi helyzet változása, a társadalmi polarizálódás jellemzői Nyíregyháza városában. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 5. No. 12–13. (2014), 47–60.

⁹ FÁBIÁN GERGELY, TAKÁCS PÉTER, SZIGETI FRUZZINA: Jövedelmi helyzet és jövedelmi szegénység. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 6. No. 18–19. (2015), 68–79.

¹⁰ TAUHIDUR RAHMAN, RON C. MITTELHAMMER, PHILIP WANDSCHNEIDER (2005): *Measuring the Quality of Life across Countries: A Sensitivity Analysis of Well-being Indices*. Working Paper Series RP 2005/06, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).

tozók számát. A modell kialakítása során a kutatók a Rahman és társai által kidolgozott életminőség-modell nyolc dimenziójából (1. Családi, baráti viszonyok. 2. Egészségi állapot. 3. Anyagi jóllét. 4. Lokális közösség. 5. Munka és aktivitás. 6. Személyes biztonság. 7. Környezet minősége. 8. Érzelmi jólét.) egy kivételével (érzelmi jólét) mindet le tudták fedni a *Nyíregyháza Életminősége* kutatássorozatban alkalmazott kérdőívek kérdéseiből, változóiból. Az így kialakított FT index olyan belső struktúrák és folyamatok feltárására alkalmas, melyek más mérési módokkal nehezebben feltárhatók.¹¹

A 2012-es kötetben a szerzők pontos összegzését adták az index eddigi eredményeinek a nyíregyházi felnőtt népesség életminőségével kapcsolatban. Többek között rámutattak az index által igazolható városrészbeli differenciákra, a különböző gazdasági rétegeket jellemző eltérő index értékekre, továbbá az index értékei által mutatott foglalkozási típusok közötti különbségekre is. Mivel a részletesebb elemzések során kiderült, hogy az index értékét az anyagi jóllét, az egészségi állapot és az életkor határozza meg legjobban, a kutatók tanulmányukban az FT indexet az életkori generációk kapcsán vették górcső alá és fogalmaztak meg továbbvizsgálandó kérdéseket. Az eredmények azt mutatják, hogy az életkor növekedésével az összetett életminőség index értéke határozottan csökken. Ezen eredmény teljes magyarázata még további vizsgálatokat kíván.¹²

A legutolsó vizsgálati hullám lehetővé tette az előző vizsgálatokon kívül a járás településeinek életminőség index szerinti összehasonlítását. Az FT index értéke a járásbeli lakosok esetében szignifikánsan alacsonyabb értéket mutatott, mint a megyeszékhelyen.¹³ Ez az eredmény igazolja, hogy az FTI önmagában képes megragadni a lokális közösség életminőség viszonyait; képes jelezni változásokat, amelyek révén részletesebb vizsgálatok indíthatók (lásd a vallásosság viszonyainak alakulását).

Lakáshelyzet, lakhatás

(2008–2015 Szoboszlai Katalin)

A kutatássorozat kezdete óta Szoboszlai Katalin foglalkozik a vizsgált populáció lakásának, lakhatásának témáival, a település lakásállományának jellemzésével, a változások követésével, továbbá a vizsgált háztartások komfortfokozatának, tartós fogyasztási cikkek történet ellátottságának részletes bemutatásával is.

Az adatok alapján leszögezhető, hogy Nyíregyházát a 2000-es évek elején dinamikus gazdasági, társadalmi mozgás jellemezte. A gazdaságban megmutatkozó fejlődéshez kapcsolódóan az építőipari tevékenység is jelentősen nőtt, mely a lakásépítésben, korszerűsítésben, felújításban mutatkozott meg. A gazdasági válság azonban a térség-

¹¹ TAKÁCS PÉTER, FÁBIÁN GERGELY: Egy lokális életminőség index kialakításának lépései. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 3. No. 3. (2012), 46–68.

¹² TAKÁCS PÉTER, FÁBIÁN GERGELY: A nyíregyházi lakossági panelfelméréshez kapcsolódó életminőség vizsgálatok. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 5. No. 12–13. (2014), 165–188.

¹³ TAKÁCS PÉTER, FÁBIÁN GERGELY, SZIGETI FRUZZSINA: A Nyíregyházi Háztartáspanel életminőségi modellvizsgálatok legújabb eredményei, valamint az életminőség modell bővítésének lehetőségei a RoughSetTheory alkalmazásával. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 6. No. 18–19. (2015), 198–225.

ben is sújtotta az ingatlanpiacot és az építőipart is: mind a megyeszékhelyen, mind a járásban jelentősen csökkent a lakásépítés. 2012-re a lakóhely, lakásjellemzők, lakásállomány szerkezetek tekintetében nem voltak jelentős változások a korábbi évekhez viszonyítva. A lakásállomány minimális bővülését, a bérlakásállomány stagnáló számát mutatják az adatok. 2015-re a bérlakás-állomány még tovább szűkült Nyíregyházán.

A lakások jelentős része összkomfortos, felszereltségét tekintve szinte minden megtalálható, 2008 és 2015 között jelentős változás nem történt e tekintetben. Egyedül az Internet további dinamikus terjedése emelhető ki pozitív változásként.¹⁴

A szerző külön tárgyalta a gyermekes családok lakhatási körülményeinek jellegzetességeit. Ennek kapcsán a 2008-as adatokra alapozva megállapítja, hogy a legkisebb alapterületű lakásokban zömmel gyermekes családok élnek – a negyven négyzetméter alatti lakásokban elsősorban egyszülős családok. Gondot jelentenek a városban a szegénynegyedek korszerűtlen, kis alapterületű szükséglakásai is.

A 2012-es, majd a 2015-ös elemzések fókuszra már egyértelműen a lakhatási szegénység. A lakhatási problémákra Szoboszlai minden tanulmányban felhívta a figyelmet és javaslatokat is megfogalmazott: sürgette az olyan településfejlesztési koncepció kialakítását, mely az önkormányzati tulajdonban lévő és üresen álló ingatlanok hasznosítását is magában foglalja, illetve előnyösnek látta az úgynevezett közösségi lakásépítést, mely a társadalmi felelősségvállalást és szolidaritást is erősíti.¹⁵

Gazdasági aktivitás, munkanélküliség, nők helyzete

(2018–2015 Rusinné Fedor Anita; 2012 Jávorné Erdei Renáta; 2015 Balogh Erzsébet)

Az állami vagy lokális szinten kialakuló gazdasági aktivitás a társadalmi tények azon csoportjába tartozik, amely más jelentőségteljes társadalmi tényekkel hozható cirkuláris oksági összefüggésbe mikro-, mezo- és makroszinten egyaránt (iskolázottság, egészségi állapot, esélyegyenlőség, a munkaerő-piac keresleti oldala, a munkaerő-piac strukturális összefüggései, gazdaságpolitika sikeressége). Azon túl, hogy a társadalmi folyamatok egymásra hatásának és trendjeinek elemzéséhez nélkülözhetetlen mutató, a gazdasági aktivitás olyan mérőszám, amely az Európai Unió gazdaság-, társadalom- és szociálpolitikájában, irányelveiben és közösségi szintű elemzéseiben is kulcsszerepet tölt be, ezáltal informatív mértékűen mérhetően.

A 2008 és 2010 évi adatfelvételek eredményeit elemezve R. Fedor Anita (2012) megállapította, hogy az un. „Lisszaboni célban” az EU által 2010-re kitűzött 70 százalékos foglalkoztatási színvonal (nők esetében 60%) elérése uniós szinten meghíúsult, de míg az EU átlag elmaradása nem jelentős, addig a hazai lemaradás már nagymértékű, sőt, a rendszerváltozást követő foglalkoztatási problémák megyénkénti eltérései is tartósan bizonyulnak. Így Szabolcs-Szatmár-Bereg megye több mint húsz év távlatában a legkedvezőtlenebb foglalkoztatási mutatókkal bíró megyék közé

¹⁴ SZOBOSZLAI KATALIN: Lakásjellemzők Nyíregyházán 2008–2010, Acta Medicinæ et Sociologica Vol. 3. No. 3. (2012) 69–82.

¹⁵ SZOBOSZLAI KATALIN: Lakásjellemzők Nyíregyházán 2012. Acta Medicinæ et Sociologica Vol. 5. No. 12–13. (2014) 105–122.; SZOBOSZLAI KATALIN: Lakásjellemzők a Nyíregyházi járásban és a megyeszékhelyen. Acta Medicinæ et Sociologica Vol. 6. No. 18–19. (2015) 30–46.

tartozik. Ezen belül a Nyíregyházára vonatkozó kutatásban arra a kérdésre, hogy „*Dolgozik-e Ön jelenleg*” a válaszadók 54,9 százaléka válaszolt igennel 2008-ban, 2010-ben 54,5 százalék. Nyíregyháza válaszadó lakosságának foglalkoztatási jellemzői nem mutatnak jelentős eltérést az országos adatokhoz képest. Ennek fő oka, hogy megyeszékhelyünk kedvezőbb foglalkoztatási lehetőségeket biztosít lakosai számára, mint a környező települések. Ez az általános helyzetkép nyilvánvalóan rányomja a bélyegét a foglalkoztatás és munkaerőpiac más mutatóira is. A szerző megerősíti, hogy a vizsgálati mintában is igaz a tétel, miszerint mind a foglalkoztatást, mind pedig a munkanélkülivé válás kockázatát erőteljesen befolyásolja az iskolai végzettség. A képzettség pozitív hatása a főállásban végzett munka mellett a *további jövedelemszerző tevékenység* tekintetében is megfigyelhető (R. Fedor, 2012).¹⁶

A 2012. évi Háztartáspanel felvételek alapján a kutatók megállapították, hogy a nyíregyházi megkérdezettek foglalkoztatási szintje kedvezően alakult a két megelőző adatfelvételhez képest. A „*Dolgozik-e Ön jelenleg*” kérdésre a válaszadók százaléka 57,1 válaszolt igennel. A foglalkoztatottak bővülésének mértéke így 2008-hoz viszonyítva 2,2 százalék, míg 2010-hez hasonlítva 2,6 százalék. A foglalkoztatás bővülése nem volt egyenletes a nemek viszonylatában; a férfiak helyzete javult nagyobb mértékben. A „*Dolgozik-e Ön jelenleg*” kérdésre a nők 54 százaléka válaszolt igennel, míg a férfiaknál ez az arány 65% volt. A nagyságrendbeli eltérés (11%) az országosan mért különbségeknek megfelelően alakul a helyi foglalkoztatási adatok nemenkénti megoszlásában. Az elhelyezkedési lehetőségek továbbra is a kvalifikáltabb társadalmi csoportoknak kedveztek, annak ellenére, hogy 2012-ben az egyetemi diplomával rendelkezők almintájában csökkent a foglalkoztatottak aránya. A 2012-es hullámban mért javulás megfelel az európai makro-tendenciáknak, mely szerint hazánk foglalkoztatási mutatói ugyan továbbra is alulmaradnak az Európai Unió átlagához képest, azonban a 2008-as adatokhoz viszonyítva relatív helyzetünk pozitív irányba mozdult (R. Fedor és Jávorné Erdei, 2014).¹⁷

Ahogy azt már több helyen jeleztük, a 2015-ös adatfelvétel a megyeszékhelyen túl kiterjedt az egész járásra. Miután a megye továbbra is a leghátrányosabb helyzetűek egyike, nem meglepő, hogy a Nyíregyházi járás vizsgálatában részvevők 52 százaléka válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy „*Dolgozik-e Ön jelenleg*”, ugyanakkor az egyes települések értékei között jelentős eltérések tapasztalhatók. A megyeszékhely közelségéből adódó helyzeti előnnyel (vidéki lakókörnyezet, nagyvárosi munkaerőpiac, kedvező közlekedés) rendelkező településeken élők körében igen magas a foglalkoztatottság (65–71 százalék között). Ehhez képest Nyíregyháza már a középmezőnyt erősíti 54 százalékkal. A megyeszékhely mintájából kirajzolódó foglalkoztatási adatok tehát ismét kedvezőtlen irányba fordultak, visszaestek a 2010-es szintre. Nemenkénti összehasonlításban a korábbi évekhez hasonlóan a férfiak előnye rajzolódik ki. A teljes mintában az „*Dolgozik-e Ön jelenleg*” kérdésre a nők 45 százaléka, míg a férfiak

¹⁶ R. FEDOR ANITA: A gazdasági aktivitás lokális jellemzői. Nők és férfiak a „munka piacán”. *Acta Medicinæ et Sociologica* 3 (3): 83–98. (2012)

¹⁷ R. FEDOR ANITA, JÁVORNÉ ERDEI RENÁTA: A foglalkoztatás jellemzői Nyíregyházán. *Acta Medicinæ et Sociologica* 5. (12–13). (2014) 29–46.

63,5 százaléka válaszolt igennel (különbség 18,5%), ezen belül a nyíregyházi nők 47 százaléka, a férfiak 66 százaléka (különbség 19%) válaszolt hasonlóan. A szerzők, R. Fedor Anita és Balogh Erzsébet (2015) a nők korábbihoz képest nagyobb arányú nyugdíjba vonulásával magyarázták úgy a teljes foglalkoztatottság csökkenését, mint a női foglalkoztatás visszaesését, ugyanakkor nem tértek ki arra a kérdésre, hogy a nyugdíjazási hullámmal párhuzamosan miért nem élénkült meg a munkaerő-piaci kereslet a fiatalabbak körében, amely így, együttesen arra utal, hogy a korengedményes női nyugdíjazással párhuzamosan a munkaerőpiac hasonló mértékű szűkülése is bekövetkezhetett.¹⁸

Egészségi állapot

(2008–2012 Jávorné Erdei Renáta; 2008–2010 Jóna György; 2012 Rusinné Fedor Anita, Berencsiné Madácsi Eszter; 2015 Hüse Lajos)

Az egészségi állapot főbb mutatóira és az egészségmagatartásra vonatkozó kérdések gondozását Jávorné Erdei Renáta végezte a kutatássorozat kezdetétől kezdve – jóllehet, az utolsó hullám adatainak elemzésében aktuálisan nem vett részt.¹⁹ Kutatási megközelítése szerint az egészségi állapot leíró értelmezése ma már nem elegendő a multidimenzionális fogalommal vált egészség meghatározásához. Az egyén egészségét és jólétét befolyásolja, sőt, egyes csoportok esetében determinálja az iskolai végzettség, a foglalkoztatottság, a jövedelem, a státusz, a lakásviszonyok, a hozzájutás a tápláló ételekhez, hozzáférés a megfelelő és hatékony egészségügyi alapellátáshoz, a genetikai örökség, a korai élettapasztalatok. Természetesen az életmódbeli tényezők, valamint az egyéni viselkedés széles spektruma, ezen belül kiemelten az egészségmagatartás, illetve a rizikómagatartás is befolyásoló tényező. Az egészség szubjektív megítélését illetően egy időben élénk vita volt, melyben a bizonyítékalapú orvoslás elkötelezett hívei a mérések és pontos diagnózisok hiányát hozták fel ellenérvként. Engel bio-pszicho-szociális modelljének (1977) térnyerését követően a modellbe jól illeszthető szubjektív egészségi állapot mérése széles körben elterjedt.²⁰

A vizsgálatssorozatot megalapozó első két hullám adataira épülő elemzés a megkérdezettek körében romló tendenciát tárt fel a szubjektív egészségi állapot tekintetében – különösen a nők, a fiatalabb generációk és az 50–60 év közöttiek esetében. A *Nyíregyháza Életminősége* kutatás kezdeti szakaszában kialakuló képet Jóna György és Jávorné Erdei Renáta főként a szűkülő anyagi forrásokkal és a terjeszkedő szegénységgel hozták összefüggésbe, melyet azzal is indokoltak, hogy általánosságban, de a nyíregyházi mintára is igaz, hogy minél alacsonyabb végzettséggel rendelkezik valaki,

¹⁸ R. FEDOR ANITA ÉS BALOGH ERZSÉBET: A foglalkoztatás és a munkanélküliség jellemzői a Nyíregyházi járásban. *Acta Medicinæ et Sociologica* 6 (18–19). (2015) 47–67.

¹⁹ Jávorné Erdei Renáta doktori dolgozata is szorosan kapcsolódik a Panelvizsgálatokhoz. Munkájában a város különböző kerületeinek egészséggel kapcsolatos viszonyait elemezte részletesen. Ezen vizsgálatok is hozzájárulhatnak olyan városi szintű egészségterv megalkotásához, amely a döntéshozók számára iránymutatóul szolgálhat közéleti szinten. Jávorné Erdei Renáta: Nyíregyháza város lakosságának életminősége az egészségi állapot tükrében. Doktori dolgozat, elérhető: <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=16671> (2017.09.18.)

²⁰ ENGEL, GEORGE L.: The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science* 196. (1977) 129–136. doi:10.1126/science.847460

annál betegebbnek érzi magát.²¹ A szerzők megállapították, hogy a párkapcsolatok és a társas kapcsolatok nem tudják betölteni egészségvédelemmel kapcsolatos funkciójukat, hiszen a mintában az egyedülállók egészségesebbnek tartották magukat, mint a házasságban élők.

A 2012. évi vizsgálat minimális javulást mutatott a megkérdezettek szubjektív egészségi állapotában, mindamelllett továbbra is jellemző maradt, hogy a nők kedvezőtlenebbnek ítélik meg egészségi állapotukat, mint a férfiak. Megerősítette, hogy az egészségi állapottal legszorosabb összefüggést az iskolai végzettség mutatja; minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál kedvezőtlenebbül ítéli meg egészségi állapotát. Jávorné Erdei Renáta, Rusinné Fedor Anita és Berencsiné Madácsi Eszter eredményei szerint a lakosság nagy része csak a legsúlyosabb panaszok esetén fordul házi orvosához, és nem veszi igénybe a lakossághoz legközelebb álló egészségügyi alapellátás preventív és gyógyító lehetőségeit.²² A harmadik hullám egészségmagatartást vizsgáló kérdéssorában hangsúlyozottan megjelenik a dohányzási szokások vizsgálata, mely szerint a dohányzók aránya általában véve magas, és a fiatalok aránya is magas a rendszeresen dohányzók között.

A szubjektív egészségi állapottal kapcsolatban a 2015-ben megvalósult negyedik hullám adatai alapján megállapítható, hogy a befolyásoló tényezők hasonlóképpen hatnak a lakosság egészségérzetére, mint a korábbi években. Az eltérések nem jelentősek, de a 2015-ös mintába került személyek összességében egészségesebbnek érzik magukat, mint a korábbi hullámok válaszadói. Hüse Lajos az adatok alapján leírta, hogy a szubjektív egészségi állapotot a megkérdezettek neme, életkora, legmagasabb iskolai végzettsége, családi állapota befolyásolja leginkább. Összefüggés mutatható ki a megkérdezettek boldogsága (Oxford skála) és vélelmezett egészsége között is. A járás lakosságra is kiterjedő negyedik hullám adatai alapján láthatóvá válik, hogy a falusi lakosság betegségterhei magasabbak, mint a városiaké, miközben az egészségügyi ellátórendszerhez és szolgáltatásokhoz való hozzáférésük szűkebb.²³

Az idők helyzete

(2008–2015 Patyán László)

A demográfiai trendek és a lakosság életkori arányai alapján Magyarország az elöregedő, sőt, elöregedett társadalmak körébe sorolható a fejlett világ számos más országával egyetemben. Ez a „klub” azonban korántsem egyenmű: azon túl, hogy az idők (60+) aránya a fiatalok (0–19 év) arányának csökkenésével párhuzamosan emelkedik (lásd öregedési index²⁴), olyan jellemzőket is érdemes figyelembe venni, mint a szo-

²¹ JÓNA GYÖRGY, JÁVORNÉ ERDEI RENÁTA: A szubjektív egészségi állapot meghatározó tényezői Nyíregyházán. *Acta Medicinæ et Sociologica* 3 (3). (2012) 99–115.

²² JÁVORNÉ ERDEI RENÁTA, FEDOR R. ANITA, BERENC SINÉ MADÁCSI ESZTER: A nyíregyházi lakosok szubjektív egészségi állapota és annak változásai. *Acta Medicinæ et Sociologica* 5. (12–13). (2014) 189–206.

²³ HÜSE LAJOS: A szubjektív egészségi állapot tényezői és azok változása Nyíregyházán és vonzáskörzetében. *Acta Medicinæ et Sociologica* 6 (18–19). (2015) 96–120.

²⁴ Eltartottsági ráták, öregedési index, január 1. (2003–2017). http://http://www.ksh.hu/thm/2/indi2_1_2.html (2017.09.17.)

ciális és egészségügyi ellátórendszer kiépültsége, hatékonysága és elérhetősége, amely tekintetében az említett országok között drasztikus különbségek mutathatók ki.

Az idősök és a fiatalok népességen belüli arányai mellett fontos jelzőszám az aktív korúakhoz viszonyított rátájuk, melyeket fiatalkori és időskori függőségi aránynak nevezünk. A népesség öregedésének folyamatában az időskori függőségi arány nő, a fiatalkori csökken. Ugyanakkor a teljes függőségi arány (a fiatalkori és az időskori ráta összege), amely az aktív korúakra háruló eltartási kötelezettség mértékét jelzi, sokáig szintén csökkent. Csak a legutóbbi időben indult újra növekedésnek, távlatban pedig minden becslés szerint újra elérhetné a korábbi, az agrárnépesség idején mért szinteket, amely rendkívül nagy terheket jelez előre. Az öregedési folyamat gyökeres változása egészen komoly kihívást jelent a fejlett országok számára – lásd Habcicsek és Pákozdi cikkét.²⁵ Ezek a folyamatok kiemelik annak jelentőségét, hogy az idősök vizsgálata, különösképpen az egyszemélyes háztartásban élőké – mint akiknek az életminősége a leginkább függ az ellátórendszertől –, helyet kapjon a nyíregyházi életminőség-kutatás sorozatában.

A megélhetés, a fogyasztás, a szubjektív jólét, az egészségi állapot, a társas kapcsolatok, a lakás és lakhatás, valamint a mobilitás dimenzióit fókuszba helyezve a 65 éves és idősebb népesség helyzetével foglalkozó elemzés lényegében csaknem leképezi a vizsgálsorozat teljes anyagát. Míg az életminőség-kutatás más „elemző egységei” egy-egy dimenzióra koncentrálnak, így az összefoglaló számára jól tömöríthető eredményeket prezentálnak, addig az idősekre irányuló „elemző egység” a kérdőív nagy részére támaszkodva olyan mennyiségű adatot és eredményt produkált, amelyet bajosan lehet a jelen áttekintésbe beleerőltetni. A témagazda Patyán László három tanulmányában²⁶ (ismételten) világossá tette, hogy statisztikai értelemben Nyíregyháza szigetként emelkedik ki a megye hátrányos mutatói által kirajzolt helyzetből az idősök életminőségét tekintve is. Ennek empirikus – a KSH adataiból leszűrhető viszonyon túlmutató – igazolását első ízben a 2015-ös negyedik hullám adataira támaszkodva lehetett megalkotni. Ennek fényében áttekintésünket is főleg ez utóbbi elemzésre koncentrálnak.

Az elemzések kimutatták, hogy a járásban élők alacsonyabb keresetekkel és nyugdíjjal rendelkeznek, mint a nyíregyháziak. Az alacsonyabb nyugdíjak vélhetően a szignifikánsan alacsonyabb iskolai végzettséggel, valamint ennek következtében az alacsonyabb munkabérral hozhatók összefüggésbe (lásd *Gazdasági aktivitás, munkanélküliség, nők helyzete* fejezet). A háztartások egy főre jutó átlagjövedelmében mért tizenötezer forintnyi különbség alapvetően meghatározza a vidéki idősök életmódját, fogyasztási szokásait. Jellemző, hogy a mindennapi kiadások, az étel- és gyógyszerköltségek jelentenek a járásban élő idősöknek nagyobb terhet. A járási idősök közül kevesek engedhetik meg maguknak a városi idős korosztályban gyakoribb fogyasztási szokásokat (pl. a nyaralást). Tovább árnyalja a képet, hogy a járási idősök

²⁵ HABCICSEK LÁSZLÓ, PÁKOZDI ILDIKÓ: Az elöregedő társadalom szociális kihívásai. *Esély* 2004/3. (2004) 87–119.

²⁶ PATYÁN LÁSZLÓ: Időskorúak életminősége 2010. *Acta Medicinæ et Sociologica* 3 (3). (2012) 117–135.; PATYÁN LÁSZLÓ: Egyszemélyes háztartásban élő idősök életminősége *Acta Medicinæ et Sociologica* 5. (2014) 123–141.; PATYÁN LÁSZLÓ: A Nyíregyházi járásban élő idősök életkörülményei. *Acta Medicinæ et Sociologica* 6. (2015) 162–180.

esetében fokozottan jellemző a relatíve nagy lakás, e mellett a háztartásban élők alacsony száma, mely növelheti a lakhatásra fordítandó kiadásokat, ezáltal fokozottabb terhet ró ezekre az idősekre.

A két almintá demográfiai hasonlatossága ellenére szembeötlő a járásban élők rosszabb egészségi állapota, amelyet azonban nem élnek meg negatívabban a megyeszékhelyen élő idősök (szubjektív egészség). A járásban élők sokkal inkább a családra támaszkodnak, kevesebb barátal rendelkeznek – baráti kapcsolatokra támogatóként inkább a városi lakosság számíthat. A járásban élő idősök háztartásaiban sokkal alacsonyabb arányban vannak jelen az info-kommunikációt segítő eszközök – ez alól csak a mobiltelefon képez kivételt –, amely tovább szűkíti a rokoni-szomszédsági viszonyon túli, külső kapcsolatok ápolásának lehetőségét.

Mindezek fényében a szerző javasolja, hogy a jóléti rendszerek uniformizált segítségnyújtási formái esetében a vidék-város különbségeket mindenképp figyelembe kellene venni.

Támogatórendszerek

(2008–2012 Balog Erzsébet; 2008–2010 Fábián Gergely; 2012 Rusinné Fedor Anita;
2015 Krizsai Anita, Tóthné Csatlós Ildikó)

Azokat az emberi csoportosulásokat, melyek tagjaik számára szociális támogató-védő funkciót töltenek be, támogató rendszereknek nevezzük. A támogatás különféle formát ölthet a legalapvetőbb szociális (társas) közeg biztosításától kezdve az instrumentális és anyagi támogatáson keresztül a lelki-mentális támogatásig. Az anómia, vagy egyszerűen csak a természetes makro-társadalmi folyamatok (technikai fejlődés, szabadidő-eltöltési szokások változása, anyagi függetlenség elérhetősége stb.) hatására gyengülő közösségek természetesen kevésbé hatékonyan képesek társas támogatást nyújtani, ugyanakkor a támogató funkció szoros kapcsolatok fellazulásából fakadó gyengülése sok szempontból észrevétlen marad, így a magát jól érző, jó társadalmi helyzetben lévő egyén ezzel kapcsolatban szükségletet sem fogalmaz meg. A természetes támogató rendszer gyengülése azonban rögvést láthatóvá válik, és hiánya égető szükséglet formájában jelentkezik, amennyiben az egyén élethelyzete bármilyen szempontból (pl. egészségi, anyagi, mentális-lelki) megroppan, minősége leromlik. Ekkor mutatkozik meg a mesterséges támogató rendszerek jelentősége, amelynek legfontosabb szerepe a természetes támogató rendszer kiegészítése, annak hiánya esetén pedig a pótlása. A modern társadalmakban mindez közfeladat, közösségi finanszírozáson alapul, formáit és elérhetőségét a mindenkori szociálpolitikai elveknek megfelelően – diszfunkcionális állami/önkormányzati működés mellett azoktól kisebb-nagyobb mértékben eltérve – törvények szabályozzák.

A *Nyíregyháza Életminősége* vizsgálatsorozat nemcsak a támogató rendszerek meglétét és azok működési sajátosságait, hanem azokat a problémátípusokat is feltárja, amelyekkel a városi lakosok ezekhez a rendszerekhez fordulnak segítségért. A kutatás egyén-központú megközelítésből közelít a szolgáltatásokra. Így például kérdéseket fogalma-

zott meg arról, hogy a megkérdezettek miképpen vélekednek azokról a segélyezési típusokról, amelyek segítséget nyújthatnak a problémáik megoldásában, illetve, hogyan vélekednek az igénylők azok hatékonyságáról, honnan szerzik értesüléseiket. Az első két hullám adataiból jól látható, hogy a városlakók elsődlegesen a család segítségét veszik igénybe szociális problémák esetében (2008: 91,4%; 2010: 92,2%). Ezután következnek a barátok, ismerősök (53,0% és 60,2%), illetve a mesterséges védőháló elemei, azaz az önkormányzat (27,7% és 27,8%), illetve az egyes szociális szolgáltatók (18,7% és 22,4%). A város Szociális Osztályához fordulók túlnyomó részben pénzügyi támogatásban részesültek. A nyíregyházi válaszadók maximálisan egyetértettek azzal, hogy szükség van a segélyezésre, mert bizonyos problémákat csak ezáltal lehet megoldani, ugyanakkor – a vizsgált időszak közbeszédének megfelelően – azzal is egyetértettek, hogy vannak „csalók” a rendszerben, akik kihasználják a segélyezést, mert eltagadják jövedelmi helyzetüket, illetve igénybe veszik a szolgáltatásokat és juttatásokat, miközben nincsenek rászorulva. A segélypártiak alapvetően a három legalacsonyabb végzettségű csoport tagjai közül kerülnek ki. A középfokú végzettséggel rendelkezők megosztottak ebben a tekintetben, míg a diplomások inkább elutasítók: nem utasítják el a rászorultságot, de nem is preferálják a pénzügyi segítséget.

A szolgáltatási adatokból kimutatható, hogy szinte minden támogatási formában növekedés mérhető – a legjelentősebb arányban a lakásfenntartási támogatás, az átmeneti segély, a rendkívüli gyermekvédelmi támogatás és a kiegészítő gyermekvédelmi támogatás esetében, valamint egyes természetben nyújtott ellátások tekintetében.²⁷

A harmadik hullám adatait e tekintetben elemző dolgozatának²⁸ szerzői az előzőmennyhez képest hangsúlyozottabban támaszkodtak a nemzetközi és hazai adatokra, mintegy nagyobb keretet adva a Nyíregyházán feltárt képnek. Megállapították, hogy a városlakók az országos adatokhoz hasonlóan inkább a pénzügyi ellátási formákat preferálják, de a korábbi évekhez képest kisebb mértékben (74,6 százalék véli ezt a támogatási formát a leginkább alkalmasnak problémái megoldására). Jelentősen emelkedett azok aránya (12,1% és 3,0%-ról 21,4%-ra), akik úgy gondolják, hogy egyik segélyezési forma sem nyújt segítséget – sem a pénzügyi ellátások, sem a természetbeni ellátások – problémájuk megoldásában. Ennek hátterében a szerzők szerint a szegénység mélyülése állhat. Ezzel párhuzamosan 2012-ben jelentős mértékben csökkent a városban a segélyezettek száma: egyrészt 2012-ben érzékelhetővé váltak a megváltozott jogszabályi feltételek, másrészt a szerzők úgy vélik, a közfoglalkoztatási létszám jelentős növekedése is ehhez járul hozzá. Ez azonban még mindig csak részleges becslés lehet, hiszen a szerzők másutt megállapítják, hogy a segélykérelmek elutasításának döntő oka a jövedelmekben rejtett, azaz a 2012-ben érvényes öregségi nyugdíjminimum összegét (28 500 forint) meghaladó jövedelem esetén a jogosultság nem volt megállapítható. Könnyen belátható, hogy ez az összeg már 2012-ben sem biztosíthatott méltó életszínvonalat. A legsúlyosabb, életet veszélyeztető problémák

²⁷ BALOGH ERZSÉBET, FÁBIÁN GERGELY: Támogató rendszerek, szociális problémák és segélyezés. *Acta Medicinæ et Sociologica* 3 (3). (2012) 135–153.

²⁸ BALOGH ERZSÉBET, R. FEDOR ANITA: Segélyezés és támogató rendszerek. *Acta Medicinæ et Sociologica* 5. (12–13). (2014) 83–105.

kivételével hathatós problémamegoldás nem alapozható olyan segélyezésre, amelyre a rászoruló kizárólag ennél alacsonyabb jövedelem esetén jogosult. Jelentősen emelkedett azok aránya, akik úgy vélik, hogy sok utánajárást kíván az igazolások beszerzése, ami akár összefüggésben állhat azzal is, hogy a különböző igazolások megszerzése számos költséggel járhat együtt (utazás, illetékfizetés), melyet a kérelmező nem tud megfinanszírozni, tehát ezek az emberek kiszorulnak a védőernyő alól.

A szociális igazgatás területén újabb jelentős változtatásokra került sor 2013-ban – a harmadik és a negyedik hullám között. A változtatások révén az önkormányzatoktól átkerültek az okmányirodai feladatok, a gyermekvédelmi és gyámügyek, valamint egyes szociális (időskorúak járadéka, egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság, ápolási díj és közgyógyellátás egyes jogcíme), környezetvédelmi, természetvédelmi igazgatási ügyek a járásokhoz. Ettől az évtől a segélyek finanszírozása is megváltozott: a települések eltérő mértékű állami támogatásban részesültek, figyelembe véve az egy lakosra jutó adóerő-képességet.

A változó jogszabályi környezet mellett is megállapítható a szociális támogatások elértéktelenedésének további erősödése. Ennek egyik oka a negyedik hullám adatait elemző tanulmány szerzői szerint az, hogy számos segély összegének megállapítási alapját képező öregségi nyugdíjminimum 2008 óta változatlan (28 500 Ft). Nemcsak a segély összege, hanem a kérelem elbírálásánál figyelembe vett jövedelemhatár is a nyugdíjminimumhoz kötődik, ami többségében még a szegénységi küszöb mértékét sem éri el. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a településeken szinte csak szelektív ellátások érhetők el, univerzális ellátásokkal alig találkozunk. Ez 2015 előtt is többségében igaz volt, azt követően azonban a normatív támogatások megszüntetésével még inkább a településen dől el, hogy ki, milyen feltételekkel és mire jogosult. Ezt a helyi döntést azonban a rendelkezésre álló források determinálják – a kisebb települések csak az államtól kapott forrásokat használják fel, amely beszűkíti a segélyezés lehetőségét.²⁹

Társas kapcsolatok vizsgálata

(2008–2015 Huszti Éva)

Az emberi kapcsolatok rendszere egy társadalom számára alapvető és elidegeníthetetlen erőforrás. A szociológia és a kulturális antropológia régóta foglalkozik a társadalmak felépítésével, szerkezetével, „hálózati” rendszerével; annak mennyiségi és minőségi vizsgálataival. A kutatások egyik fontos kérdése az, hogy a társadalmi kapcsolatok mi módon szolgálnak erőforrásul (vagy éppen akadályul) különböző egyéni és közösségi célok, feladatok megvalósításánál.

A nyíregyházi panelkutatás minden felmérésében külön kérdésblokkként jelent meg a társas kapcsolatok helyi vizsgálata. A kérdések összeállítója és koordinátora Huszti Éva volt, aki a felmérések eredményeit több írásban és előadáson is közvetí-

²⁹ KRIZSAI ANITA, TÓTHNÉ CSATLÓS ILDIKÓ: Szociális problémák és a segélyezési rendszer átalakulása a Nyíregyházi járás településein. *Acta Medicinae et Sociologica* 6. (18–19). (2015) 181–197.

tette mind a szűkebb szakmai plénum, mind a város vezetése és lakossága számára.³⁰ Az első három felmérés szorosán Nyíregyházához kapcsolódva állapít meg tényeket, összehasonlítva az országos helyzetet (Tárki Háztartás Monitor és Omnibusz³¹ vizsgálatok; Háztartások Életút Változása³²) a helyi eredményekkel. A negyedik vizsgálat hangsúlya természetes módon áttevődött a járási szintű összevetésekre; ugyanakkor az elemzésekben megmaradt a városi szintű összehasonlítás is.³³

A vizsgálatok egyik alapvető iránya a válaszadók által megadott barátság (barátok száma) elemzése volt. Forráserős csoportnak azok a válaszadók tekinthetők, akik magas barátságsszámmal rendelkeznek. Ennek ellentéte a kapcsolathányos (kapcsolat-gyenge) csoportba tartozók köre. A kutatások szignifikáns kapcsolatot jeleztek a barátságsszám vonatkozásában a nemmel, az életkorral, az iskolai végzettséggel, a gazdasági aktivitással, a családi állapottal, az egészségi állapottal és a különböző társadalmi réteghez tartozással. A legjelentősebbnek a nem, a kor és az iskolai végzettség mutatkozott. Országos szinten az aktív életkorú férfiak több barától számoltak be, Nyíregyházán a barátok száma az országosnál szinte minden korosztályban jóval kisebbnek adódott; viszont a férfiak és a nők közötti különbség itt nem mutatkozott számottevőnek. Az életkor növekedésével a kapcsolati háló szűkülni látszik – sokaknál főleg a gyenge kapcsolatok száma és jelentősége csökken. A családi és rokoni szálak súlya ugyanakkor egy ideig növekszik; viszont idősebb, nyugdíjas korra ez is hanyatlani látszik. A magasabb iskolai végzettség legtöbb esetben kiterjedtebb kapcsolati hálót mutatott. Az alacsonyabb végzettségűek esetében a családi kapcsolatok sokkal dominánsabbnak mutatkoztak – ezek az erős kapcsolatok viszont a hivatalos ügyintézők, álláskeresés kapcsán nem aknázhatók ki olyan mértékben, mint a gyengébb ismerősi szálak.

Nyíregyházán a kapcsolaterős csoportba tartozók legjellemzőbb vonásai: fiatal; nőtlen/hajadon korosztály; jómódúak köre. A járási vizsgálatok szerint is a gazdaságilag aktív, munkaerőpiacon erősebb státuszúak szintén erősebb kapcsolati rendszerrel rendelkeztek. A kapcsolathányos csoport jellemzői pedig a következők: idős, özvegy és nyugdíjas korosztály; alacsony iskolai végzettség. A járási vizsgálat szerint a nagyvárosi környezeten kívül kevesebb az átlagos barátságsszám; az alacsonyabb iskolai végzettségűek izolációja még jelentősebb mértékűnek adódott. A vizsgálatokban itt is kimutatható volt Nyíregyháza „sziget” jellege; a megyeszékhely kiemelkedett a mutatók többségében, sok esetben az országos átlagot tükrözve; a járási értékek viszont szinte minden esetben alacsonyabb értékeket jeleztek.

Nyilvánvaló, hogy egyedül a barátok száma nem képes jellemezni azt a társas kapcsolati rendszert, ami egy mikro-, vagy makro-közösség sajátja. Az adatfelvétel során a szolidaritás, a helyi társadalomba való beágyazottság, a magántársasági formák meg-

³⁰ HUSZTI ÉVA: Társas kapcsolatok. Családi, rokoni, baráti kapcsolatok Nyíregyháza lakói körében 2008–2010. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 3. No. 3. (2012) 155–176.; HUSZTI ÉVA: Társas kapcsolatok Nyíregyházán. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 5. No. 12–13. (2014.) 143–164.

³¹ Röviden a TÁRKI „OMNIBUSZ” vizsgálatairól. http://www.tarki.hu/hu/services/su/omnibusz_ismerteto.pdf (2017.09.18.)

³² Háztartások Életút Változása. <http://www.tarki.hu/hev/hev-1> (2017.09.18.)

³³ HUSZTI ÉVA: Mondd meg, kikkel töltöd az idődet, s megmondom, ki vagy. A társas támogatást nyújtó személyes kapcsolati háló néhány jellemzője és működése a Nyíregyházi járásban. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 6. No. 18–19. (2015) 121–144.

jelenésének mérése szintén szerepet kapott. A kapcsolattartás gyakorisága fontos mérőszáma az adott kapcsolat erősségének. Az arányok az első felméréshez viszonyítva megemelkedtek, majd később visszaestek az eredeti szintre. A kapcsolatok gyakoriságának csökkenése a vizsgálatok során az alsó és a középrétegekre (gazdasági erő) volt jellemző – ezek a rétegek egy izolálódási folyamat megélői. Jellemző vonás volt a nyíregyházi és a járási mintákban az erős kapcsolattartás a szomszédokkal. Viszont országos összevetésben gyengének volt mondható a részvétel a klubokban, öntevékeny szabadidős csoportokban Nyíregyházán és a járás más településein is; mindezek közül a legerősebbnek a vallási közösségekhez tartozás jelentkezett.

Összefoglalva elmondható, hogy a társas kapcsolatok elemzése a nyíregyházi panelvizsgálatok révén olyan új tükrét adták a város életének, a működési mechanizmusok jobb megértésének, amelyet nem sok más hasonló nagyságú magyar város mondhat magáénak. Az eredményeket a város döntéshozói is megismerhették és felhasználhatták döntéseik során. Ezek révén a város és a hatáskörbe közvetlenül, vagy közvetve bevonható intézmények (óvodák, iskolák, sportklubok, stb.) tudatosan számos olyan szervezett eseménynek, találkozási lehetőségnek adtak teret az elmúlt időszakban, amelyek a fentebb említett izolálódási folyamatok ellen hathattak.

Anyagi depriváció

(2012–2015 Szilicsány Éva Panna)

A társadalmi egyenlőtlenségek és a szegénység kutatói mára már egyetértenek abban, hogy a mai társadalmak vizsgálata nem elégedhet meg csupán a jövedelmi szegénység elemzésével. Mára elfogadott az a megközelítés, hogy az életkörülményekben jelentkező hátrányok halmozódása – halmozottan hátrányos helyzet – nagy valószínűséggel elvezethet a leszakadáshoz az átlagtól, az erőforrások olyan mértékű beszűküléséhez vezethet, amely egyben tartósíthatja a leszakadás állapotát. Mindezen tényezők folyamatos fennállása a társadalomból történő kiteszítottsághoz, kirekesztettséghez vezet.

A nyíregyházi panelkutatás adataira támaszkodva Szilicsány Éva Panna vizsgálta Nyíregyháza és a nyíregyházi járás lakosainak anyagi deprivációs helyzetét.³⁴ Az elemzés célja annak feltárása volt, hogy az anyagi depriváció (megfosztottság) milyen mértékben van jelen a városban és a járásban; a különböző tényezők milyen mértékben halmozódtak; kik az érintettek. A deprivációs vizsgálatok fő forrása kilenc elemi indikátor³⁵ volt, amelyek megegyeztek a magyar (Tárki Háztartás Monitor) és európai (Eurostat, EU-SILC) felmérések hasonló kérdéseivel; így lehetőség adódott a szerző számára a többszintű összehasonlításra.

A harmadik hullám adatai szerint Nyíregyházán leginkább a pénzügyi vonatkozású indikátorok jellemzőek; ezen belül is a tartalékképzés okoz problémát. Az eredmények tükrözik azt a már többször is kiemelt megállapítást, miszerint a nyíregyházi helyzetkép

³⁴ SZILICSÁNY ÉVA PANNA: Az anyagi depriváció jelenléte Nyíregyházán, 2012-ben. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 5. No. 12–13. (2014) 61–82.; SZILICSÁNY ÉVA PANNA: Megélhetési nehézségek és nélkülözés a Nyíregyházi járásban. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 6. No. 18–19. (2015.) 80–95.

³⁵ Váratlan kiadás fedezete; egyhetes nyaralás lehetősége; rendszeres/kétnapi hús fogyasztás; tartozás, hátralék meglete; autó birtoklása, fenntartása; lakás rendes fűtése; mosógép; színes televízió; telefon, mobiltelefon birtoklása.

sok esetben az országos viszonyoknak felel meg. Mind az Eurostat, mind a Tárki felmérése azt jelzi hazánkban, hogy a népesség a depriváció vonatkozásában elsődlegesen anyagi nehézségekkel küzd, ami főleg a tartalékképzésben mutatkozik meg. Mindezek mellett mindhárom felmérés kiemeli a létfenntartással kapcsolatos problémák magas arányát is. A részletesebb elemzés azokat a „törésvonalakat” is azonosítani igyekezett, amelyek kapcsolódnak a kirekesztettség ki- és belépési pontjaihoz, annak tartóssá válásához.

A negyedik hullám depriváció irányú elemzése főleg a járási viszonyok feltárására koncentrált. A vizsgálatok kimutatták, hogy a tartalékképzés a járási lakosok esetében még a nyíregyháziakénál is problémásabb. Árnyaltabb kép mutatkozott a vizsgálatok során a szegénységi küszöbön állókról. Ők azok, akik a határon „táncolnak” – a biztos jövedelem megóvhatja, vagy kiemelheti őket a mélyebbre csúszás határáról. Számukra a munkahely elvesztése igen súlyos problémát okozhat, hiszen általában nem állnak rendelkezésükre olyan tartalékok, amelyek megóvhatnák őket a kirekesztettség állapot elérésétől, a következő munkahely megszerzéséig.

Érzelmi jólét

(2015 Szigeti Fruzsina, Fábíán Gergely, Takács Péter)

A nyíregyházi panelfelmérés adatai lehetővé tették, hogy egy lokális (városi szinten értelmezhető) életminőség mutatót alakítsanak ki a kutatók. A modell – amelyet T. Rahman és munkatársai dolgoztak ki – nyolc, életvitellel kapcsolatos területet foglal magába. 2015-ig a felmérések ezek közül hetet³⁶ fedtek le. A negyedik felmérésben sikerült az érzelmi jólét viszonyait is mérni a városban és a járásban az Oxford Boldogságmérő Skála segítségével. Az érzelmi jólét adatainak elemzését Szigeti Fruzsina, Fábíán Gergely és Takács Péter végezték.³⁷

A számítások meghatározó különbséget jeleztek a különböző korcsoportok és az eltérő iskolai végzettség szerint. A korrallal az összesített skálapontszám átlagos értéke csökkent; az iskolai végzettség növekedése pedig a pontszám átlagértékek növekedését adta. A munkahellyel rendelkezők elégedettségi szintje magasabb volt; viszont a nagyobb jövedelműek nem mutattak magasabb átlagot a mérésben. A kapcsolaterős csoportok szintén magasabb elégedettségről adtak számot. A városi és a járási lakosok között statisztikailag jelentékeny különbséget jeleztek az adatok az előbbiekre javára. A városi lakosok inkább optimista, míg a járásiak kissé pesszimista felfogással töltötték ki a kérdőívet.

Az elemzésből levonható következtetések természetes módon fedik az előző részekben elhangzottakat. A munkaerő-piaci helyzet javítása; a személyes hálózatok és a gyenge kapcsolatok építésének tudatos segítése (klubok, önkéntes szervezetek támogatása); a kulturális tőke erősítése a városban és a környező járási településeken növelné a lakosok boldogság szintjét, étellel való elégedettségét.

³⁶ Családi, baráti viszonyok; egészségi állapot; anyagi jólét; lokális közösség; munka és aktivitás; személyes biztonság, környezet minősége. A Rahman modellből hiányzó komponens az érzelmi jólét komponense.

³⁷ SZIGETI FRUZZSINA, FÁBIÁN GERGELY, TAKÁCS PÉTER: Az érzelmi jólét mérése a Nyíregyházi járás településein. Acta Medicinæ et Sociologiae Vol. 6. No. 18–19. (2015) 145–161.

A várost érintő és a *Nyíregyháza Életminősége* című kutatás közvetett körébe vonható egyéb kari vizsgálatok

A kutatásokat bemutató kötetekben több alkalommal olyan speciális területeket érintő közlemények is napvilágot láttak, amelyek az Egészségügyi Kar munkatársainak Nyíregyháza város életminőségével összefüggő, de nem szorosan a *Nyíregyháza Életminősége* című kutatáshoz köthetők.

Elsőként többek között Horváth László és Krizsai Anita írását³⁸ lehet megemlíteni, amely a családi és intézményi szociális ellátások viszonyát, súlypontjait tárgyalja fogyatékos gyermekek körében. A vizsgálatok Nyíregyházán és a környező településein élőket érintették. A munka annak feltárására irányult, hogy milyen módszerek szükségesek ahhoz, hogy a családok partnerként kapcsolódhassanak be az egészségügyi és szociális ellátásokba. A kutatási eredményekre alapozva egy továbbképzési program született a fogyatékos gyermekekkel és családjaikkal foglalkozó szakemberek számára.

Hüse Lajos munkája³⁹ az inkluzív nevelés területére vezeti az olvasót. A tanulmány a „Mindenkinek becsengettek!” program keretei között vizsgálta az értelmi fogyatékkal élő gyermekek közvetlen környezetét, a környezeti interakciókat és azok hatását. A program megvalósítása során önkéntesek óvodai és alsó tagozatos csoportokba vittek többségében Down-szindrómás gyermekeket (csoportonként egy főt, heti rendszerességgel, 6–8 héten keresztül) különböző foglalkozásokra – jellemzően kézműves, zenei, vagy mozgásos tevékenységekre. A csoportokban az ilyen típusú pedagógiai feladatok megoldására szolgáló inkluzív oktatást támogató vagy éppen gátló tanári attitűdök voltak megfigyelhetők. A szerző összegzésében kiemeli, hogy az ilyen programok „kétélű fegyverként” szolgálhatják, vagy hátráltathatják a fogyatékos gyermekek iskolai integrációjának ügyét.

Az eddig elvégzett felmérések képet nyújtanak a város és a járás életéről. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a speciális, esetleg kevésbé előtérben lévő rétegek életviszonyainak feltárása további célzott kutatásokat igényel. Ehhez kapcsolódóan az Egészségügyi Kar számára nagy feladat volt a *Nyíregyháza Ifjúsága 2015* felmérés-kutatói feladatainak megoldása. A vizsgálat követte a *Magyar Ifjúság 2012* kutatás során alkalmazott módszereket, kérdőívet. Az eredmények összefoglaló írásai⁴⁰ lehetőséget adnak arra, hogy a nyíregyházi fiatalok helyzete összevethető legyen országos szinten. A városi ifjúsági koncepció előkészítési munkálatai figyelembe vették mindezeket. Erre igen jó példa a fiatalok szabadidő eltöltési és sportolási szokásaival kapcsolatos elemzés.⁴¹ Ez elősegítette azoknak a projekteknek a megvalósulását, amelyek a város

³⁸ HORVÁTH LÁSZLÓ, KRIZSAI ANITA: Fogyatékos emberek helyzete Nyíregyházán és térségében. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 3. No. 3. (2012) 177–196.

³⁹ HÜSE LAJOS: Az inkluzív neveléssel kapcsolatos tanári attitűdök Nyíregyházán. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 5. No. 12–13. (2014) 207–228.

⁴⁰ HUSZTI ÉVA, BALOGH ERZSÉBET, HÜSE LAJOS ÉS TAKÁCS PÉTER [szerk.]: *Nyíregyháza Ifjúsága 2015*. Tematikus szám. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 7. No. 20–21. (2016)

⁴¹ KOVÁCS KLÁRA: Szabadidő-eltöltés és sportolás a nyíregyházi fiatalok körében. *Acta Medicinæ et Sociologica* Vol. 7. No. 20–21. (2016) 112–130.

számos pontján (erdei tornapálya, szabad téri edzési lehetőségek, játszóterek) teszik ma már lehetővé az aktív, mozgással teli kikapcsolódást.

Diszkusszió és a folytatás

Összefoglalásként az a kérdés tehető fel, hogy milyen összkép is alakult ki a munka során Nyíregyházáról és a járásról. A válasz röviden úgy foglalható össze, hogy a város nagyon sok tekintetben az országos átlaghoz igazodik. Kilépve azonban a város vonzáskörzetébe, érezhető az a lemaradás, amire számos országos felmérés felhívja a figyelmet. Ezen okból ismétlődik újra és újra az írásokban a Nyíregyháza „sziget” jellege.

Hogyan tovább? – kérdezheti az olvasó.

A kar és a kutatócsoport céljai között szerepel a *Nyíregyháza Életminősége* című kutatás folytatása. Ez részben 2017 ősszén megtörtént és újabb szempontokkal kiegészítve 2018 tavaszán is tart. A két időpont oka az, hogy az előkészítő munka szakértői egyeztetései annyi új szükséges irányt jelöltek meg, amelyek ésszerű vizsgálata csak két részben lehetséges. A tervezett első lekérdezés fókuszában a korábbi kérdőív kérdései állnak majd, kivéve az egészségi állapottal kapcsolatos kérdésblokk, amely többek között (droghasználat, Redukált Életesemény Skála,⁴² stb.) a második lekérdezésben jelenik meg. A két felmérés több olyan modult is tartalmaz, amely újra a város és környezetének országos viszonyokkal történő összehasonlítását teszi lehetővé. Mindezek reményeink szerint elősegítik azt a tervezési és végrehajtási munkát, amelyet a Polgármesteri Hivatal, azon belül pedig a Szociális és Köznevelés Osztály végez településünkön.

A hosszabb távú célok között szerepel a Debreceni Egyetem Egészségügyi Karának honlapján kialakítani egy olyan pontot, amely lehetővé teszi a kutatás forrásainak elérését, akár kérdőív vagy adatbázis szinten – generálva ezzel hasonló kezdeményezéseket a társintézményekben vagy más településeken.

A kutatássorozat indulásakor a város viszonyainak megismerése jelentette a legfőbb motiváló tényezőt a kutatók számára. Az elemzési célok elérése, az intézményi és személyes kapcsolatok fejlődése újabb értelmet adott, ad a folytatáshoz. Reményeink szerint ezek a feltáró és hosszabb távú tendenciákat is megmutató vizsgálatok hozzájárulnak Nyíregyháza még európaibb szintű várossá válásához, az itt élők életminőségében eddig elért eredmények jövőbeli megtartásához és további fejlesztéséhez.

⁴² HÜSE LAJOS, HUSZTI ÉVA, TAKÁCS PÉTER: A gyermekvédelem peremén – Negatív életesemények hatása a kamaszok és fiatalok egészségkárosító magatartására. *Metszetek* Vol. 5. No. 4. (2016) 80–108. DOI 10.18392/METSZ/2016/4/5

MARIK SÁNDOR

A hangzássá vált költészet varázslata Beszélgetés Hauser Adrienne zongoraművésszel

Hauser Adrienne már öt éves kora előtt kezdett ismerkedni a zongorával, amely későbbi életének meghatározója lett: szívesen látott művész mindenütt a világ hangversenypódiumain. Szülei lakhelye révén mi mátészalkaiként ismertük meg, bár Debrecenben született. Hétévesen felvették a Zeneakadémia kivételes tehetségek tagozatára, azóta Budapesten és Szentendrén él. Szülővárosától és a megyétől sem szakadt el: alapítványt hozott létre tehetséges mátészalkai gyerekek támogatására, valamint a Tiszadobi Zongorafesztivál megalapítója és művészeti vezetője. A fesztivál tizenöt év alatt a közönségen kívül kivívta a nemzetközi komolyzenei élet elismerését is. A megyében többek között koncertezett Mátészalkán, Nyíregyházán, Kisvárdán, Vásárosnaményban, Tuzséron, Mándokon. Mátészalka és Tiszadob díszpolgára, megyei Prima-díjas. Életéről, művészi munkásságáról Budapesten beszélgettünk.

FOTÓ: FELVÉGI ANDREA

– *Interjúnk július közepén készül, eredetileg már csomagolnia kellene, vagy már meg kellett volna érkeznie Torontóba, kanadai koncertkörútjának első állomására. Mi történt?*

– Nemrégiben változás volt az engem most másodszor meghívó fesztivál vezetőségében, ami együtt járt a különböző programok módosulásával. Abban egyeztünk meg a meghívóimmal, későbbre halasztjuk az utazásomat.

– *Miként került kapcsolatba a kanadai fesztivál szervezőivel?*

– Előző kanadai programjaimra a kint élő nagyszerű hegedűművész, Terebesi György hívott meg egy nyíregyházi koncert alkalmával. Így neki és feleségének köszönhetem, hogy két éve olyan szép és élménydús időt töltöttem Québecben. Szólóestem és kamarazenei fellépéseim voltak, mesterkurzust adtam, és sok különleges emberrel ismerkedtem meg. Az idei meghívás az akkori koncertekre alapozódott.

– *A változással most lett két „ajándék” hete. Hogyan hasznosítja?*

– Főleg őszre tervezett hazai hangversenyeim előkészítésével foglalkozom, többek között új műveket tanulok. Az őszi programomban szerepel egy nyíregyházi koncert is: édesanyám egykori iskolája felkérésének teszek eleget. Egyébként nem adok sok koncertet, és csak a megfelelő felkéréseket vállalom el.

– *Friss kanadai útiélmények helyett akkor beszéljünk először személyes pályájának indulásáról! Mít jelentett a hetvenes években a „kivételes tehetség”, mert ilyen minősítéssel kezdte zongoratanulmányait...*

– Akkor teljesen más világban éltünk és nem csupán politikai szempontból. A különleges tehetségnek is más jelentése volt, mint most. Nagyobb szerepet kapott a valódi érték. Nem árasztottak el mindent a kereskedelmi televíziók, rádiók, a bulvárlapok, a hordozható telefonról nem beszélve. Ezek ma igen nagy hatással vannak a zeneművészetre, és a tömegesítés révén nagy kárt okoznak. A mi mindennapjaink nem pörögtek ennyire, valóban gyerekek voltunk, nem érintett meg minket a celeblehetőség, egyszerűen nem is tudtuk, mi az.

– *Mátészalkán milyen zeneoktatás volt akkoriban?*

– Amikor első osztályos lettem, már jól működő zenei oktatás volt vidéken is. Ez főleg Kodály Zoltánnak köszönhető, aki nagyon sokat tett a fiatalok zenei képzéséért. Ekkoriban az ének-zenei és a zeneiskolai hálózat virágzott, például Mátészalkára – ami egy kis helynek számított – két ilyen iskola is jutott. Az osztálytársaim még tudtak kottát olvasni az általánosban. Mindenki. Azok is, akik nem zenésznek készültek, ez evidencia volt akkoriban. Szóval, nagyon jól megalapozott zenei oktatás volt, ezt sok év után változatlanul így gondolom. Velem már ötévesen két zongoratanár foglalkozott. Margit néni – Szántó Bertalanné – Debrecenből jött minden héten tanítani Mátészalkára, a többi napokon Babi nénivel – Szörényi Gyulánéval – gyakoroltam. Ugyanis a vezetett gyakorlás különösen fontos. Mert egy négy-öt-hatéves gyereket még nem lehet magára hagyni a zongorával egy órára sem, mondván: ezt vagy azt gyakoroljad. Kell az állandó figyelem, kontroll, segítség, meg kell tanítani tanulni. Ez sem könnyű, hiszen a zenetanulás komoly munka. Egy ötéves gyermek talán még szívesebben játszana. Egyébként most olvastam François Couperin francia barokk zeneszerző *A csembalójáték művészete* című írását, melyben éppen erről van szó. Már az 1700-as években... A két tanár és a napi egy óra gyakorlás talán a mai világban már megvalósíthatatlan... Mielőtt lezárnánk a korai mátészalkai időket, meg kell említenem, hatéves koromban meghallgatott Sztankay Lajos tanár úr, aki Bartók-növendék volt, és a későbbiekben sokat foglalkozott velem. Ezután kerültem „megmérettetésre”, és nyertem felvételt a Zeneakadémia kivételes tehetségek tagozatára, vagyis az Előkészítő Tagozatra Budapestre.

– *Nem korai kiemelni egy bétévest a családból, a gondtalan gyermekkor helyett hatalmas terhet rakva a vállára – akkor is, ha a felillantott cél művészkarrier?*

– Természetesen nagyon nehéz volt, és fogalmam sem volt, hogy mi is történik velem. Gyerekkorom első hét éve nagyon boldog volt Mátészalkán a családi környezetben, és ez adta az erőt a későbbi nehézségek elviseléséhez. Budapesten tíz évig

családoknál albérletben laktam. Kedves embereknél – mégsem volt könnyű, főleg lelkileg. A szüleimmel nehéz volt a kapcsolattartás. Már a heti egyszeri telefonálás – az úgynevezett interurbán – maga volt a tortúra, mert elő kellett jegyeztetni a beszélgetést, aztán várakozni. Sokszor órák múlva szólt vissza a postáskisasszony, hogy a hívott fél – édesanyám vagy édesapám – vállalta a kapcsolást, lehet beszélni. És volt még a levélírás.

– *Változatosan zajlott egy mátészalkai kislány bétévesen Budapesten?*

– A gyakorlati feladataimat könnyedén végeztem. Magántanuló voltam az iskolában, így tudtam bejárni a Zeneakadémiára. A délutánjaim szabadok voltak, nem vettem fel különórákat, tehát sok szabadidővel gazdálkodhattam. Az Akadémián legelőször azt tanították meg, milyen legyen a viszonyunk a zenéhez, a jófajta értékhez. Inkább szakmai alázatra neveltek bennünket, és kevésbé volt lényeges a szereplés. Ma ez éppen fordítva van.

– *Kötelességtudó, szorgalmas, céltudatos lehetett, vagy egyszerűen szeretett zongorázni?*

– Engedelmes voltam. Bíztam a sorsomat egyengető felnőttekben, a szüleimben, a tanáraimban. Nem voltam lázadó természet.

– *Soba nem fordult meg a fejében, hogy mást szeretne tanulni, jobb lenne mással foglalkozni?*

– Nem. De ez egy tipikus mai kérdés, csak a bolognai rendszer óta lehetséges átszászni egyik szakról a másikra – akár kedvtelésből is. A mi időnkben ez nem így volt. Inkább szakma és hivatás volt akkoriban, amire már fiatal korban készültünk lelkileg is.

– *Tehát tíz esztendeig alapozott a kivételes tehetségek között, főképpen a zenével foglalkozott, zongorázni tanult. Miként sajátította el a közismereti tantárgyakat? Például a számtant kedvelte?*

– E téren volt egy kis gond, mivel magántanulóként sok matematika óráról hiányoztam. Ez azért lehetett baj, mert e tantárgy tudnivalói egymásra épülnek, foghíjasan nehezen áll össze a folyamat. Ugyanez a helyzet a fizikával is. Pedig a matematikát kedveltem volna, talán tehetségem is volt hozzá. Legjobban a nyelveket, a nyelvtant, a biológiát, kémiát szerettem. Összességében azért többnyire kitűnő vagy jeles bizonyítvánnyal zártam az éveket, csak néha csúszott be a remélnél több négyes.

– *1981-ben fordult a célegyenesbe, amikor az előkészítő után megkezdte tanulmányait a Zeneakadémia zongora tanszakán. Nagy változást jelentett ez? Hiszen addig is a zongora töltötte ki életének nagy részét...*

– Tizenhat évesen, még középiskolásként kezdtem az első akadémiai évet. Nem éreztem nagy változást, valóban az folytatódott magasabb szinten, amivel már hosszabb ideje foglalkoztam. Sőt a középiskolai magántanulói lét gördülékenyebb lett, mert az előkészítőben nem csupán zenei képzést kaptunk, hanem nagyfokú önállóságra neveltek bennünket, ez mindenképpen jelentős pluszt jelentett. Megtanultuk beosztani az időnket, összeegyeztetni a különböző feladatokat, ami minden művész életében kulcsfontosságú.

– *A művészképzőben Kocsis Zoltán, Kurtág György, Rados Ferenc – később mindhárman Kossuth-díjasok – tanítványa lett. Milyen hatással volt ez önre?*

– Mielőtt még erre rátérnék, elmondanám: az előkészítőben Agonás György és Arató Szilvia voltak a tanáraink, akik sokat segítettek nekem, nemcsak zeneileg, hanem emberileg is, bár két nagyon különböző egyéniségről beszélünk. Maga a zeneakadémiai lét is valami kitüntetett lehetőség volt, ez volt az Akadémia „aranykora”. Az előzőekben említett három tanárom három kivételes személyiség, mind nagyhatásúak, de náluk a tanulás egyáltalán nem számított fáklásmenetnek, örömnappalnak. Nagy követelményt állítottak az órákon, úgy értem, a „zene lényege” volt a középpontban és ezt maximálisan kellett kihozni magunkból. Magas volt a mérce és nem a dicséreten alapultak az órák. Mégis szerettem a Zeneakadémiát, diplomázás után éveket bejártam, egyszerűen hiányzott a légköre. Akkoriban ezt bármikor megtehettem, még nem kellett mágneskártya a belépéshez, mint most. Sajnos, most már nem tudok bemenni, amikor szeretnék.

– *Hogyan alakul egy fiatal művész repertoárja? Voltak kötelező zeneművek és voltak választhatók?*

– Kötelező zeneművek nem voltak, de van egy általános gyakorlat, ami a klasszikus zenére vonatkozik, és aszerint haladtunk, azon belül választhattunk. Én főleg Bachhal voltam elfoglalva az első két évben.

– *Hányszor kell egy művet eljátszani, mire kotta nélkül tudja, és lélekleben az alkotás szellemére tudjon koncentrálni, ne pedig arra, melyik hangjegy következik?*

– Ez nagyon változó. Nem arról van szó, melyik hangjegy következik, vagy mellé-ütünk-e. Ezen a szinten már kialakultak a készségek. Egy jó előadónak mindenekelőtt meg kell értenie a zeneszerző szándékát, hogy jól, pontosabban szólva hitelesen tudja azt közvetíteni. Ehhez nem elég az adott művet ismerni, tudással kell rendelkezni az adott kor fő jellemzőiről, be kell illeszteni a művet egy bizonyos környezetbe. Én először erre, az előkészületre, a zenemű környezetére fordítok figyelmet, aztán jön a komolyabb gyakorlás, végül az előadás. Sok év után sem egyszerű mindez: tehát nem a hiba nélküli zongorázás a gond, mert ez alapvetés. Azt viszont nem tudhatom előre, milyen lesz az állapotom a koncerten. Pedig ez nagyon fontos. Egy művet sokféle-képpen lehet eljátszani, de, hogy az igaz is legyen, az csak egyféleképpen lehetséges. Vagyis ugyanazt az igazságot sokféleképpen lehet elmondani.

– *Az ön számára mi a kedvezőbb: ha kettesben van a zongorával a színpadon, vagy ha egy, esetleg több zongoraművész partnerrel, más hangszeressel, vagy éppen énekesel?*

– Legkönnyebb szólót játszani, mert ott nincs kompromisszum, de nagy öröm a kamarazenélés is, jó partnerrel.

– *Hol szeret koncertezni: hatalmas hangversenytermekben sok száz, vagy akár több ezer néző előtt, netán kisebb létszámú helyeken, barátságos környezetben?*

– Mindegy. A lényeg a kapcsolat létrejötte a szerző, az előadóművész és a közönség között, és ez nem a létszámtól vagy a terem nagyságától függ. Azért, ha lehet

választani, én inkább a bensőségebb környezet mellett döntök. Ha a zeneművészet történetére visszatekintünk, régebben többnyire kis létszámú közönség előtt zenéltek. Még a királyi udvaroknál vagy a templomokban is. Ezért ez a művészet teljesen ellentétes a tömeg-jelenséggel, természeténél fogva intim. A mai kor nem kedvez ennek, mégis fontos lenne, hogy ne áruljuk el az eredendő értékeket. Ezt a fajta zenét nem lehet sportcsarnokba vinni. Vagyis lehet, de akkor az már valami más lesz.

– *Milyen közönséget tart ideálisnak?*

– Az értő hallgatóságot, amikor érezni lehet a csendet is, a várakozás izgalmas feszültségét, amikor létre tud jönni a közönséggel egy lelkesítő kötelék.

– *Én ugyancsak egy „intim” kérdést szeretnék feltenni. Megnézhetem a kezét? Gyakran mondják, ha valakinek a szokásosnál hosszabb, vékonyabb ujjai vannak, zongorista keze van. Döntő lehet ez az alkati sajátosság?*

– Ezen még nem gondolkoztam. Ha csupán az ujjak hosszát néznénk, az én kezem nem valami ritka alkat, nincsenek túl hosszú ujjaim, közepes méretű a kezem, de ennek még nem éreztem hátrányát. Szerintem nem az ujjak rendkívüli hossza a döntő. Például a tenyér rugalmassága és mérete legalább annyira fontos. Mindezek a zongora esetében azt mutatják, hány hangot tud átfogni az ember. A zongoristák keze a hiedelemmel ellentétben általában nem szép, mert agyondolgozzák. Persze a zongoristakérről beszélni korántsem mondvacsinált téma. Szergej Rahmanyinovnak például akkora keze volt, hogy tizenhárom hangot átért – azaz a C-től az A-ig. Egyébként kilenc–tíz hangot érünk át általában, de nem ezen múlik, ki milyen zongorista. A zenetörténet ismer szélsőséges eseteket, például Robert Schumannét, aki korának jeles személyisége volt, kiváló zongoraművek alkotója és ígéretes zongoraművész. Paganini hatására – akinek ritka betegségéből következően valószínűtlenül hosszú ujjai voltak – Schumann egy speciális szerkezet segítségével megpróbálta nyújtani az ujjait. Ennek következményeként jobbkezének két ujjja megbénult, ami véget vetett zongoravirtuóz álmainak. Bár nem minden Schumann-kutatás támasztja alá ezt a feltevést.

– *Azt nyilatkozta egy helyütt, hogy az utóbbi években éppen Robert Schumannal – aki egyik kedvelt zeneszerzője –, ismerkedik „mélyebben”. Mit jelent ez?*

– Azt már említettem, nem elég elővenni egy zenemű leiratát és eljátszani. Ehhez ugyanis nem kell művész, egy jó kottaolvasó le tudja ütni a billentyűket a megfelelő sorrendben. De az még nem zene, csak zörej. Szükség van az értelmezésre is. Ehhez pedig ismerni kell a zeneszerzőt, életét, szándékait, a mű születésének körülményeit, egy kicsit bele kell bújni a bőrébe. Vagy zseninek kell lenni, és akkor előre nem kell tudni semmit.

– *Schumann milyen környezetből érkezett a zene világába?*

– Jó alapjai voltak. Apja könyvkiadót és könyvkereskedést működtetett, kedvező körülményei révén a majdani zeneszerző már egészen fiatalon kortársainál lényegesen műveltebb volt. Sokat olvasott, különböző műfajokban írt is, élete későbbi részében mértékadó zenekritikus lett. Kritikáiban harcolt kora közepszerűsége el-

len, az úgynevezett „szalonzene” mint műfaj ellen, mely az ő korában kapott lángra Németországban párizsi mintára. Viszont a francia helyzet sokkal árnyaltabb volt, mert az 1830-as években – ez volt Chopin és Liszt Párizsa, ahol én is mindig szerettem volna élni – többféle zenei szalon működött, többek között értékes művészeti szalonok is. Németországban viszont – részben politikai okok miatt – a feltörekvő nagypolgárok presztízsből működtettek szalont, és saját érdekeik szerint, alárendelt módon használták a zenét. Összejöveteleikre gyakran silány minőségű darabokat írtak, és a zene nem úgy jelent meg, mint művészet, hanem mint funkció. Egyébként Schumann nagylelkű volt kortársaival, elismerte Chopint, Mendelssohnt. Brahmsért pedig különösen sokat tett, miközben bevezette kora zenei életébe.

– *Mondhatjuk azt, hogy Schumann révén is szeretné még pontosabban megérteni a zene lényegét?*

– Igen. Most sokat kutatok, de nem regényeket olvasok, nem játékfilmet nézek, hanem igyekszem visszanyúlni az eredeti forrásokhoz, levelezéseihez, jegyzeteihez, különféle monográfiákhoz. Egyébként ezzel némileg ellentétben tegnap este éppen egy film nyugozott le: az Alain Corneau által rendezett *Minden reggel* című filmdráma, amely a zene lényegét boncolta feltűnő hozzáértéssel, igen mélyre hatolva. A DVD, amelyet Franciaországban vettem, két nagy zeneszerző, két nagy művész kapcsolatát mutatja be. Nem kevés tanulsággal, ami azért különös, mert a történet részben fiktív. Monsieur de Sainte Colombe az 1600-as évek második felének jeles francia zeneszerzője volt, a viola da gamba – a reneszánsz, illetve barokk zene egyik fő hangszere – ünnepektől tartották számon. Néhány hónapig tanítványa volt a fiatal Marin Marais, szintén zeneszerző és gamba-játékos. Ráadásul a mester először nem vette fel tanítványnak a szépreményű fiatalembert, azzal az indoklással, hogy „uram, ön játssza a zenét, de nem muzsikusz.” Marin Marais mégis híres zenész lett, a Napkirály muzsikusa. Negyvenöt évig volt vezető viola da gamba-játékos a versailles-i udvarban, filmbéli élete végén visszaemlékezett egykori „kíméletlen” mesterére, aki ráébresztette, nem elég csupán jól játszani hangszerén, a zene lényege nem ebben van. Vagyis, nem mindenki zeneművész, aki koncertet ad, vagy nem mindenki festőművész, aki képet fest, és így tovább.

– *Repertoárjában Chopin kitiüntetett helyet foglal el. Első nemzetközi sikere egy Chopin-fesztiválhoz köthető, amely után portréfilmet készített önről a Lengyel Televízió. Csupán virtuóz műveit kedveli, amelyekkel gyakran lép közönség elé, vagy közel áll önhöz a gondolatvilága is?*

– Szerintem minden zeneművésznek van egy vagy több olyan komponistája, akinek műveihez jobban vonzódik, mint másokéhoz. Én már tizenhat évesen elköteleződtem Chopinnek. Az erő és a finomság harmonikus keveréke testesül meg benne. Ő nem finomkodó művész, félreértés az, amikor gyengének titulálják és szentimentálisan közelítik meg. Korabeli feljegyzésekből kiderül, kivételes billentéstechnikával rendelkezett, ezért műveiben a billentés által létrehozott sokszínűség nagyon fontos, megértéséhez nagyon mélyre kell hatolni. Ezt nem lehet megvalósítani elektronikus zongorán. Chopin visszaemlékezéseiből kiderül: műveinek előadásáról határozott elképzelései voltak – még Liszt önkényes változtatásait sem viselte el –, ám ezt az utókor művészei nem mindig veszik figyelembe.

– *Kis kitérő: arról miként vélekedik, hogy nemrégiben Pekingben nagy nyilvánosság előtt éppen Chopin-művel tesztelték egy zongorázó robotot, amelynek „ellenfele” egy olasz zongoraművész volt?*

– Ez számomra elég elborzasztó hír, mert a robot nem képes átadni lelkileg semmit, csak technikailag. Éppen ez az, amiről korábban beszéltem. Csak leütni a billentyűket mechanikusan, az művészileg semmi.

– *Folytatva a korábbi gondolatmenetet: repertoárjából az is kitérünk, Bach műveit ugyancsak kedveli. Ez akadémista korából maradt meg?*

– Igen. Bach és a barokk, azon belül a német barokk régóta foglalkoztat. Bachot nem könnyű megérteni, mint ahogy más zeneszerzőket sem lehet csupán egy-egy művük alapján megítélni. Akkor lehet eljutni a művek lényegéhez, ha nemcsak a zongorarepertoárt ismerjük, hanem lehetőleg az összes többit. Mert akkor lehet jól elhelyezni, hová tartozik az adott mű. Előfordulhat például gyakorlás közben, hogy nem jutok előbbre, nem tudom megfejtetni a darabot. És valamikor később meghallom a zeneszerző egy másik művét, esetleg egy másik műfajban, egy hegedűversenyt, egy szimfóniát, és megértem zongoraversenyének lényegét. Gondolom, ezzel nem vagyok egyedül. De visszatérve Bachra, a barokk zenei előadásmódban az is nehéz ma, hogy nincsenek előadásjelek a kottában, tehát sok minden az előadóra van bízva. Ez nagy szabadság, de veszélyes is, hiszen ehhez nagyon ismerni kell a korhű előadásmódot és stílusban megfelelően elhelyezni a művet.

– *Nem kerülhetjük meg Bartók Bélát, a magyar zenetörténet kiemelkedő személyiségét, különleges – sokszor nehéznek tűnő – műveit. Miként nyúl ön egy Bartók-műhöz?*

– Nekem szerencsém volt, mert Bartók világába Kocsis Zoltán vezetett be, aki „anyanyelvi szinten beszélt Bartók nyelvét”. Mondhatjuk, ő volt a zeneszerző műveinek legkiválóbb előadója. Sokat játszottunk együtt, közös lemezfelvételünk a *Csodálatos mandarin*. A próbák alatt rengeteget tanultam a helyes Bartók-előadásról.

– *Pályafutása során feltehetően sok híres személyiséggel találkozott. Ki tette önre a legnagyobb hatást?*

– Talán meglepő, de nem zeneszerzőt vagy zongoravirtuózt említenék elsőként, hanem költőt, Pilinszky Jánost. Aki nem csak költőként nagy, hanem emberként is. Háromszor találkoztam vele a Hajós utcai lakásán, még zeneakadémistaként. Kocsis Zoltán vitt el hozzá, beszélgetéseink éjszakába hajlóak voltak. Másodikos gimnazistaként az irodalomban még nem voltam eléggé tájékozott, a Pilinszkyvel töltött idő teljesen letaglózott, olyan volt, mintha egy másik dimenzióba kerültem volna. Soha nem felejttem el, ahogy verseit felolvasta. De a hosszú hallgatásokat sem felejttem el. Ezek szinte bénítóan hatottak rám. Aztán később Wiener Pál – kedves párizsi barátunk, aki Pilinszkynek jó barátja volt, és általában nála lakott a költő Párizsban –, sokat mesélt róla. Sokszor aludtam abban a vendégszobában, ahol korábban ő lakott. Idén, harminchét (!) évvel halála után, Pesten szoborral emlékeztek rá, amely hivatalosan emléktábla, valójában háromdimenziós kép a Centrál Kávéház falán. Életében sokat időzött e kávéház művészasztalainál, talán törzshe-

lye volt. Ott voltam az avatáson, próbáltam felidézni a gondolatait. Pilinszkyt nem érdemes felületesen ismerni, őt meg kell próbálni megérteni. Ami nem könnyű, de megéri. Másodikként említeném Yvonne Lefébure híres francia zongoraművészt és legendás tanárt, aki nemzedékeket tanított hosszú élete során, személyesen ismerte Ravelt és Debussyt. Vele szintén pályám elején találkoztam, Párizsban. Mesterkurzusa életre szólóan befolyásolta szakmai felkészülésemet, beírásait még mindig őrzöm a kottáimban.

– *Itt az idő, hogy magáról a zongoráról beszéljünk! Nyilván sok kiváló hangszeren játszott már. Melyiket kedveli: Bösendorfer, Fazioli, Steinway? Lehet különbséget tenni ilyen prémiummárkák között?*

– Mindegyik kiváló minőségű hangszer, a legkényesebb igényt kielégítik. Azt hiszem, a különbség inkább az ízléstől függ. Ugyanúgy, mint ahogy egy felsőkategóriás BMW vagy Audi esetében sem lehet azt mondani, egyik vagy másik autó egyértelműen jobb. Ugyanolyan jó, csak más. Én például azért kedvelem a Steinwayt, mert amikor a Zeneakadémiára jártam, azt szoktam meg. Azon fejlesztettem ki a technikámat, a nyolcvanas években a Steinway-hangzás rögzült a tudatomba. Ha azonban egy koncertteremben Bösendorfer mellé kell leülni – amit kevésbé szeretek – ugyanolyan szívesen játszom. Nekem is az van...

– *És a harmadik említett híres márka?*

– A Fazioli egy kicsit más. Míg az előbbi két márka jelentős számú sorozatokban készül a 150–180 éves múlttal rendelkező, többgenerációs hamburgi, illetve New York-i gyárakban, az utóbbi kézműves munka, minden darab egyedi. Az első Fazioli-zongorát kevesebb mint negyven éve mutatták be, ennyi idő alatt küzdötte fel magát a csúcsra. Szerencsés vagyok, hogy járhattam az észak-olaszországi Sacilében, ahol barátom, Kárászy Szilvia zongoraművész mutatott be a hangszernek alkotójának. Paolo Fazioli – a gyáralapító – zongorista és mérnök is. A kapcsolatnak köszönhetően az első Tiszadobi Zongorafesztiválra elküldte egy hangszerét Bécsből, így mi mutattunk be először Magyarországon Fazioli-zongorát, ami egyébként mindent felülmúl.

– *Azt mondják: egy jobb hegedűnek – mondjuk, Stradivarinak – lelke van, amire bizonyos idő után a művész képes ráhangolódni, szinte egyé forrnak. A zongoráról el lehet mondani ugyanezt?*

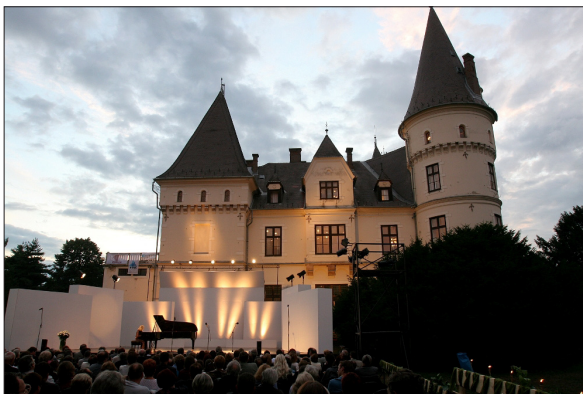
– Talán el, de van egy alapvető különbség. A hegedűművész, akinek birtokában van egy ilyen különleges hangszer, jellemzően viszi magával, és koncertjein azon játszik. A zongorista ezt – érthető módon – általában nem teheti meg.

– *Mi a véleménye a magyar csodahangszerről, az állítólag hetven millióba kerülő Bogányi-zongoráról? Kipróbálta már?*

– Természetesen tudok róla, az alkotót, Bogányi Gergely zongoraművészt jól ismerem, de a nevével fémjelzett hangszeren még nem játszottam, így nem is tudok róla megalapozott véleményt mondani. Egyébként Bogányi Gergely sokszor volt tiszadobi fesztiválunk meghívott vendége.

– Többször említette a Tiszadobi Zongorafesztivált – vagy, miként gyakran mondjuk: a Zongora Ünnepe Keleten eseménysorozatát. Tizenöt év alatt nemzetközi rangot kivívó esemény lett. Hogyan emlékszik a kezdetekre?

– A fesztivált 1996-ban kezdtük tervezni. Egy műfaj megteremtése volt az egyik cél, a zongorafesztivál műfaja, amely főként Nyugat-Európában virágzott, de máshol a világon szintén működtek és működnek ilyen fesztiválok, Franciaország a vezető ezen a téren. Szerettük volna a szabolcsi térséget magas színvonalú zongoraestekhez juttatni – ez volt a másik célunk. Ugyanis a

kisvárosi kulturális életben már nem foglaltak el helyet a zongoraestek, ami egyébként a '80-as években még jellemző volt. Mindezt gyönyörű környezetben, az Andrássy-kastélyban képzeltük el, kicsit francia mintára. Tervem Tiszadobon kedvező fogadtatásra talált, ezért Kertész Istvánnal, Mátészalka akkori országgyűlési képviselőjével létrehoztuk a Zongora Ünnepe Keleten Alapítványt.

– Aránylag hamar megtartották a premiert, mondhatjuk, könnyű volt az út?

– Naivan és biztos pénzügyi háttér nélkül fogtunk bele, hittünk benne, lelkesedésünk határtalan volt. Tiszadob teljesen mellénk állt, segített. Az első fesztivált 1998-ban tartottuk, fővédnökünk Orbán Viktor miniszterelnök úr volt, védnökünk pedig Szokolay Sándor zeneszerző. A Magyar Rádió közvetítette koncertjeinket. Konceptiónk szerint a nemzetközi hírű, nagy művészek mellett fiataloknak is teret adtunk. Összesen több mint hetven művészt mutattunk be elenyésző költségvetésből, magas színvonalon. És aminek nagyon örülök: sikerült jó zenei ízléssel rendelkező közönséget kiművelni.

– A sikeres koncertsorozat öt éve szünetel. Miként látja a jövőt?

– Az építkezés óta a történet számomra követhetetlen. A kastélyt nagyon szépen felújították, viszont uniós előírások és egyéb okok miatt sok minden megváltozott, és bizonyos funkciók már nem úgy működnek, mint előtte. Csak akkor lehet itt újra jelentős eseményt rendezni, ha a szállás és az étkezés lehetőségét megoldják. Nem tudom, a megye kellőképpen értékelte-e ezt az eseményt – és most nem a közönségre gondolok. A koncertkedvelők mind a mai napig érdeklődnek az újakezdés iránt. Mindenesetre várunk a megfelelő körülményekre – vannak erre vonatkozó ígérettek –, és akkor újra indulunk az ország első zongorafesztiváljával.

– Ha már megyei témánál járunk, kérem, beszéljen a másik, Mátészalkán született alapítványáról is, amelyet 1989-ben akkori férjével, Kocsis Zoltán zongoraművésszel hoztak létre!

– A Kocsis-Hauser Alapítvány célja Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tehetséges gyermekek támogatása. Sokáig a mátészalkai Művelődési Ház gondozta az Alapítványt, amiért megkülönböztetett köszönet jár, hiszen nem kis munka volt a sok pályázat koordinálása. Minden évben adtunk jótékonysági koncertet – vagy mi, vagy kollégákat hívtunk –, a bevételt pályázatok és kuratóriumi döntések után szétosztottuk. Sok tehetséget sikerült így felfedezni nemcsak a zeneművészet terén, hanem képzőművészet, fotóművészet, versmondás, és egyéb kategóriákban is. Mivel közel harminc év alatt nagyot változott a világ, így más célokkal másképpen fog tovább működni az Alapítvány, amelyet jelenleg én vezetek. Éppen azon dolgozom, hogy Szabolcs, Hajdú, és Borsod megyében partnereket találjak egy kizárólag zeneművészeti alapítvány működtetésére.

– *Visszatérve a zongorakoncertek témájához: mindig az adott időpontban kell a legjobbnak lenni, függetlenül a körülményektől. Hiszen a művész nem késhet, nem lehet beteg, nem lehet „rossz passzban”, nem zökkengetheti ki egy még oly vitriolos kritika sem... – nem okoz ez feszültséget, vagy meg lehet szokni?*

– De okoz feszültséget, pontosan ez okoz feszültséget. Ahogy halad az idő, egyre többet várnak az embertől. És amit már említettem, az állapot... Szóval sosem tudhatjuk, milyen állapotban leszünk.

– *Ha visszatekintünk a pályakezdéséhez: már 1985-ben díjat nyert a Magyar Rádió Zongoraversenyén, azt követően a Rádiónál rendszeresek lettek a fellépései. Ez változatlanul így van?*

– A Rádióval nagyon jó a kapcsolatom, mint említettem, a Tiszadobi Zongorafesztiválnak is fontos partnere volt tizenöt éven át, minden koncertet felvettek és közvetítettek.

– *A világhálón búvárkodva igazi csemegéket találhatunk önnel kapcsolatban. A hanglemezek között például a Quint–Harmonia mundi kiadásában Bartók Csodálatos mandarinja, amit már említett, a Hungarotonnál pedig Sztravinszkij Les Noces című műve. Utóbbi Magyarországon 1988-ban az „Év hanglemeze” díjat nyerte el. Ezek már a zenetörténelem részei. Milyen emlékei fűződnek hozzájuk?*

– Ezekre nagyon jó visszaemlékezni. Különösen a próbafolyamatok voltak érdekesek, szerettem részt venni ilyen munkákban.

– *Rátaláltam az interneten egy világpremierként jegyzett produkcióra is: 2006-ban jelent meg egy CD Létay-Kiss Gabriella operaénekesssel a Hungaroton gondozásában „César Franck összes dala” címmel. Ki lenne César Franck, és miért érdekes „összes dala”?*

– César Franck belga zeneszerző, orgonaművész és zenetanár Franciaországban élt a XIX. század második felében. A romantikus zene nagy alakjai közé tartozik, aki élete jelentős részét Párizsban töltötte, ahol többek között templomi orgonistaként működött. Orgonaművészeti előadásai híret messze földön ismerték. Azt se felejtjük el, hogy a régi időkben a klasszikus zene legnagyobb művelője az egyház volt, így mondhatni a középkori párizsi Notre-Dame-i iskola korszakában (közel ezer éve) sokkal többet tudtak a zenéről, mint napjainkban

egy átlagember. Létay-Kiss Gabriella számára már a zeneszerző összes dalainak kottáját megszerezni nagy teljesítmény volt. César Franck zenei gondolatai szíven ütöttek, nagyon közelinek éreztem. Egy-egy ilyen különlegesség mindig inspiráló. A versek, amelyekre a dalok íródtak, nagyon vegyesek és régi kort idéznek. Amikor olvassuk, olyan, mintha egy másik világba kerülnénk. Vannak köztük vallásos, szerelmes, természeti versek, a szerzők között pedig ismert költők, mint például Alfred de Musset, Victor Hugo.

– *Sokat utazik. A bevezetőben már szó volt Kanadáról, Európa szinte minden országában fel lépett már. Koncerteken, fesztiválokon járt és mesterkurzusokat adott Kanadában, Dél-Koreában, szülőstjei voltak Malajziában, Vietnamban, Dubaiban. India, Egyiptom ugyancsak emlékezetes helyszínek. Hogyan történik egy koncertkörút szervezése?*

– Ha van felkérés, akkor a koncertturnékat menedzser szervezi, ez külön szakma. Egyébként nagyon oda kell figyelni mindenre, főleg az utazásra. Fontos a gyakorlásra és a pihenésre fenntartott kellő idő. Számomra ez az első és a legfontosabb.

– *Miként bírja a „gyűrődést”? Fellepés, fellepés bátán, minden alkalommal másik zongora, szinte minden éjszaka másik hotel... Ha kedveli is az egzotikus ételeket, azok veszélye nagy...*

– Reális kérdések, de a nemzetközi koncertvilágban ez nem téma, mindenkinek a maga problémáját kell megoldania. Az évek során gyakorlatot lehet szerezni az ilyes- miben. Általában igyekszem a hangverseny előtti napon megérkezni, a koncert dél- előttjén próbálni, a program után pedig tovább- vagy hazautazni, bár én nem utazom annyit, mint sok kollégám. Az utazást nem szeretem, főként messzire utazni nem, de ha már a helyszínen vagyok, az nagyon jó. Az étkezésre különösen odafigyelek, nem eszem meg bármit, és főleg nem hiszem el, amit ráírtak az ételek csomagolására. Ilyen téren elég bizalmatlan vagyok, minden eshetőségre számítva sokszor viszek magam- mal kevés hazait a sajátomból.

– *Egyáltalán van ilyenkor lehetősége kikapcsolódásra, városnézésre? Rengeteg szép helyszínen járt már...*

– Városnézésre általában nincs idő, de ha mégis, akkor az csak koncert után lehet- séges. Mivel tanítok is, a hangversenyek előtt vagy után mesterkurzusokra is sokszor fölkernek, és ilyenkor van idő a környék alaposabb megismerésére. Többnyire viszek magammal a helyszínhez illő irodalmat, amit azonban nem válogatok különösebben, csak leveszek a polcról valamit és az általában stimmel. Legutóbbi római utam előtt ilyen volt például Szerb Antal *Utazás és holdvilág* című regénye, amit indulás előtt kaptam le a polcról, szinte véletlenül.

– *Hány bőrönddel utazik? Mi van ilyenkor a ruhatárában?*

– Európába néha csak egy kézipoggyással utazom, a tengerentúlra egy nagy bő- rönddel. Az estélyiruhát és a kottákat mindig a kézipoggyásba teszem, nehogy el- vesszen. A keleti irányú utak a nehezebbek, ilyenkor a hat-nyolc órás időeltolódás kifejezetten fárasztó, nem tudom megszokni, utána napokig nem tudok aludni.

– *Fényképez, megörökíti a bejárt helyszíneket?*

– A fényképezés változó, mióta okostelefont használok, sok fotót készítek. A modern eszközökkel, azt hiszem, lépést tudok tartani, de nem szeretem őket. Szinte uralkodnak az emberen. Így aztán ha koncertre készülök, kikapcsolom a telefont, gyakran teljes hétvégékre is.

– *A nemzetközi sajtó többek között így vélekedik önről: „Káprázatos zongoraest Hauser Adrienne-től – A kiválasztott négy Chopin-mazurkából annyira tiszta és árnyalt előadást mutatott, hogy teljesen megbódította a közönséget” (InfoCulture.biz kulturális webmagazin, Québec, Kanada). „Briliáns magyar zongorista” (The Statesman, Kalkutta, India). „Tökéletesen mesteri” (The Indian Express, Madras, India). „Amint feltűnik, a varázs elkezdődik” (La Provence, Franciaország). „A hangzássá vált költészet elvarázsolta a közönséget” (Gäubote, Herrenberg/Baden Württemberg, Németország). Megnézi a lapok kritikáit a koncertje után?*

– Ha utólag hozzájutok, szívesen megnézem, de nem befolyásolnak különösebben, mivel én vagyok a legnagyobb kritikusa önmagamnak. Persze jó lenne tudni valamit arról is, mértékadó-e az illető szerző véleménye..., egy felkészült kritikusra érdemes figyelni, de ezt a témát hosszú lenne kibontani.

– *Világháló honlapján láttam egy 6. osztályos kislány interjúját, amely feltehetően az iskolai újságban jelent meg. Mire gondolt, amikor – sok nagy hazai és külföldi televízió, újság felkérése közben vagy után – eljutott önbőz az ifjú riporter kérése?*

– A kislány egy médiapályázatra készítette az interjút, és ő maga szintén zongorázik. Nagyon szimpatikus volt az önbizalma, a zene szeretete, igazán élvezetes volt beszélgetni vele. Annál inkább, mert alapítványom révén én is segíték tehetséges fiatalokat.

– *Mit gondol a mai fiatalok komolyzenei műveltségéről? A számítógép, az okostelefon kedvez a minőségi zenének?*

– Általánosítani nem lehet, vannak tehetséges, a komolyzene iránt elkötelezett fiatalok, de ez a kisebbség. Náluk észrevettem, nehézséget okoz a kottaolvasás elsajátítása, ma már kevesen tudják összehangolni ezt a háromfunkciós művet. A számítógéphasználat során gombnyomásra készen kapják a dolgokat, az igazi koncentráció és koordinálás nehezen megy. A klasszikus zenével nem foglalkozó fiatalokról – ők a többség – nem tudok mit mondani, őket nehéz elérni. Viszont nem jó megoldás, hogy egyre lejjebb viszik a színvonalat, hogy elérjék őket.

– *Koncertjei során volt már része kellemetlenségben, netán fordítva: különösen kellemes meglepetésben, segítőkészségben?*

– A kellemetlenséget igyekszem mihamarabb elfelejteni, nem rágódóm rajta. Azért vannak emlékeim... Az egyik indiai utamon például Bombayban vallásháború kellős közepébe csöppentem. Akkor el is maradt a koncert. Mondhatnám, életveszély volt, csak a védettséget élvező diplomáciai autóban tudtak kimenekíteni. Kellemes történet persze több van, némelyik életem része lett. Például ami egy olaszországi fesztiválon történt

Nápoly közelében. Dél előtt szokás szerint próbáltam az estére előkészített zongorán. Azt mondta nekem a fesztiváligazgató, aki meghívott, kérjek bármit, ha valamit javítani kell, olyan zongorahangoló dolgozik náluk, aki számára nincs lehetetlen. Tökéletes volt a hangszer, de többszöri unszolásra végül arra kértem a hangolót, a fekete billentyűk magasságát csökkentse egy-két milliméterrel. Gondoltam, ha nem fogja megcsinálni – mert talán nincs elegendő idő –, nem baj, mert úgylis jó. A szakember azonban jól értette a kérést: tudnék játszani az eredeti beállítással is, de a kezem számára kényelmesebb lenne, ha az etüdöknél egy hajszálnival könnyebben érném el a magasabban lévő billentyűket. Estére megoldotta. Fantasztikus teljesítmény volt. Később tudtam meg, a hangoló korábban Arturo Benedetti Michelangelinek dolgozott. Az olasz zongoraművész-zeneszerzőt pedig hangszerének világviszonylatban egyik legnagyobb művészeként ismerjük a XX. századból. Nyilván megválogatta a munkatársait...

– *Gondolom, nemcsak a régi, szép zenét kedveli, hanem az ilyen környezetet is, hiszen előszeretettel koncertezik kastélyokban, műemlék épületekben: Királyi Kastély Gödöllő, Eszterházy-kastély Fertőd, Széchenyi-kastély Nagycenke, Andrássy-kastély Tiszadob, Lónyay-kastély Tuzsér, Forgách-kastély Mándok – megannyi gyönyörű helyszínen. Régi vonzalom?*

– Ez valóban így van. Magyarországon, így Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében szebbnél szebb kastélyok, kúriák vannak, közülük jónéhány megújult és régi fényében pompázik. Szeretem az ilyen környezetet, amely inspiráló. Koncertjeim előtt igyekszem megismerkedni a kastélyok, a névadó családok történetével. Sokan művészetpártolók, mecénások is voltak. Ismert, hogy például Haydn mit köszönhet a mecénás Esterházyaknak, s ezáltal mennyit gazdagodott a kultúrtörténelem. Persze ez csak egyetlen kiemelkedő példa, de általánosan igaz, hogy a kastélyok lakói között sok jó ízlésű, művelt ember volt. Értékes könyvtárakat, festményeket, lakberendezéseket hagytak az utókorra, s fejlesztették a zenei ízlést is. Sok helyen volt zeneterem alkalmas hangszerekkel. A történelem viharai, sajnos, nagyon megviselték ezt az örökséget, ami nagy kár, viszont kedvező, hogy az utóbbi években több figyelem jut a helyreállításra.

– *A zene nemzetközi nyelven kívül nyilván szüksége van idegennyelv-tudásra. Milyen nyelveket használ? Hol és mikor tanulta azokat?*

– Gyerekkoromban nyolc évig tanultam németül és oroszul is, de mondhatni, ezeket elfelejtettem. Most angolul és franciául beszélek, olyan közepes szinten. Szeretnék még sok nyelvet megtanulni, és eredetiben olvasni műveket, de sajnos erre már alighanem kevés az idő...

– *Az élete egybeforr a zongorával, de az élet nem csak zongora. Csak egyet említek: felnevelt két gyermeket. Büszke rájuk?*

– Természetesen nagyon büszke vagyok. Márk, aki 1987-ben született, nyelvészettel foglalkozik, szabadfoglalkozású, sokat fordít és tanít is. Rita 1988-ban született, évek óta Párizsban él, a Sorbonne-on tanult. Zenei területen szeretne dolgozni, produkciós menedzserként. Franciaország ilyen szempontból jó hely, nagyon gazdag a klasszikus zenében.

– *Hogyan szervezi mostanság a napjait? Miként tartja kondícióban magát? Vezet bázistartást?*

– Igen vezetek, és nagyon természet közeli módon élek. Sokat dolgozom a kertben, nem futamodok meg kisebb építési munkákból sem, mivel nem könnyű jó szakembert találni.

– *Miként kapcsolódik ki? Kedvtelésből hallgat zenét?*

– Kikapcsolódni? Ezt a szót nem nagyon ismerem. Végül is úgy élek, ahogy szeretném, és ha nagyon sűrű az élet, akkor kilépek belőle néhány napra, vagy kiharcolom az időt magamnak.

– *Milyen gyakran találkozik a családdal Mátészalkán?*

– Minden nagyobb ünnep idején hazalátogatunk, és végre az egész családdal találkozhatok. Ilyenkor végignézem a régi helyeket, amelyekhez kötődöm – és még megmaradtak.

– *Befejezésül egy pihékönnyű kérdés: látta már a népszerű közösségi oldalon Adrienne Hauser profilját, aki ráadásul hasonlít önre, de lakhegye Amerika, Milwaukee, a Nagy Tavak vidékén? Vagy Stjepan Hauser fiatal borvát csellóművészt?*

– Nem láttam, de nem is foglalkoztat. Ugyanis a Hauser név német–francia nyelvterületen elég gyakori. Strasbourgban például a telefonkönyvben rengeteg Hauser Adrienne van, így nem lepődöm meg ezen. Stjepan Hauserről természetesen hallottam, érdekes lenne vele kamarazenét játszani. Soha nem lehet tudni...

NÉVJEGY

HAUSER ADRIENNE (Debrecen, 1963. november 26.) zongoraművész. A Zeneakadémia Kivételes Tehetségek Tagozatán, majd Zongora Tanszakán tanult Budapesten. 1991-ben szerzett zongoraművész diplomát. Különösen Chopin, Bach, Schumann avatott tolmácsolója. Európa szinte összes országában, koncertezett már, de Egyiptom, Dél-Korea, India, Vietnam, Dubai, Malajzia, Kanada szintén koncerthelyszínei közé tartozik. Olyan nagy koncerttermekben lépett fel, mint a londoni Wigmore Hall, a prágai Rudolfinum, a milánói Sala Verdi, a szöuli Sejong Hall, és olyan neves fesztiválok meghívott vendége volt, mint a svájci Bellerive, a francia Liszt en Provence, a lengyel Chopin Fesztivál. Rendszeresen ad mesterkurzusokat. 1989-ben akkori férjével, Kocsis Zoltán zongoraművésszel létrehozta a Kocsis-Hauser Alapítványt, amelynek célja a tehetséges gyermekek segítése Mátészalkán, ahol gyakran ad jótékonyági koncertet. 1998-ban megalapítója és azóta művészeti vezetője a Tiszadobi Zongorafesztiválnak. Jelentősebb díjai: Pro-Urbe-díj: Mátészalka; Díszpolgár: Mátészalka, Tiszadob; Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Prima-Díj.

„Tanyák: tutajok”

Ratkó József beszélgetése Szöllősi Zoltánnal*

Ratkó József: *Te Jánoshalmán születél, Pesten élsz, három köteted jelent meg eddig – tavaly a legutóbbi, a harmadik: az Égítető. Első kötetedben is írtál a tanyákról. Azt írod: „Tanyák: tutajok – elpárolgott alóluk a tenger” (Csontkorall). Hogy jutottál el a tanyára, hogy jutottál el a Nyírségig?*

Szöllősi Zoltán: Jánoshalmán születtem. Ez a háborús viszonyok miatt volt, mert édesanyám bácskai, szenttamási, vajdasági. Viszont édesapám nyírségi. Nos, én menekülésük közben megszülettem Jánoshalmán, de még csecsemőkoromban feljöttünk a Nyírségbe, és tizennégy és fél éves koromig itt éltünk, tanyán. Később gimnáziumba Kecskemétre kerültem, viszont ’71-ben, már a feleségemmel ’75-ig megint a Nyírségbe jöttem vissza. Tanyán tanítottunk, majd Kisvárdán dolgoztunk. Nekem végül is ez a tanyavilág, hogyan is mondjam, az élményeim háttere. Minden, a képzeletemnek minden megrajzolódó képe ide kötődik. Bármit csinálók, írok, ez a háttér jelenik meg mindig előttem.

Ratkó József: *És miért írsz verset?*

Szöllősi Zoltán: Igen, ezen sokat gondolkoztam, hogy valójában miért írok verset, mert ezt valahogy manapság egy szerencsétlen állapotnak tartják. Aki verset ír, az egy szerencsétlen fickó. Én ez ellen valójában mindig tiltakoztam. Ha én verset írok, nem vagyok szerencsétlen. Hát miért is írok én verset? Én azt hiszem, jöttem egy közösségből – holott ma már az a közösség nem létezik –, azt nekem egyénileg tovább kell vinnem. Amit én abból a közösségi erkölcsből, világszemléletből, világerzésből tudok, azt nekem kell tovább vinnem. Egyszer Kormos István mondta ezt, ami engem nagyon megdöbbenett, Recsken voltunk egy író-olvasó találkozón (Kormos István az, aki első kötetemet a Móránál, a Móra könyvkiadónál kiadta, ugye, aki már azóta meghalt), nos, engem nagyon megdöbbenett, hogy ő valahol mennyire érti, amit én csinálók. Azt mondta: ez az ember – mármint én – mondja a magányát és azok, akikről beszél, azoknak fogalmuk sincs erről a magányról. Végül is erről van szó, hogy az a közösség, akiről beszélünk: nincs. És ez az iszonyatos. Hogy nincs, de bennünk mégis megvan, és nekünk kell továbbvinnünk. Minden bizonytalansággal majd egyszer magasabb szinten ez újra összegződik a világban, s újra lesznek közösségek. Szerintem bármely művészet, legyen az Shakespeare vagy bárki, azt csinálta meg egyénileg, ami végül is egy közösségi emlékezet, gondolkodás. Azt vitte tovább, a folyamatosságot őrizte.

* Ezzel a beszélgetéssel emlékezünk a márciusban elhunyt kiváló költőre, műfordítóra, Szöllősi Zoltánra (1945-2018). Elhangzott a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójában 1984. augusztus 19-én a Hangsúly 10. számában.

Ratkó József: *Azzal, ha írsz, a folyamatosságod őrződ, a közösség folyamatosságát. Nemrégiben 6500 verssort fordítottál Mándóky Kongur István kazáni-tatár népdalgyűjtéséből.¹ Nagy munka. Miféle folytonosságot őrzöl ezzel a munkával?*

Szöllősi Zoltán: Nekem ez a munka megrázó volt. Zsigereimben mindig bennem volt, s én hiszek ezekben az atavisztikus dolgokban, hogy az ember érzi, érzi az eredetét. Valójában ez az a terület ahova annak idején Juliánusz is visszament, és utána megszakadt a kapcsolat ezzel a baskíriai kazáni-tatár területtel, mert ugye jöttek a mongol-tatárok. Ezek a kazáni-tatárok nem tatárok voltak, csak ezt a nevet kapták. Ez végül is a magyar terület volt. Nincs módom arra, hogy most vázoljam, milyen úton-módon, de tényleg azt tudom mondani, csoda volt, amiként összejött az életemben, hogy olyan emberekkel találkoztam, akik ehhez a munkához hozzásegítettek. Azt mondhatnám, hogy az utóbbi öt évet ez határozta meg. Ennek a jegyében születik, születtek szinte a verseim is, a negyedik kötetem, ami majdan megjelenik. Ez nagy munka volt, és olyan ősi népiséghez találtam vissza – úgy érzem –, olyan jelképvilághoz, ami nekem azóta meghatározó. A magyar népdalokban, a magyar népművészetben rengeteg olyan jelképiséget megértettem, amit azelőtt nem tudtam.

Ratkó József: *Tebát rokon lenne a két népköltészet?*

Szöllősi Zoltán: Oly mértékben rokon, hogy a képviláguk teljesen az – mint a miénk. Ő rájuk – persze – rárakódott egy ilyen iszlám kultúra, iszlám vallás...

Ratkó József: *Ránk meg a kereszténység...*

Szöllősi Zoltán: ...ami módosított a dolgokon. Ránk meg a kereszténység, ez módosított a dolgokon; és más népközegben is éltünk tulajdonképpen. Miránk a szlávok, de a germánok is nagyon nagy hatással voltak. A germán kultúra és a latin kultúra. Ez, mondjuk, ezer éven keresztül sokat módosított rajtunk. Mégis az ő képviláguk, a gondolkodásuk annyira magyar ma is, hogy egyszerűen nem akartam elhinni először.

Ratkó József: *Hát akkor most már bizonyítsák a versek, a műfordítások ezt!*

Hegy tetején piros málna

Hegy tetején piros málna,
hegy tövében sűrű bokor.
Véle mikor találkozom,
ölelése menny és pokol.
Ej, lányok, hej, lányok,
ölelése menny és pokol.

Sudár fácska hajladozik,
lombja alá madár bujik.
Szemöldöke ha megrezdül,
szívem máris bolondozik.
Ej, lányok, hej, lányok,
szívem máris bolondozik.

¹ SZÖLLŐSI ZOLTÁN (ford.): Nyolcvan gyertya. Kazáni tatár népköltészet. Lakitelek, 1994. Antológia, 125 p.

Égen fénylő csillagocskám,
vízben bujkáló hódocskám –
Arcát éjjel hogy láthatnám!
Fényes nappal jöjjön hozzám.
Ej, lányok, hej, lányok,
fényes nappal jöjjön hozzám.

Ural folyó partján sárga fűzfa

Ural folyó partján sárga fűzfa,
vesszője volt gyerek paripája.
Sok éve, hogy találkoztam véle,
megismerne-é most, ha meglátna?

Ural folyik lassú haladással,
befogott lovamnak járásával.
Hol gyógyítják itten beteg szívem,
melyik házban, milyen orvossággal?

Ural partján nő-e fehér nyárfa?
csak fokhagyma, nem nő fehér nyárfa.
Jó akinek van szép lánypajtása,
édes csörögével megkínálja.

BENE ZOLTÁN

Kietlen

A gyerek közölte, hogy nincs Isten, s mivel így áll a dolog, nem érvényes az sem, hogy szeresd a felebarátodat meg hasonló sületlenségek, ezért aztán ő kizárólag magát szereti, mást szeretni nem is lenne értelme. P-t leginkább az zavarta az egészben, hogy még csak meg se döbbsent. Végighallgatta a makulátlan logikával előadott monológot, s azon túl, hogy magában szidta a kölyök fölmenőit, akik részint a sajátjai voltak, semmiféle megrendítő érzés nem kerítette hatalmába. A gyerek szemei tisztán csillogtak. Ez az öcsém, Lacika, gondolta P, ugyanaz az ember az apánk.

Lacika az atya negyedik házasságából született és nemrég találkoztak először, egy órával az apjuk temetése előtt. P. kedvenc húgával, Kincsővel érkezett, az egyetlen rokonával, akivel tartotta a kapcsolatot. Egymás mellett állva hallgatták végig a polgári szónokot (apjuk nem szívelte az egyházat), egymásba karolva kísérték a sírhoz a koporsót és egymást követve kondoleáltak a közeli rokonoknak, akik közül senkit nem ismertek. A temetést követő, tornak nevezett vendégségbe is elmentek a kisváros legjobb éttermébe, ne érje szó a ház elejét, ott ismerkedtek össze a legkisebb testvérükkel. Bár atyjuk hat gyermeket nemzett öt nőnek, csak ők hárman vettek részt a temetésén, s hármukból is csupán ketten érkeztek jószántukból. A legifjabbat, Lacikát, hozták, nevezetesen az anyja, egy magas, igen formás nő, aki kedvesen viselkedett elhunyt férje felnőtt gyermekeivel, s örült, hogy a fiának ilyen fivére és ilyen nővére van. Bár a fivér és a nővér nem igazán tudta, milyenek is ők valójában apjuk özvegye szemében, nem vitatkoztak. Csak cefetül kényelmetlenül érezték magukat. Ettől függetlenül hosszasan elbeszélgettek az öcsivel.

– Ott csesztük el – vélekedett másnap, már otthon, a saját városában, tulajdon lakásában P. – Jobb lett volna idejében lelépni. Még jobb lett volna el se menni. Vagy ha már elmentünk, szóba se állni senkivel. Az a bűdös kölyök túlságosan hasonlít hozzánk. És ez borzalmas.

– Szerintem nem hasonlít – vitatkozott Kincső.

– Ezt te se gondold komolyan – legyintett P. idegesen.

– Nem, ezt én sem gondolom komolyan – ismerte be Kincső.

P. hallgatott egy sort. Próbálta elterelni a gondolatait. Gátlátalanul legettette a szemét a húgán.

– Ha nem számítana otromba vérfertőzésnek, bizony szívesen megprüttyölnék – hajolt olyan közel a füléhez, hogy szinte hozzáért az ajka.

– Ha nem lennél olyan ronda, mint amilyen vagy, még akár fertőznék is veled egy kis vért – vágott vissza Kincső.

P. mélyet sóhajtott, aztán másra terelte a szót, hátha lehiggad. Minden értelemben. Számítása nem vált be. Szótlanul lézengtek egymás mellett egy ideig, mígnem P. késő délután a vállára nem vette Kincső hátizsákját. A vonat pontosan indult, s ettől akár meg is nyugodhatna az ember, P. azonban zaklatott maradt, nem hagyta békén a tisztán csillogó gyerekszempár, amely beleégett az agyába, meg a veszteség, amit mindannyiszor érzett, valahányszor Kincső visszautazott a fővárosba, ahol az utóbbi években életvitelszerűen tartózkodik. Integtetett a távolodó szerelvénynek. Aztán a vasútállomás előtti villamosmegállóban álldogált mélabúsan, zsebre dugott kézzel. Különös módon rajta kívül mindössze egyetlen ember – csinos fiatal lány – várt a járműre. Egy sárga villamos kívártatva be is kanyarodott a sarkon, lassítva közelített a megálló felé, orrán, a vezetőfülke fölött felirat hirdette, hogy tanulójárat. Pár másodpercre megállt, a szemrevaló teremtes megkísérelt fölszállni, ám az ajtó, hiába nyomkodta a gombot, amely kinyitni hivatott, minden erőfeszítése ellenére zárva maradt.

– Ez meg mi az anyjáért nem engedett föl? – támadt rá P.-re, miután a villamos tovább gördült, mintha az ő hibája lenne a sikertelensége.

– Tanulójárat – vonta meg a vállát P. – Kiúrták rá, hogy tanulójárat.

– De hát én tanuló vagyok, basszák meg – háborodott föl még jobban a lány.
– Viszont az a főszer, aki, láttam, fönn ült a vezetőfülke mögött, biztosan nem tanuló, mégis fölengedték! Engem meg nem.

P.-t fura, megértő hangulat kerítette hatalmába. Türelmesen magyarázni kezdte:

– Nem tanulókat szállító járat volt ez, hanem éppen ezen a villamoson tanult vezetni valaki, azért nem szállított utasokat. Se diákokat, se másokat.

– Persze, én meg szűz vagyok – a bakfis tekintetéből olyan őszinte megvetés áradt P. irányába, hogy csaknem ledöntötte a lábáról.

– Baszki – nyögte P., azzal meg-megtántorodva, akárha részeg lenne, gyalogosan indult hazafelé. Alig vonszolta magát, mintha lefutott volna egy maratoni távot, olyan nehéznek érezte a lábait. Hamarosan leszállt az este, de P. még mindig kutyagolt. Maga sem tudta, merre jár, a házak elmosódtak a szeme sarkában, a fák kiszáradtak, amerre ment, átizzadt inge a testére tapadt, nyelve élettelenül hevert a szájuregében, akár éhen veszett hörcsög a terráriumban.

– Ez az? – hallotta egyszer a háta mögül.

– Asszem, ez.

Utána csak a fájdalmat érezte, amint a tarkójába hasít. Orra bukott, s ahogy védeni próbálta az arcát, a tenyeréről lehorzsolta a bőrt. Az oldalába rúgtak, szidták az anyját, az Úr nevét többször is hiába vették a szájukra, még le is köpték párszor. Mikor föl emelte a fejét, a két suhanc mögött, akik szorgosan rugdalták, a megállóból ismerős vonzó külsejű leányt pillantotta meg.

– Jó lesz – szólott éppen, mire a rugdosás abbamaradt.

– Jó bizony – motyogta P., s igyekezett fölállni. – Nincs Isten – zakatolt a fejében Lacika hangja. – És mivel nincs, nem érvényes az sem, hogy szeresd a felebarátodat

meg hasonló marhaságok. Nincs értelme másnak, csak annak, ha magunkat szeretjük. A többi baromság.

Mikor hasogató bordákkal már-már kiegyenesedett, az egyik fiú gyomorszájon vágta. Összegörnyedt a hirtelen jött éles fájdalomtól, de nem esett el. A lány újra mondott valamit, amit mintha víz alól hallana, érezte, hogy megint leköpi, aztán már nem történt semmi. Elmentek. Egyik pillanatról a másikra, mintha elpárologtak volna. Nagy nehezen P. is összeszedte magát. Mikor körülnézett, rádöbbedt, hogy az egész megaláztatás egy saroknyira történt a lakásától. Érezte az ablakok mögötti gúnyos tekintetek paraszát kipirult bőréen. Kitapogatta a zsebében a telefonját, szerencsére nem tört össze. Küldött egy üzenetet Kincsőnek. Hogy majd írjon. És felejtse el Lacikát, talán mégse hasonlítanak annyira.

A nappalijában, a kedvenc fotelében ült, amelyikben a science fiction klasszikusait és a lehetséges világok elméletével foglalkozó filozófiai értekezéseket szokta olvasni. A bordái csöppet sem sajogtak és a tenyere is sértetlen volt; akárhogy vizslatta, nem talált rajta külsérelmi nyomot. Álmodtam az egészet, cikázott át rajta a fölismerés. Vagy egy részét, mindenesetre.

Az apja temetésére bizonyosan elment. Kincsővel együtt jártak ott, ez is száz százalék. A legifjabb fivérével ugyancsak találkozott, aki az Istenről elmélkedett, pontosabban arról, hogy nem létezik. Sajnos, ez is vitathatatlan. Haza is tértek, másnap Kincső vonattal elutazott a fővárosba, ahol egy ideje él. (Vagy lakik. Mindegy. Most.) A villamosmegálló és a tanulójárát is a valóság része lehet. Már mint azé a valóságé, amelyiket megszokott maga körül, s amelyik ebben a pillanatban is körülöleli, akár borostyán a beléragadt rovat.

A verés, az hibádzik – végezetül erre jutott. És arra, hogy valóban hibádzik, hiszen régóta ráférne már. Lacikát se kellett volna annyiban hagynia. Még most sem késő, föl kellene kerekedni, visszamenni, beszélni a fejével. Viszont tisztában volt azzal, hogy hiába kellene így cselekednie, nem fogja megtenni.

Kiment a konyhába, kivett egy cidert a hűtőből, fölbontotta, ráérősen kortyolgatta, bámult kifelé az ablakon. Odakinn mintha tényleg kiszáradtak, s össze is zsugorodtak volna a fák. Amerre a szem ellát, haldokló, fonnyadt növények az aszfaltcsíkok mentén. Sovány kóbor kutyák sántikálnak hajléktalanok nyomában. A Hold vörhenyes és olyan alacsonyan csüng az égen, mint még soha. A tér mégis üresnek hat. A tér, amely körülvesz, borzongott meg P., kopár, igazából nem egyéb, mint sivár pusztaság. Vagy megint nem vagyok magamnál, gondolta. A cider is elfogyott, és nincs belőle több. Előre kellett volna gondolkodni, betárazni, ami kell.

– Mit ér az élet egy istenektől vagy megfontolástól üres világban? Marcus Aurelius, talán... Tényleg, mit ér?

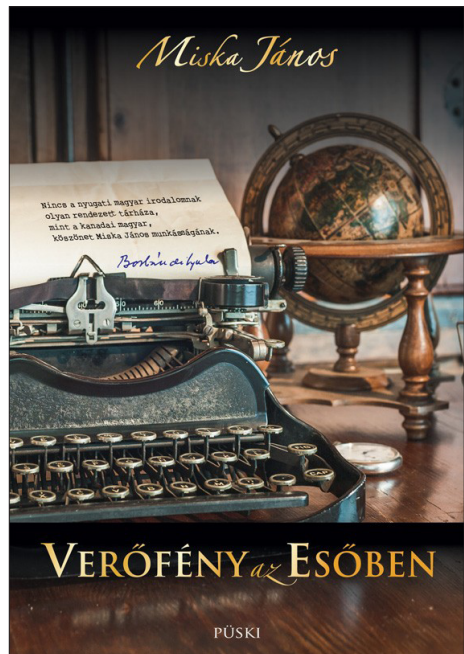
A kanadai magyar irodalom leghűségesebb számtartója

Verőfény az Esőben – Miska János új kötete

Miska János új kötetének olvasásakor minduntalan Arany János Epilógus című versének két sora – „Egy kis *független* nyugalmat, / Melyben a dal megfogható” – jut eszembe. Miben rejlik valamiféle hasonlóság? Az isteni kegyelem ajándékként megért szépkor adta lehetőségben. Arany János felől az ahhoz köthető alkotások megszületésében, Miska János felől itthon kiadott újabb s újabb kötetei révén; a „halasztás” vezetett el amott a Margit-szigeti tölgyek alatt fogant őszi-kék versciklus megszületéséhez, emitt pedig, őszi bő szüretként az évtizedek munkáját megkoronázó, a hosszú életút gyümölcseinek itthoni begyűjtéséhez.

A hasonlat, mint mindenik más, költői. Szubjektív érzés és gondolat keltette párlata mindannak, ami Miska János kötetének olvasásakor asszociációként ébredt az olvasóban.

A könyvébe válogatott száznál több írás – cseppben a tenger – sokoldalú munkásságából nyújt ízelítőt, betekintést az ifjú álmok kiteljesítéséből. Évtizedeket ível át, kijelöli azokat a koordinátákat, amelyeken az egyéni önbizalom és akarat párosult a szülőföld és a befogadó ország, Kanada, kínálta lehetőségekkel, szeretettel.

Méltatását kezdjük a kötet végén közölt bibliográfiai természetű adatokkal. Miként is kezdhethénk másként egy nemzetközi tudományos megbecsülést és hírnevet szerző bibliográfus és hungarológus kutató, szépírói tehetséggel megáldott alkotó esetében? Sokat mondó adatként említhetjük azt, hogy a kötetben olvasható írások két világ-rész negyvenkilenc lapjában/folyóiratá-

ban jelentek meg – a Szabolcs–Szatmári Néplaptól a vancouveri Tárogatóig, a pozsonyi Magyar Hírmondótól a torontói Kanadai Magyarorsáig... Megannyi csepp a tengerben, de e cseppek nélkül a tenger – esetünkben a kanadai magyar irodalom és ott élő magyarok tudósok munkássága – természetéről, gazdagságáról alkotott képünk lenne szegényebb.

A színes tartalmú, változatos tematikájú kötet „kínálatát” az Előszót író Palla Mária sorai, illetve a szerző kötetzáró, Számadás című írása foglalja keretbe. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kutatója Miska János élete és munkássága lényeges vonásaira mutat rá: „a közösség fennmaradásának gondolata és az összetartozás érzése központi szerepet játszik az egész kötetben”. Miként is lehetett, történhetett ez másként egy olyan személyiség esetében, aki „mindvégig nyomon követi az egyszerű dolgok emberek sorsát”, akit már ifjú korában megkísértett és életre szólóan magával ragadott az írás ördöge. A Számadás nem más, mint az „életformává” vált cselekvés beteljesülését, számvetését, összegzését érzékeltesen megjelenítő „gyors összefoglaló”: a küzdelmekkel, megpróbáltatásokkal teli életrészek, a konok elhatározással megharcolt évtizedek gyümölcseinek elősorolása, amelyet az appendixként közölt kötetzáró bibliográfiai melléklet konkretizál: a Válogatott írások, a Szerkesztői munkák. Műfordítások, a Humán tárgyak és a Tudományos bibliográfiák tekintélyes számú és jelentőségű tételei, a Névmutató négyszáznál is több adata foglalja magába.

A tizenöt fejezetre osztott cselekvési tér első állomása a nyíregyházi Szabolcs–Szatmári Néplapnál eltöltött újságírói gyakorlati év. Miska János, mint annyi

más kortársa, a fényes szellők nemzedékéhez tartozott, mélyen hitt abban, hogy a háború utáni politikai, társadalmi, gazdasági változás valóban új korszakot nyit az ország életében, az emberek javát kívánja szolgálni. Ifjú hit és reménytelni jövő vezeteti tollát, láttatja meg vele az új világ „áldásait”, közte a nyírségi Penészek fejlődését. Hasonlításai alap egy 1920-ban megjelent írásban megörökített nyomor, vele szemben az új élet megvalósításokkal teli ígéretes képe. Ő sem gondolta, hogy a látszat mögött, a felszín alatt ott lapul az újabb húsz év múlva Végh Antal által feltárt kórkép, az a falu, amely egy másik kortárs író szerint „a térképen nem található”. De ez nem az újdondász újságíró bűne, amiként az sem, hogy a közös és egyéni gazdálkodás szembeállításával a mezsgye azon oldalára áll, akik egy hamis ideológiától vezérelve megbontották a falvak hagyományos értékrendjét. A többi, az e korszakból beemelt írás, jelzi, hogy mily érzékenységgel, empátiával, szeretettel közelít a falu világához, az emberekhez, a tehennel szántó asszonyhoz, az elismerésből kimaradt gépészhez, az anya által elhagyott gyermekekhez, a pályakezdő tanítónőkhöz, akiket igazgatójuk Vörösmarty Mihály örökszép sorával – „Hazádnak rendületlenül...” – indítja az életbe, hozzátéve: „boldog menetelet és még boldogabb megérkezést...” Ily buzdítással indult Miska János is az egyetemre, maga is boldog menetelésről álmodott és még boldogabb megérkezésről... Ám az élet, a történelem felülírta szándékait, álmait, felülbírálta azt, amit mögötte hagyott: „...paraszt származású egyetemi hallgató társaimhoz hasonlóan eleinte lelkesen magamévá tettem a hangzatos jelszavakat, hogy a szocializmus és a kommunizmus a világ leghaladóbb ál-

lamformája, melyben mindenki szükséglete szerint...” Cáfolat volt rá az otthon megtapasztalt realitás: a kétszer kifizetett adó, a lesöpört padlás, a félelem, a kilátástalanság; tragikus cáfolat volt rá a forradalom vérbefojtása, a százezres méretű disszidálás, mely őt is magával sodorta az ismeretlenségbe, a befogadó Kanadába.

Nem véletlen, hogy a kötet második fejezete a magyar történelem dicső lapjaihoz kötődő írásokat ölel fel: államalapításunk ezredik évfordulója, 1848. március 15., 1956 az idegen országokban sodródott százazekben is a nemzeti gondolat és érzés sarokkövei maradtak. A vancouveri Tárogató hasábjain megjelent írások, az ünnepi alkalmakkor elhangzott előadások az óhazához, a szülőföldhöz való szoros kötődésről valának, arról a morális töltetről, amely a diaszpórában élőknek önbecsülést, önbizalmat adtak, ahol az oly fogalmak, mint „hagyománytisztelet, hazaszeretet, közszolgálat, őszinteség, szerénység, jóság, honfitársaink iránti odaadás” soha nem múló értékeként éltek bennük.

A kötet harmadik, a Magyarok Kanadában 1880–1956 című fejezetétől bontakozik ki, tárul elénk Miska János kanadai életének írásokban lekövethető pályáiba. Előbb a Kanadába vezető, a XIX. század végén kezdődő, később a több hullámban történő magyar exodust követi nyomon. Tisztelettel és elismeréssel adózik a kezdetek hősi küzdelmeit megvívó elődök előtt – az otthonteremtéstől az iskoláik, templomaik megépítéséig, az első szociális és kulturális szervezetek, társaságok létrejöttéig. Érdekes, értékes színfoltja ennek a „soproni divisio” mintegy kétszáz diákjának közösségben maradása, valamint a magyarok bevándorlásában

oly fontos szerepet játszó John Whitney Pickersgill kanadai politikusról való megemlékezés.

A negyedik fejezettől „leszűkül” a kör, a történet immár személyessé válik: a szerző egyéni sorsának alakulását befolyásoló erők már nem egyirányúak: a külső impulzusokat, lehetőségeket, adottságokat felerősíti a belső akarat és indíték, a sodródást felváltja a tudatos cselekvés, az önerejében bízó, abból fakadó önbizalom. Kanadát az ígéret földjének nevezi. Érkezésének első napjai felidézésétől követhetjük nyomon életútját, mely Hamiltonban kapja az első leckét az őt befogadó társadalom megismerése, a magyarok beilleszkedése folyamatában. Tanulmányai folytatásával párhuzamosan érlelődik benne a fiatalkori álom megvalósítása: az irodalommal való elköteleződés. Novellái, elbeszélései megérdemelt elismerést szereznek számára. Az *Egy bögre tej* című kötete, továbbá *A magunk portáján, Kanadából szeretettel, Többnyire magunkról, Lábunk nyomában, Földiek között...* című válogatott írásokat tartalmazó könyvei megjelenésével egy időben tapasztalja meg, jön rá arra, hogy ön-maga írói arcának megteremtése mellett adatott számára egy közösségi feladat is: az irodalomszervező szerep föl vállalása. Ez a felismerés szülte meg 1968-ban a Kanadai Magyar Írók Körét, tűzte maga elé a magasztos célt: „fórumot teremtünk alkotóink számára, akik szolgálni hivatottak fajtánkat, hagyományaink és nyelvünk ápolásában”. Alakuláskor kilenc, három évvel később pedig harminc – írók, költők, műfordítók, szerkesztők; a magyar betű aktív művelői – tagot számláltak. Ugyane gondolat – a szolgálat belső parancsa – vezetett el a három magyar és két angol nyelvű irodalmi antológia

anyagának összegyűjtéséhez, megszerkesztéséhez és kiadásához. Ettől kezdve, a müncheni, párizsi és római magyar műhely mellett a kanadai magyar irodalom is testet öltött, betagozódott az egyetemes magyar irodalom fogalmatárába. Az író és irodalomszervező Miska János lett a kanadai magyar diaszpóra irodalmának spiritusza rektora, leghűségesebb számtartója, kritikusa és méltatója.

Fejezetek sorának írásából ismerhetjük meg a kanadai magyar költők, írók, fordítók – köztük nt Nagy István, Sárvári Éva, Kemenes Géfin László, Vitéz György, Samu Margit, Andrásik Gyula, Kristóf Sándor, Domokos Sándor, Horváth Loránd, Hegedős Györgyi, Pintér László... – munkásságát, bennük adott hírt Borbándi Gyula Nyugati Magyar Irodalmi Lexikon és bibliográfia című hézagpótló munkájának a megjelenéséről, a Miska János által szerkesztett kanadai magyar bibliográfia kiadásáról, továbbá más, magyar szerzők angol nyelvű munkáinak megjelenéséről. E csokorból emeljük még ki a Tárogatóban megjelent, a 90. életévét betöltő Wass Albert köszöntését, hisz a róla szóló tisztelgő sorokban mindenik, a szétszóratásban élő magyar íróra jellemző gondolatok olvashatók: „A hatvanas évek elején Wass Albert volt a világítótorony. A reményforrás, abban a szomorú légkörben, amikor még szó sem volt dialógusról, s abban a kilátástalan tudatban éltünk, hogy az Óhaza talán örökre becsukja előttünk a kapuit.” A maguk helyén, ha nem is világító tornyok, de sötétségoszlató s életreményt tápláló szentjánosbogarak voltak: a nemzetudat ébren tartása, az anyanyelv őrzése és ápolása, az Óhaza iránti szoros kötődés megsokszorozódott fényforrásai.

Az idő múlása nem csak eredményeket gazdagította, hanem veszteségeikre is figyelmeztetett. E veszteségekre utal a Küzdőtársak búcsúztatása című fejezet. Az elhunyt pályatársakról – költőről, tudós tanárokról, könyvtárosokról, bibliográfusokról, hungarológusokról, újságírókról... – szóló emlékezései a bizonyosság arra, hogy „távózasukkal szegényebbek, de ittlétükkel szellemiekben gazdagabbak lettünk”. Az emlékezés, a méltatás mindazokat megilleti, akik tudományos munkásságukkal, sikeres gazdasági tevékenységükkel, művészeti és sporttevékenységükkel „választott és szeretett befogadó Kanadánk” országos és számos esetben nemzetközi híru polgáraiként megbecsülést és tiszteletet értesztettek a magyarság iránt.

Miska János publicisztikai munkásságának fontos alkotóeleme a Kanadában kibontakozó magyarságtudomány sajtóbeli letükrözése. Miként is lehetne ez másként, hisz ő évtizedeken át a Kanada és az Óhaza elismerésétől kísért tudományagnak nemcsak szorgos művelője, hanem zászlóvivője, krónikása volt. A magyarság kanadai integrálódásának százhuszonöt éves története, a kanadai–magyar kapcsolatok alakulása bő kutatásai teret kínált a kutatók számára. Társadalmi, irodalmi és nevelési intézményeik, a négyszáznál is többet számláló magyar sajtó, a könyvtárak és levéltárak valóságos kincsesbányát jelentettek azoknak, akik Miska Jánossal együtt e tudományág sok-sok időt és kitaratást igénylő művelésére vállalkoztak. Közülük említsük meg a Dreisziger Nándor: *Struggle and Hope: The Hungarian–Canadian Experience* és Bisztray György: *Hungarian–Canadian Literature* című tudományos könyveket, a Calgaryban a Magyarságtudat Lexikon

Alapítvány által kiadott *Encyclopaedia Hungarica* című kötetet – főszerkesztő Bagossy László, felelős kiadó Zöld M. János –, s nem utolsó sorban szólunk a Miska János által összeállított írott, szerkesztett és közreadott munkákról: *Ethnic and Native Canadian Literature 1850–1979*, *Canadian Prose Written in English 1833–1980*, *Canadian University Studies on Hungarians: An Annotated Bibliography*, *Canadian Studies on Hungarians 1886–1986: An Annotated Bibliography of Primary and Secondary Sources*, *Ethnic and Native Canadian Literature* és más tudományos bibliográfiák – szám szerint tizenkettő –, melyekről ő maga is több előadásban, sajtóanyagban adott hírt Kanadában és Magyarországon egyaránt s tett javaslatot a kanadai írásos és tárgyi emlékek összegyűjtésére, megmentésére.

A szorosabban vett újságírói tevékenységről tanúskodnak a kanadai magyar társas élet eseményét megörökítő, azokról hírt adó tudósítások: magyar estekről, lelkészi jubileumról, Magyar Ház-építésről, aranylakodalomról, népdalkutatásról, egyházi ünnepről, ünnepi megemlékezésekről... E tárgykörben említhető a Ruzsa Jenő lelkész nyomán elinduló Koltay Gábor *Szerelmem, Kanada* című filmsorozata létrejöttéről szóló igen elismerő hangvételő írás, melynek végső kicsengése az, hogy „a kanadai magyarság hálás a befogadó országnak a jó, a békés életért, de lelkük mélyén soha nem felejtik el, hogy Kanada az otthonunk, Magyarország a hazájuk”.

A sors kegyes volt Miska Jánoshoz abban is, hogy megérhette a rendszerváltást, Magyarország függetlenségének a kivívását, és 2012-t követően újra haza járhatott, haza jöhetett, megismerhette új élettársát, Erzsébetet, házasságkötésü-

ket követően pedig 2014-ben véglegesen haza költözött. Az örökös cselekvésre berendezkedett élet itthon is megtalálta a maga kibontakozási lehetőségeit: társas rendezvények meghívottjaként szólhat a kanadai esztendőkről, az ott élő magyarságról, segíti a kanadai magyar irodalmi munkák itthoni megjelentetését. A Miska János Alapítvány révén tehetséges és szegény sorsú diákok továbbtanulását segíti – szülővárosában, Nyírbélteken és Hajdúböszörményben.

Miska János tényleges hazatérését megelőzte műveinek itthoni kiadása: a Kráter Kiadónál megjelent *Túl a bidon*, *Magyar tavasz Kanadában* című novelláskötetei, a *Magyar irodalom Kanadában 1900–2010* című irodalomtörténeti összefoglaló, az angol nyelvű *From Kerosene Lamps to Space Travels*; hazatérését követően pedig a Püski Kiadónál pedig a szépírói, irodalomtörténeti, magyarságkutatói és könyvtárosi életművét bemutató *Megyeké fákelyát gyűjtani* című életregény, valamint az angol nyelvű, a kanadai magyarság hagyományairól, művészetéről és megőrzött dokumentumokról szóló *Hungarian Canadians: a Selection of Writings with Fond Memories* kötet, és e mostani is.

A kötetzáró 15. fejezet a több évtized eseményeit tartalmazó, még kiadatlan naplóról, valamint a sok ezernyi levélről ad hírt, amelyek – kiadásuk esetén – a személyes kötődéseken túl a kanadai magyar élet utóbbi félszázadáról nyújtanának sokszínű, hiteles freskót. A kép kiteljesítéséhez tartozik a Miska-házaspár budai otthonában kialakított Kanadai Magyar Irodalmi Archívum megalapítása, megnyitása.

Örömmel szólhatunk arról is, hogy tudományos munkája elnyerte a méltó elismerést, a kanadai kormány és a magyar

nemzet adta kitüntetése sorát, melyekről e kötet is számot ad.

A kezünkben tartott kötet címe – *Verőfény az esőben* – akár metaforaként is értelmezhető: a napfény és a csapadék létünk meghatározó, éltető elemei. Az emberi életre értelmezve a verőfény a belső tűz, akarat és elszánás, a „gondolj merészet és nagyot / és tedd rá életedet” költői parancsa; az eső pedig az az áldá-

sos léttér, lehetőség és biztatás, amely kiteljesedést hozhat az ember számára. Miska Jánosban mindez együtt volt, egységbe tömörült s meghozta, megtermette a maga gyümölcsét.

MISKA JÁNOS: *Verőfény az Esőben*. Budapest, 2018. Püski Kiadó, 381 p.

MÁRIÁS JÓZSEF

Utat mutatni a lét és a semmi között

Szeles Judit *Csomópontok* – gondolati hullámverések egy új kötetéről

„nemde az abc is néha költőinek tűnhet”
(Novalis)

[1. csomó] Szeles Judit költői pályáját a nyolcvanas években kezdte, a debreceni Egyetemi Élet és irodalmi folyóiratok hasábjain. Tagja volt az Alföld Stúdióknak is. A csengeri származású író, költő, magyar-angol szakos tanár sorsa úgy alakult, hogy előbb Debrecenben tanított, majd több mint kétezer kilométerre telepedett le a cívisvárostól: 2003 óta él a svédországi kikötővárosban, Strömstadban.

[2. csomó] 2015-ben jelentkezett először önálló kötetel *Ilyen svéd* címmel a FISZ gondozásában. A kiadvány a skandináv mentalitással ismerteti meg olvasóját, nem egyszer igen hosszú, tárgyilagos témakifejtéssel például a svédek történelmét, ünnepeit, a bevándorlók élethelyezteit stb. illetően. A szerző egy debreceni hírportálnak (Dehír.hu) adott interjújában az „identitáskeresés könyve”-ként aposztrofálta az *Ilyen svéd*-et, amelyről ne feledkezzünk meg: tiszta magyarsággal szól a svédekről.

[3. csomó] A 89. könyvhéten, a JAK-füzetek sorozatának 207. darabjaként látott napvilágot Szeles Judit *Szelextáns* című második verseskönyve, amely már

címével is felhívja magára a figyelmet, és amely máris képes egyszerre kijelölni a kétféle értelmezési síkot: egyrészt egy hajózási eszközt jelent, amely segíti a hajót a helyes navigálásban, s amint azt látni fogjuk, a szexus szóhangulati rokonságának is van létjogosultsága a kötetben. Az *Ilyen svéd* kimunkált prózaversei után nem éri nagy meglepetés az olvasót: itt is tetten érhető a sok hajótörténeti adalék igen pontos dokumentálása. A kötet nem oszlik ciklusokra, az egész könyv egyetlen homogén prózavers-szerkezetet képvisel.

[4.csomó] A 33 verset tartalmazó kiadvány karcsúsága szöges ellentétben áll gondolati teltségével. Az utazás motívuma végighullámoz a könyvön, miközben a költői én legtöbbször háttérbe szorul: pontosabban, a prózában mindentudó elbeszélő szerepét okosan kihasználva szól a hajókról, a tengerről, a küzdelmes életről, viharos szerelmekről, viharvert szeretőkéről és a halálról is.

[5. csomó] Kettős mottóválasztásával megüti azt az alaphangot, amely aztán az egész kötet hangneméért lesz felelős. A fiatal költő, Kovács Kristóf *Egy útra* (2015) című verséből való az első idézet: „az összes kínos slágerzenéről / te fogsz eszembe jutni, amíg tart bennem”; a második idézet Füst Milán *A feleségem története* (*Störr kapitány feljegyzései*, 1942) című regényéből származik egy piciny változtatással a mondat elején: „A tengerésznek szédülni sohase lehet.” (Eredetileg: „*Mintbogy egy tengerésznek szédülni sohase lehet.*”) A két mottóidézet jól előkészíti a kötet tematikus hálóját, amelybe olykor beleakadhat az olvasó.

[6. csomó] A nyitóvers (*A tengerész kedvese*) első mondata: „Mostanában nagy hajókba vagyok szerelmes” visszaköszön

a hátsó könyvborítón is, azaz a témafelütés és a záróakkord keretbe foglalja a kötetet. Egyazon szöveg-partról vágunk neki a prózaverseknek, s kötünk ki végül. Két hajó: a Christian Radich és a Thorswave nevű hajók részletező leírása olvasható: „Százötvenhat méter hosszú, / huszonkét méter széles és kilenc méter mély, / az öt rakománytérből kettő hűtőtér. / Mindent lehet vele szállítani: / gyümölcsöt, ruhát, edzőcipőt, traktort.” A fenti idézet nem öncélú „magamutogatása” a lírává szelídített prózának (avagy a líra négyesítőzéséről is beszélhetnénk), hanem felmutatása annak, hogyan próbál a költői én a realitás talaján maradván megkapaszkodni a hétköznapokba úgy, hogy közben tudatosan kilúgozza versformává alakított szövegeiből a különféle szóképeket. A trópikus trónfosztása az egész kötet és a Szeles-költészet állandó védjegye. A retorikai alakzatok alól viszont nem talál kibúvót a szerző, sőt: az ismétlés sokféle megnyilvánulási formáját tapasztalhatjuk a kötet végigolvasásakor. Ekkor lehetünk tanúi például annak is, hogy a fentiekben hosszabban idézett sorok húsz oldallal később ugyanúgy visszaköszönnek a *Maputo* című versben. A „nézem” és „látom” lexémák anafora-szerű feltűnésük a szövegben az egy horizontról szemlélődés kétféle aspektusa. A szóismétlések („Zuhan, zuhan”; „távolról / nagyon távolról”) bizonyos ritmust adnak versnek.

[7. csomó] A *Vörös tetőválás* című vershez mottó is tartozik. A latin nyelvű paratextus a 13. századbéli skót Aberdeen Bestiáriumból vett idézet, amely Isten egyik nagy kegyben teremtett madaráról szól. Szeles Judit versének első három szakasza a főnixről értekezik mindig változó pozícióban: hol a „legenda szerint”,

hol bizonyos „eredetű forrás”-ban, hol a „legismertebb leírása szerint” kapunk róla bőséges leírást: „a főnix vörös-arany tollazatú / hím madár / mely élete végén / fahéjágakból fészket épít, / meggyújtja, és vele együtt / porrá ég.” A verszet másik felében a lírai szubjektum azonosulása történik meg a „mitikus tűzmadárral”: „A nagy, vörös tetoválást / újjászületésem alkalmából / két ülésben varrattam a vállamra és a mellkasomra.” Végezetül újra a szövegismétlés alakzatával találkozunk, amelyben visszautalás történik a mottóra is.

[8. csomó] A *Kikötők* azon versek sorába tartozik, amelyekkel már korábban is találkozhatott a tájékozott olvasó a Kult-er (*Tengeri időszámítás, Ecuador*), az Új Nautilus (*Lenyomat*) és a Panno internetes felületein (*Különös ismertetőjegyei, Kikötők, Háborús övezet*). Ezek a szövegek viszont kötetbe kerülésükkel más szöveggörnyezetben méltán erősítik egymást. Ebben a versben filológiai „ínyencség”-re is felfigyelhetünk: az elektronikus folyóirathoz képest három helyen is változtat a szerző a szövegen (akárcsak a *Lenyomatban*); ezek közül a legfeltűnőbb a köznyelvi „fenék” felcserélése az alantasabb nyelvi regiszterű „segg” szóra. Egyébként a *Kikötők* szintaktikai szerkezete az „álmodom” lexéma repetíciójával válik hangsúlyossá.

[9. csomó] A nagyítás és kicsinyítés alakzatára a legjobb példát a *Christina* című versben találhatjuk: „egyes hajóorrfigurák olyan méretűre nőttek, / hogy jelenlétük nagyban befolyásolta / a hajó kormányozhatóságát. // Ez végül oda vezetett, hogy a 18. századra / a hajóorrfigurák egyre kisebbek lettek, / majd a vitorlás hajók térvesztésével lassan eltűntek.” Az oppozícióra az *Eső* című versben szemantikai ellentétet fedezhetünk

fel (tűz-víz). Ugyanebben a prózaversben találkozhatunk szójátékkal is: „valahol zátonyra fut a beszélgetés”. A szójátékok a költő nyelvi leleményességére példák: „tengernyi pénz” (*Háborús övezet*); „A svéd elhallgatás és a norvég elhallás között / erdős részek követik végig az úton.” (*Strömstad és Sarpsborg között*); „és egy üveg Bacardi után édes a mindegy” (*Szamba és bossa nova között*).

[10. csomó] A kötetről sok minden elmondható, kivéve azt, hogy a líraiság hangneme érzékelhető lenne benne. Kivételt talán a *Szelídítés* mutat: „finoman simogatni, / és simogatva lenni”; „hogyan lehet kalácsot enni, / vagy könnyeket felcsókolni”. A hat költői kérdésből szerveződő szöveg érzékiségében is egyediséget hordoz: „A szúrós borostát az arcodon / hogyan lehet elviselni / a szeméremajkon?” Még talán három szövegpéldát találhatunk a prózaverssek ástilizálására: „Mind megfeneklettek az emlékezés zátonyán.” (*Eltávolodás*); „Te a hallgatás és a beszéd között hajózol.” (*Eső*); „Zátonyra futok, léket kapok, / és a segítség talán túl messze van.” (*Távolodás, lassan*)

[11. csomó] A szövegkeretezés is, ha nem is gyakori, de hangsúlyos kohéziós formát eredményez: a nyitósorról már szóltunk; az *Ecuadorban*: „Te csak az egyik lábadat rakhatod fel...” és a zárlatban: „az egyik lábad az asztalon”, vagy a „Lefeküdnél vele. De újragondolod” nyitó- és záró sorai (*Lefeküdnél vele*).

[12. csomó] Szólnunk kell még két olyan vándormotívumról, amelyeknek igen gyakori szerepeltetése egyfajta kohéziós hálóban tartja az amúgy parttalannak induló kötetet: Terjének a raktér átalakítása közbeni halálos zuhanása és a Bacardi, mely át-meg átítatja a versszöveget. Terje halálának felemlegetése az elmúlás

toposzához közelítené a szöveghelyeket, de a lírai aposztrophé nem engedi meg az érzelmi túláradást ezen a síkon sem. A Bacardi vedelése viszont nemcsak az álomba merülés eszköze, hanem a túlélés is, egyszóval az élet(kedv)é.

[13. csomó] A kötet záró verse, a *Sze-relmes vers*, astrófikus szerkezetével is egy masszív zárlatot sugall. Az én-te viszony jelenléte a vers végére válik nyilvánvaló kijelentéssé: „Kimondhatatlanul szeretsz. Rettenetesen szeretlek.” Majd a Bergesen Hajótársaság tankerei mint „a hét tenger legmocskosabb királynői” kerülnek felsorolásra, amelyek nőneműségükkel a féltékenységek álarca mögött leledzenek.

[14. csomó] „Elég a tudat, / hogy van egy kikötő, / ahová mindig hazatérhe-

tek” – fogalmaz Szeles Judit *Kikötő* című versében, amely extrarövidségével (mindössze hat sor) is felhívja magára a figyelmet. Azt gondoljuk, Strömstad és Debrecen között eltörpülnek a kilométerek, ha egy svédországi magyar ilyen híven őrzi anyanyelvét, sőt, mi több, alkotásra is használni tudja azt. Nem gondolnánk, hogy a Szeptánsal lehorgonyozna az irodalom tengerén. A szeptáns szögmérői kimérnek, megmérnek, lemérnek, felmérnek. A *Szeptáns* is képes utat mutatni a lét és a semmi között, a hajóimádaton túl a líra négyeszőgésítésével.

SZELES JUDIT: *Szeptáns*. Budapest, 2018. JAK-Magvető Kiadó, 84 p.

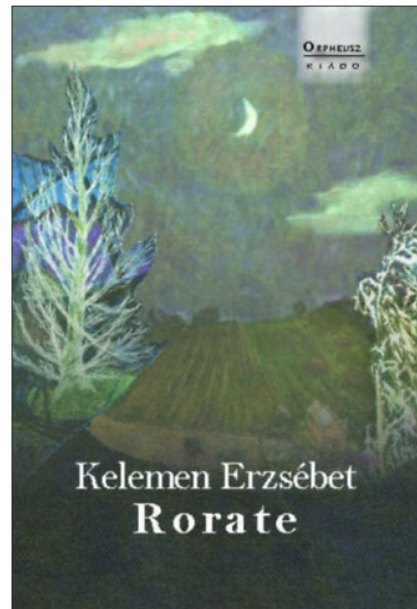
LAJTOS NÓRA

A szakrális költészet karizmatikus virrasztója

Rorate – Kelemen Erzsébet új versei

„Hallgassátok meg, amit az Úr mond”. Kelemen Erzsébet költészetéről, értekező és szép prózájáról, drámáiról is eszembe ötlök Lukács Evangéliumából a 17/11 idézett kezdete. Az érett, kiforrott értékeket felmutató, immár húsz önálló kötethez közelítő eddigi életmű arra int bennünket, hogy törekedjünk az univerzalitás felé. E törekvés egyik leghitelesebb módja, hogy saját mohó kívánságaink túlhangsúlyozása helyett az Istenhez kiáltó szándék legyen életutunk és alkotásaink vezérfonala.

Ahogy Kelemen Erzsébet korábbi kötetcímei, az *Engedj Uram házád közelébe* (1994), a *Getszemáni magány* című Teleki Pál-dráma

(2003), *A szent zene és a bitoktatás* (1996) című tanulmány, az új kötet cím: a *Rorate* is tanúbizonyságot tesz arról, hogy az elkötelezett, katolikus keresztény hit – Jókai Anna szavával: „Istentudatos-ság” – az eddigi életmű vezérmotívuma. Ám az is köztudomású, hogy Kelemen Erzsébet költészete a hagyományhűség és a formamegújító készség, a tradicionalizmus és a modernitás szintézisének is hiteles példája. A többi között például *Violoncello* című képverskötete, vagy az *Itt ragadt lélek* (2015) című gótikus regényébe plántált logó-mandalák is jelzik, hogy a kortárs magyar líra egyik legmerészebb kísérletezőjével állunk szemben, aki számos sikeres képvers-kiállításon is túl van, s teoretikusként is bizonyította különleges vonzódását a líra és a képzőművészet határait feszegető innovatív magatartáshoz (például a neoavantgárd két emblematikus alakjáról, Papp Tiborról és L. Simon Lászlóról szóló monográfiáival).

Legújabb kötete magas hőfokú, meditációs költeményekből, illetve egysorosokból, habitusokból, tankákból és a kötet szakrális tónusához híven illeszkedő műfordításokból áll össze, amelyek egy elhivatott finn lírikus, Katariina Aila Hämäläinen zsoltáraiból adnak ízelítőt. A nagy ívű gondolati költemények mágneses közép-pontjában áll a címadó költemény. *Rorate* annyit tesz: harmatozzatok. S elsősorban az adventi, vagy húsvétváró, nagyböjti, nagyheti hajnali misét illetik a katolikus hívők e méltóságteljes szóval. Kelemen Erzsébet kiforrottan összegző, karizmatikus belső monológkölteményében összeforr a Krisztus-várás, a Megváltó eljövetelet sóvárgó remény a magyar feltámadás, a nemzeti újjászületés áhításával. A gondolatilag komplex vers az „adventus domini” hagyományos képét köti össze a hívő em-

ber megváltáskeresésével: „Rorate coeli desuper – adventi várakozásban így áldalak, / Gáspár-, Menyhért-Boldizsár-hittel / sivatagi csendben rendületlen megyek / megsebzett tájakon, hogy megtaláljalak.” Az archetipikus metaforasor megidézi a negyven napos böjtben az angelusi felmagasztosulás és a sátáni kísértés stációit végigjáró Megváltó lelki rezdüléseit, s a Krisztus-kereső költő kínjait, melyekben összefonódik a megfeszített Megváltó és a Trianon óta különböző stigmákat viselő magyar nemzet megannyi kína: „Örökségem ennyi: egy kifosztott nemzet / hét sebből vérző sebe, / Krisztus hét szava a keresztfán.” Mégis, csak azért is, a vers befejezésének tanúbizonysága szerint a hívő ember megtalálja önmagában a háromkirályok ajándékosztó önfeledtségét, amely Jézus (az Istengyermek) születésnapján gyermekké tesz bennünket. Ez hatalmas örömhír, hiszen az Újszövetség jövendölése szerint csak gyermekien szilárd hittel és tisztasággal léphetjük át a Menny kapuját.

A kötet mintegy hatvan veretes költeményének másik összegző foglalatja az *Ima a nemzetért (Szent Pál Évében)* című verse, amely arra figyelmezteti a nemzetet, hogy a Szentháromság végtelenül türelmes, kívárta azt is, hogy a keresztényüldöző Saulból a kereszténység megváltástanának egyik legbuzgóbb, leghatásosabb hirdetőjévé, Szent Pállá váljon. Ám nemzetünk újabb fordulópont előtt áll, így a költő a Saulusból lett Paulushoz imádkozva kéri „az Urat, a Mennyei Atyát, / segíts, ó könnyörögj érettünk, / kilikiai tarzusi Szent Pál, / nehogy későn jötnék számítsdon nemzetünk”, azaz, rossz választásunkkal méltatlanná váljunk a kegyelemre. Megrázó az édesanyját örökké gyászoló *Két kezem kezében* című harmadik összegző vers is, amely a gyermekkori élményeket

epikus közvetlenséggel megjelenítve vall arról, hogy a hetvenes években is súlyosan megbélyegezték a falusi (edelenyi) iskolában a hitüket következetesen vállaló szülőket és gyerekeket.

Az új kötetben a formai kísérletezőről a briliáns egysorosok, tankák, haikugondolati és nyelvi ökonómiája árulkodik, óhatatlanul emlékezetünkbe idézik Arany János „mondacsainak”, Pilinszky négysorosainak rejtélyes öntörvényűségét. Mintaként az *Emlékezés* című haiku sokszólamúságát említeném: „Cellányi visszhang / Meghasadt falak mögött / Jeltelen sírok”. Történelmi távlatú visszhangokat ébresztenek a Vácra, Recskre, Ebesre, Hortobágyra utaló telitalálatos miniatúrák. A

nagy összegző versekhez méltó a költői, alkotói magány lényegét magában foglaló miniatűr egysoros is: Virrasztottam éjjel önmagam felett (*Fibrilláció*).

Kelemen Erzsébet költészete egyedi képkinésben, formagazdagságban hozza szintézisbe a szakrális költészet legnemesebb hagyományait saját, ezerszer megszenvedett hit- és honszerelem-élményével. E líra a lehető legmagasabb szinten enigmatikus és aforisztikus tömörségű – s ennél aligha várhatunk többet a szakrális költészet karizmatikus virrasztójától.

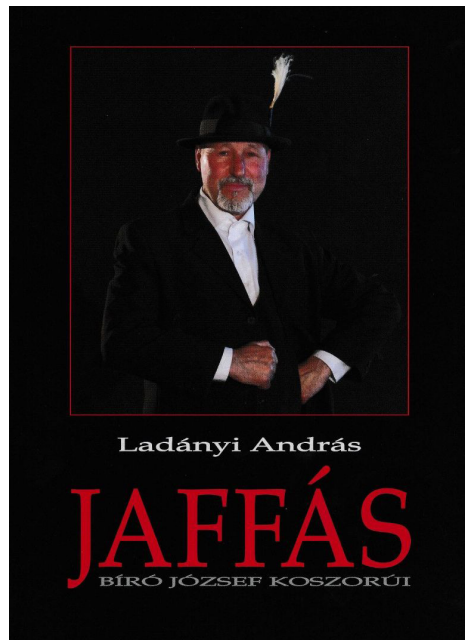
KELEMEN ERZSÉBET: Rorate. Versek. Budapest, 2017, Orpheusz Kiadó, 92 p.

PÓSA ZOLTÁN

Könyv – Bíró József táncművész emlékére

Ha egyetlen szóval kellene összefoglalni a 2017 nyarán elhunyt Bíró József művészeti tevékenységének lényegét, a tánc lenne az a szó, ami a leghűbben kifejezi. A Szabolcs Néptáncgyűttes művészeti vezetője fizikai és szellemi értelemben is nagyon hosszú utat járt be, amíg Nyíregyházától Nyíregyházáig eljutott. Folyamatosan állította és igazolta állítását: „A tánc az életem”. Sajátosan eredeti néptáncosként kezdte pályáját, a táncszínház műfaját megkedvelve is őrizte a magyar néptánc autentikus folklórból eredeztethető hagyományait.

A sokak által a becenevén, Jaffásként ismert táncosról nem szokványos portrékötetet készített Ladányi András, hanem táncszociográfiát. Az e műfajban már több alkalommal bizonyított szerző új könyvének címe: Jaffás, alcíme pedig: Bíró József

koszorúi. A mű elején olvasható, eredetileg a Kölcsey Televízió Munkakör című műsorának adott interjúban maga Bíró József foglalja össze azt az indítást, szándékot, ami a magyar népi tánc irányába vezette.

Pedagógusként is dolgozott, rendszeresen foglalkozott a táncos utánpótlás nevelésével, amint a tévének adott interjúja záró mondataiból kitűnik: „Azt szoktam mondani: A tánc három dologra jó. Egyrészt fizikai adottság – fejlesztem a fizikai képességet –, másrészt a közösségi élet szabályainak a megtanulása. A harmadik az, hogy a művészetek által megnő a beleélési, az empatikus képesség. Úgy gondolom, hogy ez mindenképpen jó egy gyereknek.” Portréja pedig – a kegyeleti emlékezés okán – egykori táncos társai, barátai nyilatkozataiból teljesedik ki.

A megszólalás sorrendjében: Nánási János, Csibra Gergely, Volein Ágnes, Mihályi József, Bede Fazekas Ibolya, Hajdú János, Papp Kati, Huszárszki László, Siklós Ádám, Szász Éva, Tardi Ágnes, Szentpéteri Erzsébet, Listván Attila, Balasáné Sebestyén Mónika, Ágoston László, Főző Vivien, Nyúzó Tamás, Ignác Gergő, Ágoston Ildikó, Szilágyi Zsolt, Ferdinánd Tibor, Tarczy Gyula, Novák Ferenc Tata, Ertl Péter, és dr. Diószegi László elevenítette fel a könyv írója előtt a Bíró Józseffel kapcsolatos élményeit. Mélyinterjúkban vallottak azokról az érzelmi motívumokról is, amik Jaffához fűzték őket. Ezeknek az érzéseknek egyetlen közös összekötő pontja a szeretet, a művészet és a művészegénység közös kedvelése. Kidomborodik a könyvből a magyar néptáncmozgalom hagyományőrző és megújító érdeme-értelme is. Ahogy Bíró József táncos karrierje Nyíregyházától Nyíregyházaig tartott, úgy e kötet szereplői a megyei városban és a közbelső állomásokon (Budapest Vasas Együttes, Népszín-

ház Táncegyüttese, Honvéd Táncegyüttes) tapasztalt jelenlétét állítják történeteik fókuszába. Elmesélik a hazai és külföldi fellépéseken és a magánéletben szerzett közös élményeiket, örömeiket és mellettük aggodásukat a táncegyüttesek léteért.

Huszárszki László, a Tengertánc Művészeti Iskola igazgatója így emlékezett a kezdetre: „Vasárnap délelőttönként elkezdtem a lakásukra járni, ami a Kossuth utca elején volt. Amikor megérkeztem, köszöntem: – Csókolom! Az apukája mindig azt mondta viccesen: »Alá szolgálja!« De ez úgy hangzott, már mehetek is. Tudta, hogy megint jön a füttyörészés és a csapásolás tánc közben. Józsi, aki akkor még nem volt »Jaffás«, a konyhájukban tanított engem táncolni. Olyan lépésekre, amiket én még nem tudtam. Ő már akkor tudott koreográfiákat és rendszeren táncolt az együttesben.”

Bede Fazekas Ibolya táncművész szerint „Jósti az a típusú ember volt, aki nemigen tudott egy dolgot kétszer ugyanúgy megcsinálni. Ha valamit meg kellett mutatni, azt ma így, holnap pedig másképpen csinálta. Kicsit olyan ember volt, aki nem annyira ragaszkodott ahhoz, ami ki lett mondva. Lehet, hogy Györgyfalvy tetszését ez váltotta ki. [...] Györgyfalvy mindenkinek valamilyen jó tulajdonságát felhasználta és mindenkinek kellett küzdeni. Azért szerette a különböző embereket ugyanazon szerepben, mert mindenki hozott valami egyénit. Jósti mindig az alkatának megfelelő szerepet táncolta. Vékony, hosszú ember volt, aki egy kicsit mindig mókás. Györgyfalvy »sündisznócskának« tartotta Jóstit. Furfangos sündisznócskának – mint a mesében –, aki kiszúr az erdei nagyvadakkal. Egy ilyen ember – egy ilyen sündisznócska – volt a Jósti.” Györgyfalvy Katalin neves koreográfus később Bíró Józsefnek kivételesen megengedte, hogy művészeti vezetői mun-

kája során felhasználhassa a Györgyfalvai koreográfiákat. Nagy elismerés volt ez számára.

Balasáné Sebestyén Mónika táncpedagógus, az Apróka utánpótlás csoport vezetője említette a következő epizódot: „Azzal kezdődött a műsor, hogy Jaffás volt a József és egy táncos lány lett volna a Mária, akinél egy gumibaba volt. Az egyik hároméves kislány táncolt, akinek volt egy három hónapos testvére. Bejött az ajtón az anyuka, kezében a kisbaba. Jaffás meglátta a kisbabát, rögtön eldobta a gumibabát, hogy akkor élő baba lesz a Jézuska. Mindez a fellépés előtt tíz perccel történt. A három hónapos kisbaba nem maradt meg a táncos lány ölében és úgy üvöltött, mint egy sakál. Levetette a táncos lányról Mária ruháját, ráadta a kismamára és úgy vonultak fel a színpadra. Tehát, Jaffás volt József és a kismama a Mária. Amikor a műsor szerint megszületett Jézus, a Megváltó, akkor az igazi kisbabát mutatta fel az anyuka. Fantasztikus sikere volt. Mindenki könnyezett. Ezt a műsor előtt tíz perccel találta ki. Mi a meglepetéstől köpni-nyelni nem tudtunk. Még annyit ehhez, hogy a kislány azóta is táncol. Az a kislány is, aki akkor három hónapos volt.”

Ágoston László jól megjegyezte Bíró József jellegzetes mondatát: „Nekünk meg kell csinálni a műsort maximális tudásunk szerint, mert a közönséget nem tudjuk leváltani.” Valóban ez a művészet lényege, hogy a közönség érdekében történik minden; legyen szó színházról, képzőművészetről, irodalomról, táncról. Nem tudom, hogy Jaffás ismerte-e Gárdonyi Géza gondolatát, ám e könyv olvastán úgy érzem, ennek szellemében cselekedett: „A földi boldogság első feltétele az akarat dolgoztatása egy cél felé, kitérés nélkül, lanyhulás nélkül. Mert a boldogság egyik

neme: a jól végzett munka látása, a siker érzése. A munka mutatja meg: mi az értéke az embernek.” A művészet, így a tánc is az emberi lelket szólítja meg, arra hat. A jó művészet Gárdonyi elgondolása szerint is biztosan, hiszen ahogy vallotta: „Az ember bőrbé kötött lélek.”

Ágoston Ildikó, a Szabolcs Néptánc Egyesület elnöke, önkormányzati képviselő, aki Jaffás párja volt a magánéletben is, családjából többen táncolnak, komolyan gondolja, hogy „a tánc az öröm forrása”. Hiteles jellemzése Bíró Józsefről: „Ártatlan és tiszta jellem volt. Nála, mindenkifelett volt a tánc.” A munka hozta össze őket, egyik közös eredményükről így számol be: „Nagyon jó barátok lettünk. Elkezdtük közösen tanítani a gyermekcsoportokat. Nagyon jól kiegészítettük egymást. Ugyanolyan habitusunk volt, ugyanolyan akaratosak is voltunk a magunk területén. Ha két jó gondolat összekeveredett, abból mindig született egy nagy ötlet. Csodákat alkottunk közösen. Nagy sikereket értünk el a nyírszőlősi néptánc gyermekcsoportokkal.” A legféjdalmasabb búcsú lehetett az övüké, amikor a halál közbe szólt: „Bíró József, majdnem a színpadról úgy ment el, hogy nem szenvedett. Ennyi az életünk. Semmit nem ér az egész életünk, ha nincs szeretet. Jóban, rosszban együtt voltunk az életünkben nagyon kis időt, de az élet minden pillanatát kihasználtuk.”

„Ha nem lett volna profi, akkor is nagyszerű táncos lett volna. Ebben a néptáncmozgalomban olyanok az együttesek – a mai napig is –, hogy fantasztikus tánctudással rendelkeznek. A tánctudás fantasztikusan fejlődött az elmúlt húsz évben. Jaffás pedig a tánctudás teljes birtokában volt.” – nyilatkozta Bíró Józsefről a néptáncmozgalom egyik népszerű atyamestere, Novák Ferenc Kossuth- és Erkel-díjas koreográfus.

fus, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, aki a néptánc további lehetőségeiről meg lehetős tapasztalatok birtokában, nagyon őszintén beszél.

A Nemzeti Táncszínház igazgatója, Ertl Péter Bánffy Miklós-díjas táncművész a Honvéd Együttesben táncolt együtt Jaffással. Szintén elismeréssel szól róla: „Jaffás nagyon szerencsés, nagyon kedves, jó kedélyű személyiséggel rendelkezett. Nagyon szerette a táncot, a szakmát. A Györgyfalvay Kati-féle profizmus mindig is jelen volt a munkájában, az életében. A tánc szeretetét, a tánchoz való nagyon erős kötődését az is mutatja, hogy később egy amatőr tánc együttes vezetője lett. [...] Intellektuálisan nagyon izgalmas dolog volt, amit a Györgyfalvay Kati alkotott, viszont ezek a darabok már nem láthatók a profi színpadokon. Amikor Jaffás, mint ennek a tánciskolának jó ismerője, táncosa a Szabolcs Néptánc együttesnél művészeti vezető lett, visszahozta ezeket a darabokat. Mi ennek nagyon örültünk. Nagyon értékes darabok kerültek ismét színpadra, jó minőségben. Mivel Jósti a saját bőrén tapasztalta, jelen volt ezeknek a daraboknak a színpadra állításában, ezért elég hitelesen tudta megjeleníteni és átadni a fiataloknak. Én többször jártam fesztiválokra, versenyekre zsűrizni és ott találkoztunk. Örömmel láttam ezeket a koreográfiákat.”

Dr. Diószegi László, a Teleki László Alapítvány igazgatója, a Martin Néptánc Szövetség elnöke bizakodással tekint környezetünkre: „Magyarország ilyen tekintetben most a centrum, ami a határon túli magyarság táncművészetét illeti úgy is, és ami a környező országok néptáncművészetét illeti úgy is. Ami Magyarországon történt, mind a táncház, mind a színpad tekintetében, az nagyszerű. Ilyet a környező országokban nem látni sem folklórban, sem táncszínházban. Sokkal előrébb va-

gyunk, mint a környező országok. A határon túli magyaroknál már Kárpátalján is elindultak a táncházak, ami abszolút pozitív. Az elmúlt években Szlovákiában elindult a szlovák táncházmozgalom, ahol a fiatalok a saját táncaikat nem csak a színpadon táncolják. Romániában még mindig a mojszejevista – hogy sorba felállunk és egyformán táncolunk – folyamatok mennek. Szerbia egészen más, mert a körtáncok koreografálhatósága teljesen más viszonyú. Összességében ezt a rendkívül színes, Kárpát-medencére jellemző, közép-európai folklórt – aminek része a horvát, román, szerb, szlovák folklór – Magyarországon fejlesztették ki olyan magas színvonalra, ami miatt világhíres.”

Ízig-vérig a magyarság ősi ösztöneit őrző, azért tevélegesen mozdulni képes művészemberek tánca vetett hitük igazította sorsának összefoglalása Ladányi könyve, amelyben a Szabolcs Néptánc együttes sikereinek, hullámvölgyeinek fontosabb mozzanatai rögzítődtek.

A néptánc, a táncház és a táncszínház történetébe, kulisszatitkaiba is alapos bepillantást nyújtó, fényképekkel gazdagon illusztrált könyv méltó módon állít emléket a Krúdy Gyula-díjas, kétszeres arany sarkantyús, többszörös nívódíjas előadóművész-koreográfusnak, aki a 60-as évektől 60 éves koráig sugározta a színpadról művészetének hitelét-erejét. Bolyán Sándor, Csutkai Csaba, Trifonov Éva felvételei, valamint az egyesületi és személyes archívumokból származó fotók értékes pillanatokat őriznek, örök időnkig hirdelve a táncművészet egyik jeles egyéniségének szép teljesítményét.

LADÁNYI ANDRÁS: Jaffás. Bíró József koszorú. Nyíregyháza, 2018. Szabolcs Néptánc Egyesület, 412 p.

ZSIRAI LÁSZLÓ

E számunk szerzői:

- BABOSI LÁSZLÓ – könyvtáros, Nyíregyháza
BENE ZOLTÁN – író, szerkesztő, Szeged
BUJI FERENC – műfordító, Nyíregyháza
COOMARASWAMY, ANANDA K. (1877–1947) geológus, művészet- és vallástörténész
FÁBIÁN GERGELY – szociológus, Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar
Nyíregyháza
GODZSÁK ATTILA – történész, Sátoraljaújhely
HUSZTI ÉVA – szociológus, Debreceni Egyetem
HÜSE LAJOS – szociológus, Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar
Nyíregyháza
KISS LAJOS ANDRÁS – filozófus, főiskolai tanár, Nyíregyháza
LAJTOS NÓRA – író, irodalomtörténész, kritikus, Debrecen
MÁRIÁS JÓZSEF – újságíró, Nyíregyháza
MARIK SÁNDOR – újságíró, Budapest
PÓSA ZOLTÁN – író, Budapest
RATKÓ JÓZSEF (1936–1989) költő, drámaíró, műfordító
RATKÓ LUJZA – etnográfus, Nagykálló
SZILÁGYI LÁSZLÓ – történész, tanár, Nyíregyháza
SZÖLLŐSI ZOLTÁN (1945–2018) költő, műfordító
TAKÁCS PÉTER – szociológus, Nyíregyháza
ZSIRAI LÁSZLÓ – újságíró, író, költő, publicista, Budapest

500 Ft

BUDDHIST PRIEST OF CEYLON

nka
Nemzeti Kulturális Alap